

**A LIGA CULTURALĂ
ÉS
AZ ERDÉLYI ROMÁN NEMZETISÉGI
TÖREKVÉSEK**

IRTA
POLÓNYI NÓRA

**BUDAPEST
1939**

A kiadásért felel: Polónyi Nóra.
15068 Sárkány Nyomda R.-T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 122-190, 326-0 6.
Igazgatók: **Dr. Wessely Antal és Wessely József.**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BEVEZETÉS.

Az erdélyi románok XIX. századbeli nemzetiségi törekvéseikben híven követték azt az utat, amelyet őseik számukra már egy századdal előbb előkészítettek. A XVIII. században ugyanis, mely a politikai értelemben vett nemzetiségtudat kialakulásának kora, a románságnál főleg egyházpolitikai előzmények fejlesztették ki a tisztán politikai erőket, mégpedig olyan eredményesen, hogy a század végén már mint egységes politikai nemzetiség vette fel a harcot érdekei védelmében.¹ Tisztán látták céljaikat, melyek azonban még ekkor a politikai egyenjogúság határait nem lépték túl s biztos alapul szolgáltak a románság XIX. és XX. századbeli törekvéseinek. A XIX. században azután, a korszellemnek megfelelően, fokozottabb ütemben lesznek ezek a törekvések mind erőteljesebbek, s céljuk is éppen e korszellem hatása alatt más irányt vesz. A nemzetiségi kisebbségek ekkor már nem türelmet és gondoskodást, mozgási szabadságot vagy politikai egyenjogúságot követeltek, hanem kormányzati tevékenységet. Középeurópa népei ugyanis a XIX. század második felében a nemzetiségi öntudatosulásnak arra a fokára érkeztek, midőn a történetileg kifejlett nemzetállamokat utánozva, a kisebbségvédelem gondolatától távol, önálló hatalmat követeltek maguknak még a vegyes nemzetiségű területeken is, történeti, érzelmi vagy egyszerűen hatalmi okból. Jelszavuk ez volt: az államterület határain belül önmagukat felmagasztalni s a többi ottlévő népet semmibe venni (Machtphilosophie). Ez általános európai felfogás szerint igazi nem-

¹ Tóth A.: Az erdélyi román kérdés a XVIII. században. Bp. 1938. Az egyházi okokhoz az erdélyi lakosság számának a XVII. és XVIII. században való gyors felduzzadása is hozzájárult (V. ö. Gáldi L., Archivum Eur. Centro-Or. 1938. 528 l.).

zeti létet csak nemzetállam keretében tudtak elképzelni. Ezek szerint természetes és érthető, hogy bár még ekkor, vagyis a XIX. század közepén, a magyarországi románok általános szellemi színvonala magasabb volt mint Románia lakóié, mégis az előbbieket tekintettek nagy vágyakozással az Aldunán és a Kárpátokon túlra, az újonnan megalakult Románia felé.² Ennek a XIX. századi általános korszellemnek megfelelően alakult át tehát az erdélyi románok nemzetiségi törekvéseinek igazi célja is: a politikai egyenjogúság helyett most már Erdély autonómiáját követelték.³ A XIX. századi román nemzetiségi törekvések azonban nemcsak a végcél módosításában tértek el az előző század nemzetiségi mozgalmaitól, hanem egy másik jelentős körülményben is, mely döntő fontossággal érvényesítette hatását a század második felétől kezdve az erdélyi román nemzetiségi törekvések történetében. Ez a körülmény a független román fejedelemség, illetőleg királyság megalakulása volt. A magyarországi román nemzetiségi törekvések történetének vizsgálatánál ugyanis az 1860-as évektől kezdve látókörmünk ki kell szélesítenünk, s a magyar történelem keretein túlhaladva, a szomszédos Románia történetének szemszögéből is szükséges mérlegelni az eseményeket. Az erdélyi románság és a szomszéd Románia története mindjobban egymáshoz kapcsolódik és éppen ez a mind szorosabbá váló összeköttetés az, ami az erdélyi románság és Románia viszonyában a múlt század második felétől érvényesül. Ez tehát az a tényező, mely a XIX. századi román nemzetiségi törekvéseket legjobban megkülönbözteti a régebbi küzdelmektől.

Már a 60-as, illetőleg 80-as évektől kezdve, amikor a független, önálló román fejedelemség, majd királyság megalakult, a Kárpátokon inneni és túli románságnak két egymással párhuzamosan haladó s közös végcél felé tartó politikája volt. Az egyik, a magyarországi románok ú. n. „nyílt programja”, amely a románságnak autonómiát követelt a magyar állam keretén belül, a másik pedig az ókirályságbeli románoknak a nem-

² Hóman-Szekfű: Magyar Történet VII. 376 l.

³ A román nemzeti politika valódi egységes célját nehéz megállapítani. Bár a román nemzeti konferencia 1881-i programja Erdély autonómiáját követelte, Vlád Aurél bevallása szerint is ez sohasem elégtette volna ki a román nemzeti törekvéseket („Patria” 1927. január 18.).

zetközi politikai helyzethez mérten olykor teljes őszinteséggel, olykor óvatosan hangoztatott irredentizmusa, amely Erdélynek Magyarországtól való elszakítására és Romániával való egyesítésére irányult.⁴ A különbségek, melyek e két politikai programot elválasztják, inkább látszólagosak. Az erdélyi román-ságnak is igazi célja és állandóan tagadott „titkos programja” (program intim) Erdélynek Romániához való annexiója volt, természetesen azonban, hogy ezt nyíltan addig nem vallhatták be, amíg a magyar állam keretein belül voltak kénytelenek élni. Ez az erdélyi és királyságbeli románoktól egyforma nagy vágygál kívánt, sőt követelt titkos program történeti alapja a dáko-román kontinuitás elve, melynek nyomait a régi román krónikásoknál is megtaláljuk, de amelyet most főleg erdélyi román menekültek elevenítettek fel a kárpátaljai románság tudatában. Kogălniceanu az 1840-es években a iași-i egyetemen már említést tett e tényezőről, az erdélyi emigráns Treboniu Laurian, a szász Róth Dániel, az ú. n. „crajevai memorandum” s a szintén erdélyi származású Maiorescu Ion tervezeteikben már mind e dáko-román elv jogos követelményeinek megvalósítását tüzték ki célú s elgondolásukban ott lebegett az egész román fajnak a román királyság vezetése alatt, egyetlen, Önálló, független államban való egyesítése. A román fejedelemség megalakulása után lett a dáko-romanizmus elmélete a szintén erdélyi származású Papiu Ilarian memorandumában a pozitív román politika axiómájává, s bár Cuza, akihez Papiu 1860-ban e

⁴ A politikai egyesülés eszméjének kiindulópontjául román források Moldva és Havasalföld egyesülését, 1859-et szokták tekinteni (Id. Gh. I. Brătianu: *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*. Buc. 1932.). G. Bogdan Duică szerint azonban az unióra való törekvés eszméje, mely havasalföldi eredetű, már sokkal korábban, így 1838-ban is felvetődött egyeseknél, Câmpineanu gazdag havasalföldi bojár, akinek a lengyelekkel szoros kapcsolatai voltak, Adam Czartoryskihez írt levelében a következő kijelentést tette: „Minden törekvésünknek célja: az összes románoknak egy jogar alatt való egyesítését megvalósítani” (scopul tuturor silințelor noastre este: a lucra la unirea tuturor Românilor supt acelaș sceptru). Ugyanebben az időben a francia Félix Colson: „De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie” (Páris 1839) című művében (256 l.), továbbá Saint Marc-Girardin: *Souvenir de voyages et d'études* (Páris 1832) című útleírásában szintén világosan kifejti a dáko-román eszmék megvalósítására való törekvést (v. ö. Națiunea, 1929. máj. 28).

memorandumot intézte, a programot megvalósítani nem tudta, mégis Papiu gondolata maradt a román királyság történeti alapja.⁵ Cuza uralkodása alatt tűnt ki, hogy az egyesült fejedelemségek számára nyílik még majd alkalom Erdély bekebelezésére is. Hogy azonban ezt a végcélt elérjék, gondos és fáradhatatlan előkészítő munkát kellett a románságnak végeznie s egy félszázad múlva következett csak be az a nagy pillanat, amikor a lelkileg előkészített román nép történelmi végzete Erdély egyesülésével beteljesült.⁶ Azt pedig, hogy Románia egész közvéleménye maradék nélkül magáévá tette a dákoromán gondolatot, elsősorban annak a 80-as évektől kezdve meginduló s az európai közvéleményt teljesen átalakító propaganda-hadjáratnak tulajdoníthatjuk, melynek legfontosabb szerve a *Liga Culturală* lett. Azok között a vallásos, kulturális, irodalmi stb. eszközök között, melyekkel — a román források szerint — ezt a félszázados „lelki” előkészítést az ókirályságbeliek az erdélyi románság körében véghezvitték, kétségtelenül a Ligának volt legnagyobb szerepe. Azokat a nagy eredményeket, amelyeket a Liga a román nemzeti eszmének az „unitatea națională”-nak a szolgálatában az egész román faj közös érdekében kivívott, akkor tudjuk csak igazán értékelni, ha röviden megvizsgáljuk egyrészt a Kárpátokon túli románság, másrészt az általános európai közvéleményt a Liga Culturală akcióinak megindulása előtt, az erdélyi román kérdést illetőleg.

Az erdélyi és a kárpátaljai románság kapcsolatai úgy politikai, mint pedig kulturális szempontból főleg a független ro-

⁵ Al. Papiu — Ilarian e gondolatairól, melyeket egy Cuzához intézett levelében fejtett ki, a II. fejezetben szólunk részletesebben. Ugyanerre vonatkozik még egy másik munkája is: *Independența constituțională a Transilvaniei*. 1861., ld. *Apollo* 1935. I. 339 l. Ștefan Meleş szerint bizonyosan fel kell tennünk, hogy Cuza gondolataiban, illetőleg törekvéseiben már szerepel az összes románok egyesítésének eszméje s az alkalmas körülményt várta, hogy tervét fegyverrel megvalósíthassa: „Un Domn Român care iscălește o astfel de convenție este sigur că în sufletul său avea ideea precisă a unirii tuturor Românilor și aștepta numai împrejurările prielnice pentru a acționa cu arma la înfăptuirea lor” (*Patria* 1929. jan. 30). Cuzának Erdélyre vonatkozó felfogását kifejti még Gh. Brătianu (i. m.) is.

⁶ I. Lupaș: *Istoria Românilor pentru cursul superior*. Buc. 1927. 318 l. Lupaș egyébként még könyve erre vonatkozó fejezetének címéül is ezt adta: *Pregătirea sufletească pentru unirea definitivă a Românilor*.

mán fejedelemség, illetőleg királyság megalakulása után erősödtek meg. A 80-as évekig ez a kapcsolat a Kárpátokon inneni és túli románság között még meglehetősen laza volt, hiszen évszázadok teljesen különböző életkörülményei alakították ki az erdélyi és a királyságbeli románságot. A romániai és erdélyi románság között egészen a 80-as évekig hiányzott a politikai célkitűzések azonosságának tudata; amaz teljesen a magyar szellemi élet levegőjét szívta magába, ennek a támogatásával erősödött meg nemzeti öntudata s bár küzdött a magyar politika ellen, mégis, talán ha nem is szándékosan, e téren is sokat vett át tőlünk. Ezt Eminescu már 1870. körül megállapította,^{6a} sőt Goga Oktavian példája igazolja azt is, hogy az erdélyiek nemzeti érzése a magyar nemzeti érzés átfordítása.⁷ Az évszázados török uralom alól felszabadult román fejedelemségek az egyesülés után még évekig — Cuza, sőt I. Károly alatt is — nagy bel- és külpolitikai nehézségekkel küzdöttek s így nemcsak hogy nem volt fölösleges energiájuk, melyet idegen uralom alatt élő faj testvéreik segítségére fordíthattak volna, de még az érdeklődés is hiányzott belőlük ezek sorsa iránt. A francia kultúra befolyása alá jutván, teljesen idegenül szemlélték a magyar, illetőleg német kultúrhatás alatt kifejlődött erdélyi testvéreiket, akiknek nemeseik kulturális, de politikai megnyilvánulásait is bizonyos lenézéssel, meg nem értéssel fogadták.⁸ Titu Maiorescu szerint, — aki a román esztétika és

^{6a} „Ei au învățat până și naționalitatea la Unguri și nu sunt naționaliști ca Români, ci cu acel exclusivism radical, care-i caracterizează pe Ungurii înșiși”, idézi D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Buc. 1932, 55 l.

⁷ Gáldi L.: *A román irodalomtörténet tájrajzi problémái*. Apollo, 1935. I. 339 kk. l.

⁸ Ez a kettősség alapján véve az európai romantika kétféleségével magyarázható. Eugène Seillière szerint: „Le romantisme allemand fils du naturalisme mystique aussi bien que le français, a surtout développé les deux branches de cette religion moderne que j'appelle l'une le mysticisme racial et l'autre le mysticisme esthétique: cependant le français s'attachait surtout au mysticisme paesional et au mysticisme social ou démocratique” (E. Seillière: *Psychologie du romantisme allemand*. 192 l.) Ezt az ellentétet a román fejlődésre már Gáldi L. alkalmazta (Apollo 1935. 368 lap) megállapítván, hogy „ebből adódik, hogy az erdélyi németes romantika valóságban” *synonime d'action rêveuse*”, míg az ókirályságbeli franciás romantika minden ízében „activité novatrice exagérée”.

irodalmi kritika megteremtője — az egész korabeli erdélyi román kultúrában ugyanaz a hiba van: „az igazság hiánya” (neadevărul), melyet megtalált a politikában, költészetben, sőt a nyelvtanban is.⁹ Tagadhatatlan, hogy bizonyos kapcsolatokról az erdélyi és ókiráltságbeli románok között már ekkor is szólnunk kell. Például 1867-ben megalakult egy „Transylvania” nevű társaság, amely céljául a fiatal erdélyi intelligenciának elsősorban is anyagi jellegű támogatását tűzte ki. Ez a kapcsolat azonban még egyáltalában nem jelentette a Kárpátokon innen és túli románok jelentős összeköttetését. Csak 1882-ben alakult meg Bukarestben a „Carpații” segítőegyesület-féle társaság, mely már nyíltan lázított a magyar állam ellen. Felhívásában, melyel elárasztotta egész Romániát, a következőket mondta: „Románok, bontsátok ki mindenütt a román irredentizmus zászlaját. A családban, az iskolában, a hadseregben hirdessétek az összes románok között való összetartást és a törekvések közöségét. Mondjátok meg a katonáknak, hogy a román föld igazi megerősítése csak Erdély elfoglalásával lesz bevégeztté. Győzdjék meg minden gondolkodó román, hogy hazája függetlenségének állandó és valóságos biztosítékát nem a szerződések, a máról-holnapra való politika, hanem a mi politikai egységünk valóraválása alkotja. Legnagyobb szerencsétlenség lenne Romániára Erdély eleste. Ne feledjük, hogy ideát csak felerészben vagyunk, s ha valaha keleten missziónk lehet, csak azért lehetséges, mert 13 milliónyian vagyunk”¹⁰. Ennek a társaságnak élén Ciurcu, Secășan és Ocășan, magyarországi emigránsok álltak, akik Erdélyben forradalmi szövegű proklamációkkal igyekeztek a románok hangulatát a magyarság ellen fellázítani. Eredményt azonban nem sikerült elérniük. A fiatal Románia ekkor még nyíltan nem avatkozhatott bele egy vele szomszédos, sőt szövetséges és baráti állam belügyeibe s bár titokban sokan egyetértettek Erdélyre vonatkozólag, külpolitikai nyomásra Ionel Brătianu miniszterelnök, aki pár évvel ezelőtt még a leghevesebben tiltakozott Magyarország és Erdély uniója ellen s ezáltal erőteljesen támogatta az erdélyi románok hasonlócéjú tiltakozását,

⁹ Titu Maiorescu: Critice, 327. l.

¹⁰ Congresul Românilor de peste hotare aflători în Țeară (15 Martie 1915), 56 l.

most kénytelen volt ez egyesületnek végetvetni s tagjait Románia területéről kiutasítani.¹¹

Figyelemreméltó e két fentebb említett s mintegy a később megalakult Liga Culturală közvetlen előzményeinek tekinthető romániai egyesület, illetőleg társaság szervezetének vizsgálatánál az a körülmény, hogy tagjai és vezetői Erdélyből Romániába átköltözött ifjak voltak. A 80-as években ugyanis az az ellentét, amely addig mind politikai, mind kulturális szempontból a Kárpátokon inneni és túli románok között fennáll, lassan eltűnt. Az erdélyi és magyarországi román ifjúság egy része az előbbi évtizedben tanulmányait nem kizárólag Pesten, de Bécsben is végezte. Itt került összeköttetésbe romániai testvéreivel, akik közül sokan szintén a császárvárosban végezték egyetemi tanulmányaikat. Az összeköttetést még jobban kíméltették a tekintélyes bukaresti körökkel való kapcsolataik s az az együttműködés, amelyet ettől kezdve az új irányt képviselő „Convorbiri Literare” hasábjain az erdélyiek és romániaiak közösen kifejtettek.¹² Ezentúl mind többen lettek olyanok, akik kezdték megismerni és érdeklődéssel figyelni az erdélyi románok sorsát. Román források is beismerik, hogy az első lépést az erdélyieknek kellett megtenniök. Nem is várhattak támogatást és együttérzést Romániától addig, amíg maguk sem igyekeztek a kárpátaljaiak érdeklődését irányukban felkelteni.¹³ Fokozottabb mértékben kezdődött meg az erdélyi románok kivándorlása is Romániába s a kivándorlók között mind többen voltak olyanok, akiknek legalább egy-két rokona élt a „Țara”-ban, ahogyan ők az ókirályságot nevezték. Ezek azután szoros vérségi kapcsolatot tartottak fenn az erdélyiekkel s így előké-

¹¹ Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Bp. 1920. 102 l. — Román források is bevallják, hogy Románia külpolitikai helyzete t. i. a hármasszövetséghez való közeledése, a politikai egyesülésre való törekvés útját legalább is látszólag elzárta. Megelégedéssel teszik azonban hozzá, hogy az 1890-ben megalakult Liga Culturală mégis nagy lépéssel vitte a megvalósulás felé, a politikai kényszerűségből látszólag megszüntetett „politikai ideált”. Viitorul, 1929. febr. 13.

¹² N. Iorga: Istoria românilor din Ardeal și Ungaria. Buc. 1915. 274 l. Hasonló irodalmi együttműködés a budapesti „Familia” hasábjain már 1865-től megkezdődött.

¹³ Tribuna 1893. szept. 14/26.

szítették a talajt a Liga Culturală megalakulására.¹⁴ Ez a „kulturális” egyesület, a Transylvániánál és a Carpații-nál sokkal nagyobbvonalú eszközökkel és sikeresebben működött, s elérte azt a nagyjelentőségű eredményt, hogy az erdélyi románság sorsa iránt a figyelmet az ókirályságban a legnagyobb mértékben felkeltette, s ezáltal szoros kapcsolatot teremtett a Kárpátokon inneni és túli románok között. A Liga működésének fontos eredménye még az is, hogy az európai közvéleményben a román kérdés iránti érdeklődés magját vetette el, ezt az összes nyugati országokban napirenden tartotta, s politikailag jól kihasználható rokonszenvet sikerült a román kérdés iránt keltenie.

A 80-as évekig a külföld Magyarországot és az erdélyi magyarságot általában rokonszenvvel nézte. Ennek a rokonszenvnek gyökerei részben még az 1848-as szabadságharcig nyúltak vissza, amikor az európai haladó közvélemény a császárral szövetséges nemzetiségekkel szemben velünk szimpatizált. Kossuth és az emigráció még fokozták ezt a rokonszenvet s a liberális Magyarországot a nyugati szabadelvű körök nem egyszer biztosították jóindulatú támogatásukról. Román források is beismerik, hogy a külföld, de különösen Franciaország és Olaszország előtt Magyarország mint a liberalizmusnak és a szabadságnak a hazája szerepelt. Rövid 10 év elég volt azonban ahhoz, hogy a 80-as években meginduló román propaganda és később a „Liga Culturală” erőteljes akciói „megismertessék külfölddel a magyarországi dolgok igazi állását”,¹⁵ illetőleg megváltoztassák Nyugat közvéleményét Magyarországgal szemben. Állandó frázisként hangoztatják a román források azt a körülményt, hogyan sikerült a magyarok által megtévesztett európai közvéleményben a románoknak „Magyarország liberalizmusának és szabadságérzetének hamis nimbuszát lerombolni.”¹⁶ Gheorghe Moroianu román politikus szerint is — aki Erdélyből Romániába menekült és ott, valamint a külföldön a legnagyobb propaganda-tevékenységet fejtette ki, — az erdélyi románság és Magyarország kapcsolata Nyugat-Európa előtt egészen 1881-ig ismer-

¹⁴ Tribuna 1892. jan. 22. (febr. 3.)

¹⁵ Tribuna 1893. szept. 14/26.

¹⁶ T. V. Păcățianu: Cartea de Aur. VII. 503, 512 l.

retlen volt.¹⁷ A 80-as, illetőleg 90-es évektől meginduló román propaganda következtében azután az összes európai nemzetek, amelyek eddig a magyarságban Bécs legkomolyabb belső ellen-ségét látták, most saját ellenfelüket vélték felismerni bennünk s a nyugati demokráciák előtt a szabadság ügye lassanként a nemzetiségek ügye kezdett lenni.¹⁸

¹⁷ G. Moroianu: Les Luites des Roumains Transylvains pour la Liberté et l'Opinion Européenne. (Épisodes et Souvenirs). Paris, 1933. 17 l. „Les Roumains de Transylvanie comme organisation politique à part dans les cadres de l'Etat hongrois, comme parti d'opposition au régime magyar, n'ont pris contact plus direct avec les milieux politiques et intellectuels de l'Europe occidentale que depuis une cinquantaine d'années”.

¹⁸ Román források szerint is e fentebb kifejtett két körülményben, vagyis az erdélyi és királyságbeli románok közötti szoros kapcsolat létrejövésében és az európai közvélemény megváltoztatása okában tapasztalhat-tuk legszembetűnőbb módon a román propaganda eredményeit. Tribuna 1891. január 30 (febr. 11.); 1892. január 22 (febr. 3.); 1894. szept. 14/26.

I.

Az ókiráltságbeli és európai közvélemény megváltozásának okát az erdélyi kérdést illetően tehát az erdélyi és kárpátaljai románság 90-es években meginduló közös akciójának eredményeként kell felfognunk. Az a fiatal erdélyi román generáció ugyanis, amelyik tanulmányait már Bécsben is végezte és ezáltal szoros összeköttetésbe került romániai testvéreivel, Erdélybe visszatérve, lendületes kulturális, irodalmi és politikai működést kezdett s ebben a Bécsben eltöltött évek, s főleg a bukaresti kapcsolatok mélyen éreztették hatásukat. Természetesen ez a mozgalom a sajtóba is áttért s ez az új radikális nemzedék a fiatal nagyszabású Tribuna hasábjain támadássorozatot kezdett az idősebb nemzedéket képviselő és inkább a Deák Ferenc-i értelemben passzív rezisztenciára törekvő erdélyi nemzeti komité ellen. Nem működnek elég eredményesen és lelkesen, nem eléggé forradalmiak — ezek voltak főleg azok a vádak, amelyekkel a komité működését illették. Bár kétségtelen, hogy a Tribuna szép s tiszta nyelvvel és azokkal a cikkeivel, melyeket az ekkor kibontakozott tehetségek írtak: Slavici, G. Bogdan Duică és G. Coşbuc nagy hatást ért el s olyan újságírói gárda alapját vetette meg, mely még az ókiráltságot is felülmúlta. Új iránya által azonban az amúgy sem nagy harmóniában lévő románság egységét ez is megbontotta.¹⁹

Egy szolidáris alapon álló román nemzeti pártnak a megalakulása is már nagy nehézségek között jött létre. A románság vezetőinek több tanácskozást kellett folytatni ok — akikhez ekkor Illyésfalvi Papp György (Gheorghe Pop de Băseşti), Rácz János (Joan Raţiu), Baricz György (Gheorghe Bariţiu),

¹⁹ N. Iorga, i. m. 274 l.

Kozma Partén (Partenie Cosma), Roman Vasarion (Vasarion Roman), Bologna Jakab (Jacob Bologna) tartoztak, míg végül is 1881. május 12-én a nagyszebeni román nemzeti értekezlet megállapította az egységes új politikai programot. E politikai program legfontosabb pontjai közé tartozott Erdély autonómiájának a követelése, továbbá egy, a császár elé terjesztendő s a románság kívánságait magában foglaló Memorandum megszavazása. Szerkesztésével először Babeş Vincét (Vincentiu Babeş) bízták meg, majd később tőle elvették s Baricz-ra bízták, aki azt elkészítette s meg is jelent 1882-ben románul, magyarul, németül és franciául.²⁰ A románság egy része azonban nem helyeselte a Memorandum közreadását. Az eltérés a két fél között nem a dolog lényegében volt, hanem inkább csak a követett módszerben. Babeşnek és Mocsonyinak legnagyobb kifogása az volt, hogy a Memorandum a románság politikai törekvéseit az ország alkotmányával ellentétben álló alapon és módszerrel akarja megvalósítani, mert nem veszi figyelembe azt a tényleges helyzetet, melyet a dualizmus és Erdély Magyarországgal való uniójának teljes végrehajtása teremtett. Mocsonyiék szerint nem szabad olyan módszert követni és olyan eszközöket használni, melyek azt a látszatot kelthetnék, hogy a románság a maga követeléseit a magyar állam jelenlegi közjogi szerkezetének és a dualizmusnak felbontása árán kívánja megvalósítani. Az ellenkező párt, vagyis a „passzívisták”-nak álláspontja ezzel szemben az volt, kiket Bariţiu és Raţiu képviseltek, hogy a román nemzetiségi követelések alkotmányos úton nem valósíthatók meg, hanem csakis olyan eszközökkel, amelyeket az 1867-i alappal ellentétben álló, valamely más politikai áramlat fog meghozni a románság számára. A románok céljaikat nem Budapest, hanem Bécs segítségével érhetik el csupán, még pedig Budapest ellenére. Éppen ezért a románságnak a Mocsonyi-Babeş párt felfogásával ellentétben passzívan kell viselkednie mindaddig, míg Ausztriában a dualizmussal szembe fordított áramlatok annyira meg nem erősödnek, hogy hatásuk következtében a monarchia dualisztikus szerkezetének felbomlása napirendre kerül.²¹ Ezen két, a magyarországi románság szoli-

²⁰ Enciclopedia României. 1936. I. 786 l.

²¹ Jancsó B. i. m. 92 l.

darítását megbontó főirányon kívül, még a passzivisták szellemében működő s hivatalos szervüknek elismert Tribuna szerkesztőségében sem volt meg a teljes harmónia. Cosma és társai állandóan mérsékeltek a radikálisabb érzésű Rațiu lelkesedését, a Mocsonyi párt pedig csak az alkalmas pillanatra várt, hogy kezét a szétbomló Tribunára is rátehesse.²² Ehhez a szét húzáshoz hozzájárult még, a még radikálisabb fiatal román nemzedéknek más, forradalmi irányt képviselő tábora, akiknek sorából került azután ki az a férfiú, kinek működése az egyetemes románság szempontjából megbecsülhetetlen értékkel bír. Az 1884-i esztendő, illetőleg Slavici János fellépése a román nemzetiségi törekvések történetének egyik legjelentősebb állomását képezi.²³

Slavici, aki tanulmányait Bécsben végezte s az ottani román egyetemi hallgatók egyesületének a „Junimea”-nak jelentős tagja volt, a maga személyében egyesítette mindazokat az új eszméket, amelyeket a már bukaresti hatás alatt felnevelkedett nyugati és romániai körökkel élénk összeköttetésbe kerülő erdélyi román egyetemi ifjúság képviselt. Mikor 1884-ben átvette a nagyszebeni Tribuna szerkesztését, el volt határozva arra, hogy publicisztikai működését teljesen a magyarországi román nemzetiségi törekvések szolgálatába állítja. A Tribunában napról-napra megjelenő cikkei, melyek nemcsak politikailag, de irodalmilag is nagyértékűek, a román nemzetiségi érzést fokozták, ébrentartották, s ennek következménye lett az a nagyjelentőségű körülmény, hogy szinte az egész magyarországi ro-

²² Al. Olteanu: Liga Culturală și Unirea. „Familia” 1939. jan. 24. 75 kk. l.

²³ Slavici művei közül a politikai történet szempontjából három bír különös fontossággal: Amintiri, Buc. 1924.; Inchisorile mele. Buc. 1921.; Lumea prin care am trecut. Buc. 1930. Működéséről összefoglaló tanulmány még nem jelent meg; rövid ismertetésként idézhető N. Iorga: Istoria literaturii românești contemporană. Buc. 1937. 181—189 l. D. Popovici: La literature roumaine au XIX.-e siècle, La Transylvanie, Buc. 1938, 705—707. l. és Ion Breazu: Povestitori ardeleni și bănățeni până la Unire. Cluj, 1937. 30 kk. l. Jó részlettanulmány O. Boitoș: Activitatea lui Slavici la Tribuna din Sibiu. Cluj, 1937. A Slavicira vonatkozó kisebb tanulmányok bibliográfiáját 1936-ig közli Revue de Transylvanie III. 290/291 l. (v. ö. még Adamescu. Contrib. la Bibliogr. rom. 1928. I. 126. II. 191. III. 141 l.)

mánság magáévá téve a Tribuna politikai felfogását, egységes lett. Slavicinak, illetőleg most már „a modern román nemzeti politikának” az álláspontja az volt, hogy a birodalomnak minden népe a dinasztíára van utalva s azért minden egyenes érintkezés köztük magában rejtje a dinasztia ellen intézett cselekmény gondolatát. Határozottan elvetette azt a véleményt, hogy a magyarok és románok, mint természetes szövetségesek egymásra lennének utalva.²⁴ A románság a maga politikai kívánságait ne a magyar állam alkotmányának keretében és ne a magyar nemzettel, illetőleg annak kormányával egyetértve igyekezék megvalósítani, hanem a magyar alkotmány keretén kívül álló tényezők segítségével, a magyar nemzet akaratának ellenére, sőt kárára.²⁵ Ez a politikai felfogás Slavici, illetőleg a Tribuna álláspontja volt és ennek igyekezett, sőt nagyrészt sikerült is megnyerni a Mocsonyiéktól mindjobban elhajló román közvéleményt. Működésének eredménye volt, hogy az 1882-ben megjelent Memorandum hangját már nem találták többé megfelelőnek. A Tribuna által mindjobban radikális irányban eltolódó közvélemény a még mérsékelt Babeş-Mocsonyi éra alatt keletkező és Bariţiu által szerkesztett Memorandum hangját ugyanis túlságosan elvontnak „történelmi”-nek találta, hiányzott szerinte belőle „az időszerű politikai élet lüktető elevensége”. Ez pedig a politikai küzdelmekben többet ér a történelemnél, valamint a jelen is e szempontból jelentősebb, mint a múlt.²⁶ Már 1885-ben felvetette az új Memorandum ügyét dr. Mureşanu Aurél a brassói „Gazeta Transilvaniei” hasábjain s egy cikksorozatot is közölt lapjában ezt illetőleg. A magyar parlament román képviselői, élükön Illyésfalvi Papp Györggyel is foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Az 1887-i nemzeti kongresszuson azután újból testületileg együttesen tárgyalták meg az újonnan elkészítendő Memorandumnak a kérdését. Bár a kisebbség Mocsonyi-Babeş párt most is hevesen ellenezte ezt,

²⁴ A magyarok és románok történelmi egymásrataltságát Slavici legfontosabb bécsi barátja, Eminescu is sokszor hirdette politikai cikkeiben. Eminescu szerint „mi románok, nélkülük gyöngék vagyunk s ők nélkülünk hasonlóképen” (v. ö. G. Călinescu: Opera lui M. Eminescu, I. 1% 1.).

²⁵ Jancsó B., i. m. 98 l.

²⁶ Enciclopedia României. I. 786 l.

mégis megszavazták és szerkesztésével dr. Mureşanut és Co-roianut bízták meg.

Slavici működése azonban nemcsak ebben az irányban fejtett ki jelentős tevékenységet. Mint a modern román politika képviselőjének, tekintélyes bukaresti körökkel is voltak összeköttetései, melyeket a román nemzetiségi törekvések szolgálatában igyekezett felhasználni. Céljai eléréséhez a szükséges anyagi és erkölcsi támogatást pedig a romániai liberális párttól várta. Eszméinek és segítőtársának a romániai politikusok közül elsősorban Dimitrie Sturdza liberális politikust sikerült megnyernie. Sturdza ugyan főleg pártpolitikai szempontból akarta az erdélyi kérdést felhasználni és mint Románia nemzetközi politikájának kiegészítő részét igyekezett a román királyság politikai rendszerébe illeszteni. Ezért azt mondta, hogy Romániának a hármasszövetségbe való belépése által joga van az Osztrák-Magyar Monarchiától azt kívánni, hogy a magyarországi románok politikai követelései teljesítsenek, annál inkább, mert ezek a követelések nem a monarchia érdekeivel ellentétesek, hanem csak az egységes magyar állam eszméjével, melynek megvalósítása a monarchia érdekeit amúgy is sértené. A nemzetiségi kérdést tehát Romániának úgy kell intéznie, hogy a magyar kormányra gyakorlandó bécsi vagy berlini nyomás minél előbb és minél hathatósabban bekövetkezzék. A liberális párt politikusai közül e szerepre Sturdzának volt a legtöbb jogcíme. Ő képviselt ugyanis leghatározottabban oroszellenes álláspontot az összes liberális politikusok közül s ő hirdette leginkább Romániának a hármasszövetséghez való tartozását. Az osztrák-magyar monarchia iránt hangoztatott rokonszenv mentesítette őt attól a gyanutól, hogy a monarchiával szemben ellenséges indulat vezetni akkor, midőn a magyarországi románság politikai követeléseinek érdekében erős agitációt folytat Romániában.²⁷ A Tribuna cikkei hatására különben az erdélyi vagy nemzetiségi kérdés Romániában is egyre nagyobb olvasóközön-ségre tett szert.

Slavicinak azonban még ennél is nagyobb ambíciói voltak; ő azon igyekezett, hogy az erdélyi kérdés az ókirályságbeli románok minden rétegének leikébe mélyen és kitörölhetetlenül

²⁷ Jancsó B.: i. m. 107 l.

vésődjék be. Ezt a célt pedig, t. i. hogy a nemzeti érdekek védelmét a társadalom beható munkásságának tárgyává tegye, leginkább úgy gondolta megvalósíthatónak, ha a román nemzeti eszme érdekében folytatott küzdelem számára megnyeri a romániai egyetemi ifjúság támogatását. Összeköttetésbe lépett tehát a bukaresti egyetemi ifjúság vezetőivel, hogy azokat is megszervezze a közös nemzeti eszmék megvalósításáért indítandó küzdelemre. Saját, illetőleg az ifjúság működésének céljából a román faj kulturái egységét tűzte ki.²⁸ Céljának megvalósítását az Európában ekkor divatosvá vált közművelődési egyesületek szervezetéhez hasonló keretek között gondolta elérni. Ugyanekkor folytatta támadásait a Tribuna hasábjain a Memorandum közreadását még most is szívosán ellenző, de egyre kisebb párttal bíró Mocsonyiék ellen. Később, amikor a Tribunában megjelent egyik cikke miatt egy évi államfogházra ítélték, a büntetés kitöltése után elhatározta, hogy működésének színhelyét Bukarestbe helyezi át.²⁹ Nagy fontosságot tulajdonított ugyanis annak, hogy az egész európai közvélemény figyelmét felhívják az erdélyi románság szenvedéseire. Mivel látta, hogy a tervezett Memorandum közzéadása az erdélyi románság között uralkodó pártoskodás és a magyarországi jogviszonyok miatt lehetetlen, a román egyetemi ifjúságra hárította azt a kötelességet, hogy a magyarországi románság részéről évek óta javasolt Memoran-

²⁸ A Liga céljáról még e fejezetben szólnunk részletesebben

²⁹ Érdekes megemlíteni, hogy Slavici váci fogságáról aránylag igen kedvezően nyilatkozik. „Olyan szobát kaptam, amelynek ablaka tiszta udvarra nyilott. A szobában volt ágy, lószőrmatraccal s tolipárnákkal: asztal és két szék s egy ruhaszekrény, minden rendes és tiszta. Volt egy szolgám, akit a megállapított tarifa szerint fizettem. Étkezésemet feleségem látta el, aki velem jött s a fogházzal szemben bérelt egy szobát s főzött számomra.” „Este bezártak szobámban, de reggeli hatkor kinyitották s feleségem egész nap velem lehetett.” Azt is megemlíti, hogy a fogház igazgatója maga volt segítségére egyik készülő munkájának korrigálásában. Hasonló lehetett a helyzete a többi románnak is, aki Magyarországon államfogságot „szenvedett”. Tanulságos a magyar emberiségnek ezekkel a példáival szembeállítanunk azt, amit Slavici a világháború után a Vácárești börtönben talált. Saját vallomása szerint, itt töltötte élete legrettenetesebb napjait. Erről a korszakról mondja emlékirataiban: „Mikor ezt láttam, szégyeltem, hogy ember s hogy román vagyok” („Închisorile mele.” Buc. 1921. 44—46 l. 134—185 l.).

dumot végre kiadja.³⁰ Ezért kelt át 1890-ben a Kárpátokon az-
zal a feltett szándékkal, hogy tehetségét és munkálkodását
ezen túl Bukarestben fejtsse ki és az ókirályságbeli testvérekkel
közösben igyekezzék a végső cél megvalósítása felé.

Működésének eredményei rövid idő alatt mutatkoztak. Az
eszméinek megnyert diákság mozgalmi az egész romániai köz-
véleményt mindjobban foglalkoztatni kezdték. A román újsá-
gokban megjelenő és sokszor egymásnak ellentmondó hírek az
egyetemi hallgatók mozgalmairól, mind hozzájárultak a közvéle-
mény érdeklődésének felkeltéséhez.³¹ A tervbevett Memorand-
um kiadását ugyancsak a diákság komitéjének egyes tagjai a
magyarországi románok érdekei szempontjából nem tartották
ugyan hasznosnak, de a Memorandum közreadását kívánó bi-
zottsági tagok többségben voltak, s így kijelentették, hogy
„a Memorandum csak a Kárpátokon túli románság kulturális
helyzetére vonatkozik”.³² Ebből a kijelentésből is kitűnik azon-
ban e Memorandum igazi célja. A diákság óvatosabb tagjai fél-
tek nyíltan beleavatkozni egy szomszédos állam belügyeibe s
csak a radikálisabb többség a kulturális szempont hangoztatá-
sával szerelte le ellenkezésüket.³³ Így érthető, hogy az 1890.
november 26.-i diáknagygyűlés már egyhangú lelkesedéssel sza-
vazta meg a Memorandumot és elhatározta, hogy Slavici elgon-
dolásának megfelelően a román faj kultúregységének sikere-
sebb szolgálata érdekében ligát fog szervezni. Az erdélyi és
ókirályságbeli románság körülbelül 10 éve megkezdődött és
egyre bensőségebbé váló összeköttetése az 1890-es évvel, a
„Liga pentru unitatea culturală a Românilor” megalakításával
ért el a szolidaritás azon fokára, amelytől kezdve már mindig
együttesen, egymást támogatva igyekeznek a közös cél meg-
valósítása felé.

Ez a kettősség, az erdélyi és romániai hatás állandóan je-

³⁰ Al. Olteanu: i. m. 75 l.

³¹ Tribuna, 1890. nov. 9/21.

³² Tribuna, 1890. nov. 9/21. „Ca Memorandul să se refere numai la
situația culturală a Românilor de peste munți.”

³³ V. ö. az erdélyi románság tiltakozását a Liga Culturală működése
ellen. Kijelentették, hogy amilyen szívesen fogadnak minden olyan műve-
lődési segítséget és támogatást, mely romániai pártpolitikától mentes, ép-
pen úgy visszautasítanak mindent, ami a politikai célok vagy éppen párt-
politikai érdekek előmozdításával kapcsolatos. Tribuna, 1891. dec. 23.

lentkező motívum lesz a Liga minden vonatkozásában. Céljában, illetőleg a programjában megnyilatkozó kettősség az erdélyi román pártok jellemző vonásának másolata.³⁴ A „Liga Culturală”-nak is két programja volt. Egy, amelyet nyíltan hirdett és egy ú. n. titkos vagy belső program.³⁵ Nyíltan bevallott célja az összes románok együvértartozásának érzését ápolni, előmozdítani és kiszélesíteni a román kultúra elterjedését, eljuttatván azt a legkisebb románlakta zugba is.³⁶ Arra, hogy a nemzet politikai érdekeinek védelmét a nemzeti kultúra terjesztésével, vagy legalább ennek ürügye alatt lehet úgy szolgálni, hogy annak támogatására a közönség mentői szélesebb rétege is megnyerhető legyen, példának a „Deutscher Schulverein” és az 1884-ben megalakult s a románok által állandóan támadott „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület” szolgált. Egyes román források szerint éppen e magyar kultúregylet reakciójaként alakult meg a „Liga Culturală”.³⁷ Titkos programja azonban, amelyet mindig óvatosan igyekezett elhallgatni, későbbi működése által tünt ki és az erdélyi román nemzetiségi törekvések végső céljának vetülete volt: az annyiszor tagadott és méltatlankodással visszautasított magyar „vádát”, a dáko-román elven felépült irredentizmust akarta a Liga titkos programja megvalósítani. Céljuk eléréséhez feltétlenül szükséges volt, hogy olyan külpolitikai helyzet alakuljon ki, melyben az erdélyi kérdés nemcsak ismert legyen, hanem minden nyugati nemzetnél rokonszenvre is találjon. Fel kell tehát hívni

³⁴ N. Iorga, i. m. 272 l.

³⁵ Gróf Bethlen István is felismerte az erdélyi román politikusok programjának e kettősségét. A képviselőház 1907. április 10-i ülésén a belügyminiszterhez benyújtott interpellációjában a román irredenta mozgalmak ügyében a közvéleményt igyekezett tájékoztatni arról, hogy az a politika, amelyet a román nemzeti képviselők a házban követnek, nem fedi azt a politikát, amelyet az országban hirdetnek. Azok az időnkénti hazafias kijelentések, amelyeket itt a házban hangoztatnak, nem egyeznek meg azokkal a nyilatkozatokkal, amelyeket választóik előtt az országon belül és az ország határain kívül Romániában is tesznek Bethlen István gr. beszédei és írásai. Bp. 1933. 19 l.

³⁶ T. V. Păcățianu, i. m. 482 l.; Tribuna, 1890. dec. 25.

³⁷ T. V. Păcățianu, i. m. 481 l.; Tribuna, 1890. dec. 25. Mint kifejezés, a Liga Culturală tényleg a magyar kultúregylet, illetőleg a német „Kulturverein” mintájára keletkezett.

a külföld figyelmét az erdélyi román testvérek szenvedéseire. Elnyomott mártír népnek kell feltüntetni a románságot és az ő érdekükben a „magyar zsarnokság” ellen az „igazságos Európa” ítélőszéke elé kell fordulni. A „Liga Culturală” feladata tehát, hogy a magyarországi román kérdést állandóan napirenden tartsa.³⁸ „A román ügy külföldön való megismertetésének, propagálásának céljából alakult meg a „Liga Culturală”, jelenti ki Iorga is.³⁹ Ez a nagyszabású és az egész Nyugatot behálózó propaganda hadjárat pedig már romániai, sőt az ókirályságban különösen kulturális téren erősen érvényesülő francia hatásra tudta nagy eredményeit és sikereit elérni.⁴⁰ Az az érdeklődés, melyet a romániai sajtóban és a közvéleményben keltettek a román ifjúság ezirányú mozgalmai, ösztönzést adott az egyetemi hallgatónak a további lépésekre. Miután a szükséges előkészületeket a tervezett Liga megalakítására vonatkozóan bevégezték, 1891. január 24-én a fejedelemségek egyesülésének napján, az egyetemi ifjabból álló bizottság a bukaresti egyetem rektorának Orăscunak elnökletével az Ateneul Român nagytermében alakuló közgyűlésre jött össze.⁴¹ Ezt az alakuló gyűlést azért nem az egyetem épületében tartották, mivel a kormány ezt nem engedte meg. Jellemző, hogy a konzervatív kormány ekkor még aggodalmasnak vélte, hogy az egyetemi ifjúság állami tanintézet helyiségében tartsa meg olyan egyesület alakító gyűlését, mely feladatául egy szomszéd állam belső politikájába való beavatkozást és fennálló közjogi rendje

³⁸ Grigore T. Brătianu-nak a Liga jelentős vezéralakjának szavai, melyet egy beszélgetés alkalmával mondott Jancsó Benedeknek. Egyetértés 1893. március 27.

³⁹ „...,pentru propagarea în străinătate a cunoștinței cauzei românești” Iorga i. m. 274 l. Al. Olteanu szerint a propaganda célja még a Liga nevéből is kitűnik: „O ligă pentru propagarea unității de rasă a tuturor Românilor.” i. m. 76 l.

⁴⁰ Paul Scorțeanu 1893-ban Bukarestben megjelent „Unitatea națională în răsboiul viitor”, című munkája szerint a Liga kötelessége, hogy egy hatalmas campagnet kezdjen meg az európai sajtóban azzal a céllal, hogy a nagyhatalmakat előkészítse a világháborút követő béketárgyalásokra. Scorțeanu szerint először Besezarábiát, majd csak ezután kell Erdélyt az anyaországához csatolni.

⁴¹ Ion Lupulescu: Raportul general despre activitatea comitetului central al Ligei pentru Unitatea Culturală a Românilor. Buc. 1892. 1. kk. 1. Jancsó i. m. 119 l.

«ellen való ellenséges izgatást tűzött ki.⁴² Az alakuló gyűlés az előkészítő bizottság által kidolgozott alapszabályokat el is fogadta. Az alapszabályok a következők:

Art. 1. 1891. január 24-én megalakult Bukarestben a Liga pentru unitatea culturală a Românilor.

Art. 2. Ennek az intézménynek a célja a román nemzeti szolidaritás és öntudat ápolása és egy olyan mozgalom fenntartása, amely igazolja a románság keleti misszióját.

Art. 3. A cél elérésére való főbb eszközök:

- a) Olvasó és könyvtártermek létesítése.
- b) Népies kiadású könyvek terjesztése.
- c) Nyilvános támogatások a Liga céljaira.
- d) Nyilvános konferenciák és gyűlések.
- e) A román nemzeti múlt nagy napjainak megünneplése.
- f) Évenkénti gyűlések megszervezése a Liga tagjai számára.
- g) Segélyalap létesítése, hozzájárulások, önkéntes aláírások, adományozások által.

Art. 4. A létrehozott alapból a Liga fölhasználhat bizonyos összeget mindennapi szükségleteinek kielégítésére.

Art. 5. Csak azok a románok vétetnek fel a Liga tagjai közé, — a következő cikkek rendelkezéseinek megfelelően, — akik e nyilatkozatban azonosítják magukat a Liga céljaival.

Art. 6. Aki a Liga tagjai közé akarja magát fölvétetni, kérvénnyel kell fordulnia a bizottsághoz, amely köteles azt a legközelebbi ülésen bejelenteni. A felvételi kérvényt legalább a Liga öt tagja kell hogy támogassa.

Art. 7. A Ligát egy 25 tagból álló és a szavazatok többségével választott bizottság képviseli. A bizottság 21 tagja egyetemi hallgató lesz.

Art. 8. A bizottság választása minden második év március hónapjában történik.

⁴² V. ö. Voința Națională 1891. jan. 26-i száma, melyben a liberálisok támadják ezért a konzervatív kormányt.

Art. 9. A bizottsággal egyszerre fognak választani egy három censoredból álló comissiót, amely állandóan felülvizsgálja a Liga pénzügyi helyzetét és abban az esetben, ha valamely szabálytalanságot tapasztal, köteles egy rendkívüli gyűlést összehívni.

Art. 10. A bizottság köteles évenként 2 általános gyűlést összehívni, egyiket novemberben, másikat márciusban, amelyeken megtárgyalják a Liga céljait, illetve egyéb kérdéseket és a pénzügyi helyzetet.

Art. 11. A Liga mindegyik tagja mint havi járulékot egy Leut tartozik fizetni, a tagnak való fölvételéért pedig legkevesebb 3 Leut.

Art. 12. Bukaresten kívül a Liga létesíthet fiókokat, ahol legalább 5 tag van.

Art. 13. Mindegyik tagozatnak ugyanazok az alapszabályai vannak, mint a központi bizottságnak, amely fenntartja magának azt a jogot, hogy egy belső szabályzatot készítsen az alapszabályok indokolására.

Art. 14. Mindegyik tagozat egy bizottság által van képviselve.

Art. 15. Mindegyik tagozat a bukaresti központi bizottsággal egy testet képez és együttesen kell azokat szervezni és vezetni.

Art. 16. Mindegyik tagozat évi jövedelmének egyharmadát a központi bizottság pénztárába köteles adni, hogy ez teljesítse a 3. Art. b), c) és g) pontjaiban megjelölt céljait.

Art. 17. Mindegyik tagozatnak, amely legalább 50 tagot számlál, joga van évenként egy megbizottat választani, aki résztvesz szavazatával a központi bizottság dolgaiban.

Art. 18. A Liga mindegyik tagjának joga van szavazni bármelyik tagozatban.

Art. 19. Abban az esetben, ha valamely tagozat megszűnne, annak minden vagyona a középponti tagozat tulajdona lesz.

Art. 20. Csak a kongresszuson jelenlevő tagok többsége módosíthatja az alapszabályokat.

Art. 21. Ezeket az alapszabályokat egy belső rendszabályzat fogja majd részletesen kifejteni.⁴³

A központi bizottságban lévő 11 egyetemi hallgatót „decemvir”-nek nevezték el. A nevezetesebbek ezek voltak: Ion Lupulescu, Simion Mehedinți, a későbbi nagy földrajztudós, Simion Mândrescu, a román nyelv magyar elemeinek monografusa, A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Axente, M. Petrescu, Grigorie és Dimitrie Brătianu.⁴⁴

Ezek közül a legjelentősebb munkálkodást a Liga céljai érdekében Grigorie Brătianu fejtette ki, aki olyan szerepet töltött be az ókirályságbeli románoknál, mint Slavici az erdélyiekénél.⁴⁵ Grigorie a nagy román politikusnak, Ion C. Brătianunak unokaöccse volt. Nemcsak nagy tudását és tehetségét, hanem egész jövedelmét, amely az Egyetértés egykorú számításai szerint évenként 50.000 forintot tett ki, a Liga Culturală eszméjének elérésére fordította. Elsősorban a nagyszabású külföldi propagandának tulajdonított fontosságot és e cél érdekében felhasználott külföldi összeköttetései valóban nagy lépéssel vitték a Ligát előre. Először a Liga pénztárnoka lett, majd elnöke és 1893-ban bekövetkezett haláláig az egész társaság irányítója volt. Jancsó Benedek, Brătianu halála alkalmával írt megemlékezésében a következőképpen jellemzi: „Meg vagyok győződve, hogy Brăătianu tehetsége, mozgékonyága, ügyessége, áldozatkészsége és összeköttetése nélkül a Liga megközelítően sem ért volna el oly sikereket, mint aminőket tényleg elért.”⁴⁶

Ezt a nagyszabású és az egész európai közvéleményt befolyásoló, sőt megváltoztatni kívánó propaganda hadjáratot egy egyetemi hallgató tagokból szervezett társaság keretein belül nehéz lett volna elérni. Azt a „keresztes hadjáratot”, amelyet az erdélyi kérdés napirenden való tartása érdekében indított meg a románság,⁴⁷ csak jelentős anyagi fedezettel bíró szervezet

⁴³ Ion Lupulescu i, m. 27 kk. l.

⁴⁴ Ion Lupulescu i. m. I. kk. l. Cuvântul, 1929. máj. 10.

⁴⁵ Diaconovich C.: Enciclopedia română. Sibiu 1898; I. 577 l.; Calendarul pentru toți Români pe anul 1894. Buc. 185 l.; Figuri contimpurană din România, 426 l.; Egyetértés 1893. márc. 27.; Curentul, 1931. jan. 24.

⁴⁶ Egyetértés, 1893. márc. 27.

⁴⁷ Tribuna 1890. nov. 30 (dec. 12.); Román források is beismerik, hogy

képes eredményesen megvalósítani. A Liga Culturală szervezői előtt is ismert volt az a körülmény, hogy sikeres és céljaiknak megfelelő hatást az európai sajtóban csakis súlyos anyagi áldozatokkal lehet elérni.⁴⁸ Slavici ezért már tevékenysége megindítása előtt a romániai liberális párt támogatásának megszerzésére gondolt és működését tényleg nagy energiával és eredménnyel irányította e cél elérésére. Meg volt még arról is győződve, hogy a liberális politikusoknak a mozgalomban vállalt vezetőszeropét lehetőleg titokban kell tartani, mivel az egyetemi ifjúság ténykedésének külszíne alatt kevesebb kockázattal s minden politikai felelősségtől mentesen lehet a magyarelles agitációkat folytatni. Már a Liga megalakuló gyűlését megelőzően az egyetemi hallgatók egy összejövetelén kijelentették, hogy a megalakuló Liga tagjai nemcsak diákok, hanem bárhová tartozó, s bármilyen foglalkozású románok is lehetnek.⁴⁹ Egyetemi hallgatókból álló egyesület látszatának céljából azonban a vezetés túlsúlyát a diákságnak biztosították,⁵⁰ de egyszersmind kijelentették, hogy a Liga eredményesebb és életképebb működése végett „minden román felé kinyújtják a kezüket, aki csak segíteni óhajt céljaik elérésében”.⁵¹ A látszólag diákjelleggel bíró „Liga Culturală” tehát már megalakulásakor olyan intézménnyé vált, amely alá az összes regáti román szociális intézmények tartoztak,⁵² s amelynek mozgató erői végeredményben a liberális politikusok kezébe voltak letéve.⁵³ Egy év alatt beszötte a Liga előőrseivel egész Európát s az így előkészített talajt árasztották el a Liga alapszabályainak (3. cikk b) és c) pont) megfelelően, az 1891-i évben megjelenő Memorandumukkal. A bukaresti ifjúságnak ez a 13.000 példányban megjelenő s román, olasz, francia és német nyelven kiadott Emlékirata lett azután a kiindulópontja annak az irredenta jellegű rendszeres izgatás-

a Liga igazi megszervezése csak a tekintélyes román politikusok pl. Grigorie Brătianu belekapcsolásával kezdődik meg. Curentul, 1931. jan. 24.

⁴⁸ Ion Lupulescu i. m. 6 l.

⁴⁹ Tribuna 1890. nov. 30. dec. 12.

⁵⁰ Jancsó szerint a Liga központi komitéjában a tanulóknak csak egy szavazati többségük volt.

⁵¹ Tribuna 1890. dec. 13/25.

⁵² T. V. Păcățianu, i. m. 482 l.

⁵³ Al. Olteanu, i. m. 75. kk. l.

nak, amely a Liga Culturală névéhez fűződik. Ez az első tette a román ifjúságnak abban az irányban, melybe Slavicinak és Sturdzának sikerült belevinnie.

Az egyetemi ifjúság e Memorandumában nem a nyugati nemzetek kormányaihoz, de a jövő embereihez, az egyetemek ifjúságához fordul, hogy azt megnyerje a románság nemzeti törekvéseinek megértésére és támogatására.⁵⁴ „Az európai népek közös érdekei és az európai politikai és szociális élet egyensúlyban tartása teszi szükségessé” — mondja a román egyetemi ifjúság a Memorandum kezdő soraiban — „hogy az európai fórum elé lépjenek.” Céljuk egy visszás helyzetet megvilágítani azok előtt, akik nem közömbösek a szociális előrehaladás iránt. Egy szerencsétlen konfliktusról van ugyanis szó, amely egyrészt a románok kulturális és szabad irányzatú modern törekvései, másrészt a magyaroknak ezekkel való teljes szembehelezkedése és elzárkózottsága által jött létre és amelynek beláthatatlan horderejű következményei lehetnek. Így nemcsak a románság, de az általános európai béke érdekében is kötelességük, hogy ezt a helyzetet megvilágítsák. Kétségtelenül nagy jelentőséggel bír, hogy az írók és az európai időszerű kérdéseket figyelemmel kísérő politikai személyiségek tudomást szerezzenek azokról a zilált eseményekről, melyek Kelet-Európa kis államainak kulisszái mögött lejátszódnak. Mindenki előtt a románoknak megvan a joguk, sőt ez kötelességük is egyúttal, hogy e kérdés érdekében hangjukat fölemeljék. „Nem hivatalos fórumokhoz szólunk azonban, hanem akik szabadon beszélnek és mindenkitől függetlenül cselekedhetnek: az európai egyetemek ifjúságához, az európai intelligenciához, akik minden külső hatástól szabadon csak az igazságot nézik. Kívánságunk az, hogy ezt a komoly és nehéz ügyet az igazságnak a fényébe helyezzük, és hogy Európa érdeklődéssel és jóakarattal hallgassa meg a mi szavunkat. Jóllehet mi Dél fiai vagyunk, magunkon a nyugati kultúra és élet ismertető jeleit hordozzuk. Csak Nyugat felé tekintünk mi bizalommal, vallomásunkkal egyedül csak arra fordulunk.”

⁵⁴ A Memorandum címe: Memoriul studenților universitari români privitoare la situațiunea românilor din Transylvania și Ungaria, Bucurest. Tip. Carol Göbl. 1891.

A dáko-román történetírás alapján előadják ezután a román nép keletkezésének és államalkotó nemzetté való fejlődésének történetét. Kifejtik továbbá, hogy a románok a rómaiak dáciai uralkodásának bukása után is fennmaradtak a Kárpátok bércei között s a népvándorlás századokon át tartó áradata is anélkül rohant el felettük, hogy őket megsemmisítette volna. Az ország geográfiai helyzete, a Kárpátok hatalmas láncolata megszámlálhatatlan nyúlványaival mind olyan tényezők voltak, melyek lehetővé tették, hogy a románság a népvándorlás veszélyei ellenére magát fönntudja tartani. Mialatt azonban a románság a Kárpátok völgyeiben és rejtkehelyein tartózkodott, elvesztette, elfelejtette a római állam berendezkedést, államintézményeinek formáját, úgy, hogy midőn a síkságra került, szükségessé vált a szlávok állami organizációjának átvétele. A Kárpátokon inneni románság tehát nyelvében és állami berendezkedésében is a szlávok hatása alá került, az Erdélyben lakó románság pedig a magyarságban talált ellenséget. A magyarok a IX. században törtek be mai hazájukba, s uralmukat Erdélyre, a Tisza és Kárpátok közt fekvő területre is kiterjesztették, de nem hódítás, hanem szövetségkötés és szerződés segítségével. Az Európát fenyegető törökök elleni hadjáratokban és harcokban a Memorandum szerzői célzatosan kihangsúlyozzák nagyfontosságú szerepüket, ezzel is bizonyítani kívánván azt, hogy a keleteurópai misszióval megbízott románság mindig eleget tett feladatának. Természetesen ilyen körülmények között a nagy vér- és emberáldozatok folytán a románság teljesen elszegényedett és a szláv befolyástól sem tudott szabadulni. A Memorandum is beismeri, hogy az Erdélyben lakó románság jobban meg tudta őrizni latin kultúráját, ezt a körülményt azonban az egész mű céljának és hangjának megfelelően nem a magyarság érdemének tulajdonítja, hanem a szászok kulturális támogatásának. Ez volt „az oka az erdélyi románság kulturális fellendülésének és a román nemzeti kultúra újjászületésének” — jelenti ki a Memorandum szerzői. A II. fejezetben a magyar fennhatóság alatt élő románok történetével foglalkoznak, természetesen mindig céljuknak megfelelő tendenciózus szempontból, sőt nem egyszer hamis adatok felhasználásával is. Szerintük a magyarság több szerződésben biztosította a románok politikai és nemzeti autonómiáját és tényleg a románok Erdélyben az egész

középkoron át szövetségben éltek a magyarokkal, mint politikai autonómiával bíró önálló nemzet. Erdély Szt. István kora óta egészen a mohácsi vészig egy vajda főnöksége alatt, autonom tartományként volt a magyar király birodalmának kiegészítő része. A mohácsi vész után Erdély önálló fejedelemséggé lett. Az is maradt egészen a XVII. század végéig a Lipót-féle diplomáig, amellyel átment a Habsburg-ház birtokába, önállóságát azonban e diploma értelmében is megtartotta egészen 1848-ig. Ekkor és 1865-ben azonban Erdély önállósága a hagyomány és a történeti jog teljes figyelmen kívül hagyásával „az egységes magyar állam beteges álmának kedvéért feláldoztatott.” A románok azonban nemcsak 1848-ban és 1865-ben, hanem azóta is teljes erejükből szakadatlanul tiltakoznak a hagyományok, a szerződészegések, az alaptörvények és a történeti jogok ezen erőszakos megsértése ellen. Azonban a magyar zsarnokság, amely élet-halál harcot hirdetett a zárt egységben élő román-ság ellen, megakadályozta, hogy a románoknak a bécsi udvarnál tett lépései sikert érjenek el, s hogy sérelmeik Európa tudomására jussanak. Erdélynek tartományi autonómiájára vonatkozó történeti fejtegetésükkel tehát e Memorandum szerzői Erdély autonóm helyzetét a magyar királyság közjogi és politikai szerkezetében olyan módon igyekeznek feltüntetni, hogy a tájékozatlan külföldi olvasó ezt feltétlenül román nemzeti jellegű tartományi önállóságnak gondolja és azt higgye, hogy a magyarok, mikor Erdély 1848-ban egyesült Magyarországgal, tulajdonképpen egy román nemzeti jelleggel bíró országrész politikai önállóságát törölték el. Hogy Erdély autonómiája a történelem egész folyamán kizárólagosan magyar jellegű volt és hogy ebben az autonóm országrészben még csak a törvényesen befogadott nemzet jellegével sem bírtak a románok, arról éppen úgy hallgatnak, mint arról, hogy Erdély mint önálló fejedelemség nemcsak egyszerűen magyar volt, hanem egy időben valóságos képviselője, fenntartója és védelmezője is a magyar nemzeti és állami törekvéseknek.

E történeti fejtegetések után rátérnek az 1867-i kiegyezés által teremtett helyzetnek és e helyzet következményeinek változására. Először is röviden ismertetik a nemzetiségek egyenjogúsításáról hozott 1868:44. törvénycikket, azután a görögkeleti egyház autonómiájára vonatkozó és szintén ez évben hozott

törvényt. „A magyarok azonban hozzá lévén szokva” — írja a bukaresti Memorandum — „ahhoz, hogy más nemzetiségű polgártársaik kizsákmányolásából éljenek, nem tűrhették a nemzetiségek egyenjogúságát és szabad versenyt.” A pazarló és nagyjából tönkrement magyar nemesség kizárólagos jogának tartotta, hogy lefoglalja minden kellő kvalifikáció nélkül a közhivatalokat, mert azokat valóságos örökségnek tekintette. Hogy uralmukat megtarthassák, meghamisították és hatályon kívül helyezték a gyakorlatban az ország alaptörvényeit. Ily módon sikerült, hogy a 30%-nyi magyarság a 70%-nyi többi nemzetiségeket kiszorítsa a parlamentből és a közélet minden teréről. A törvényeknek ilyen erőszakos módon való mellőzése okozója lett egyúttal a magyar közéletben a legnagyobb korrupciónak is. A magyarok, hogy a nemzetiségek elnyomására épült hatalmukat fenntarthassák, Kossuth szellemében állandóan forradalommal fenyegetik a dinasztiát.

A magyar zsránokság és korrupció ezen általános vázolója után rátérnek az egyes sérelmek felsorolására.

A) Nem respektálják a magyarok az egyházak törvényben biztosított autonómiáját. E vád emelése alkalmával a Memorandum azt a szándékos tévedést követi el, hogy a görögkatholikus egyházat is autonóm egyháznak veszi. E pont a román egyházak püspökeit szolgálai hajlamokkal, korrupcióval, sőt az egyházi vagyonok és pénzek egyszerű elsikkasztásával vádolja.

B) Rikító színekkel vázolják a magyar közigazgatás állapotait. A közigazgatási tisztviselői állások választások útján töltenek be ugyan a törvény szerint, a valóságban azonban a „választási bandák” főnökei nevezik ki a tisztviselőket. Ezek nem is tudnak egyebet, mint vadászni, lovagolni, enni, inni, pénzüket elkártyázni. Mégis mind alkalmasok közigazgatási tisztviselőknél, mert a magyar közigazgatásnak nincs más feladata, mint üldözni és elnyomni a nemzetiségeket. E közigazgatási tisztviselőknél valóságos segédhadát alkotják a csendőrök, kik Erdélyben, hogy a románokat szabadabban üldözhesek, a belügyminiszternek vannak alárendelve, Magyarországon pedig a hadügyminiszternek.

C) Az igazságszolgáltatást illetően a legfőbb panaszuk az, hogy annak nyelve a magyar és így a vádlott nem érti sem a vádat, sem az ítéletet. Az esküdtszékeken politikai körökben ki-

zárólag magyar esküdtek, tehát politikai ellenfelek ítélnék a nemzetiségi vádlott ügyében. A nemzetiségi embernek ha magyarral van peres ügye, nem nyerheti meg. Ennek igazolására példákat is hoz fel az úrbéri pörök közül. Természetesen ezek a példák csak az egyik fél és mindig a vesztes fél szempontjából vannak kiválogatva.

D) Legrészletesebb és legtöbb panaszuk van azonban az iskolákat illetően. Szerintük ezen a téren vetette magát rá legjobban a kormány és a nemzet magyarosító erőszaka a nemzetiségekre. Részletesen foglalkozik az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel, amelynek számára szerinte különböző alapok, a kultúra támogatásának és terjesztésének ürügye alatt kormánypresszióval gyűjtenek, s amely a magyarság tömegeit valósággal szervezi a románság üldözésére és meggyanusítására. Bár a nemzetiségi törvény azt követeli, hogy az állami költségvetés segítségével a nemzetiségek számára is állíttassanak fel középiskolák, mégis csak tisztán magyar tannyelvű iskolák vannak, amelyben a tanulóknak 70, sőt 90%-a nem érti az oktatás nyelvét, sőt még a nemzetiségek felekezeti jellegű és saját alapjaikból fenntartott középiskolaiba is beerőszakolták a magyar tannyelvet. Így bevitték a belényesi gimnáziumba, s most folyamatban van annak bevitele a naszódí gimnáziumba is. A népiskoláikba is bevitték a magyar nyelvet mint tantárgyat és pedig heti 18 órában, úgyhogy az összes többi tantárgyra nem maradt fenn több hetenként, mint legfeljebb 8—12 óra. Még szörnyűbb intézkedéseket tartalmaz azonban az ú. n. kisdedóvó törvény, amely kötelezővé teszi, hogy minden községben állítsanak fel kisdedóvót, amelybe a szülők kötelesek gyermekeiket 3 éves korukban beadni, hogy ott kizárólagos magyar nyelvű oktatásban részesüljenek s teljesen elmagyarosodjanak. Az ösztöndíjas román ifjak nem tanulhatnak külföldön még az esetben sem, ha az alapítványt tevő úgy rendelkezett volna. Mindazokat az ifjakat, kik főiskolai tanulmányaikat Kolozsváron vagy Budapesten végezték, de különösen azokat, kik Bécsben tanultak, arra kényszerítik, hogy szülőföldjüket elhagyva, Romániába vándoroljanak ki.

„A magyar forrongás ellen, mely megakaszt minket kultúránkban, kérünk támaszt és segílyt kortársainktól. Az emberiség érdeke, a béke és haladás eszméje miatt fordulunk Európa

ifjúságához, hogy nézzenek Kelet felé és szerezzenek saját bizalmi férfaiktól felvilágosítást a magyar királyságban történeletről. A magyar reakció meg fog hajolni, midőn Nyugat a helyzetről tudomást szerez, ellenkező esetben mi románok fogjuk megvívni harcunkat a világhossz és szabadság érdekében.”

A memorandum végéhez csatolt „elfogulatlan” etnográfiai térkép Nagyváradot és a tiszántúli részek nagy városait románlakta területeknek jelzi.

A Memorandum nagy hatást keltett egész Európában, még a monarchiával szövetséges államokban is. Itáliának, Franciaországnak, Svájcnak, továbbá Németországnak és Belgium közvéleményének rokonszenvét e Memorandum által sikerült megnyerni a román ügy számára. Eredményét I. Lupulescu a Liga Culturală titkára a következőképpen foglalta össze: „Ha az olaszok és franciák velünk vannak, mert faj testvéreink és mert szeretik mindazokat, akik a szabadságért harcolnak, ha a svájciak velünk vannak, mivel tudják, hogy mi is hozzájuk hasonlóan át vagyunk hatva a modern idők liberális szellemétől, a németek azért vannak velünk, mert közös érdekeik vannak velünk Erdélyben és Magyarországon, mert ők éppen annyira gyűlölik a magyart, mint mi, s mert az a meggyőződésük, hogy nincs a világon önzőbb, reakciósabb, álnokabb, zsarnokabb nép, mint az erdélyi szászok és a bánáti svábok elnyomói.”⁵⁵

A Liga Culturală mozgalmi és különösen a Memorandum megjelenése a magyar közvéleményben nagy felháborodást keltett. A Liga vezetőinek tendenciája, v. i. hogy a bukaresti eseményeknek csak diák jellegű kölcsönözzen s a tekintélyes és főleg liberális körökkel való szoros összeköttetéseit eltitkolja, a román kérdés iránt közömbös és tájékozatlan magyar közvéleményt megaláztatott s ez a lapok útján a magyar egyetemi ifjúságtól várta, sőt követelte a megtorlást. Annak a várakozásnak pedig, amellyel a magyar társadalom tekintett az egyetemi ifjúság felé, hatása csakhamar mutatkozott az „Egyetemi Lapok” cikkeiben, mely a magyar főiskolai hallgatók gondolkodásának és véleménynyilvánításának hű képét tükrözte vissza. Érintkezésbe léptek a bukaresti egyetemi ifjúság Memorandum

⁵⁵ Ion Lupulescu: i. m. 12 1. Egyébként a Memorandum hatásáról részletesebben a IV. fejezetben szöveglünk.

dumának szerkesztőségével, foglalkozni kezdtek a bukaresti egyetemi mozgalmakkal s az Egyetemi Lapok hasábjain napirnden tartották a román kérdéssel foglalkozó cikkeket. Felháborodással, de egyben meglepetéssel is vették tudomásul az egyre merészebb hangú román agitációt, de hazafias felbuzdulásuk ellenére is, a veszély igazi nagyságát nem tudták felbecsülni. A román kérdéssel foglalkozó cikkek legtöbbször bizonyos lekicsinylést, sőt szánakozásfélét tapasztalhatunk a román követeléssel szemben. Mosolyognivalónak tartották a román érveket, követeléseik megvalósítását pedig egyenesen lehetetlennek gondolták. Rényi Józsefnek, a magyar egyetemi ifjúság vezetőjének indítványára mégis elhatározták, hogy a román egyetemi ifjúság Memorandumára válaszolni fognak. Az előértekezlet egy 12 tagú bizottság szervezését fogadta el, melynek kötelességévé tették az egész magyarországi főiskolai ifjúságnak megnyerését céljaik számára. A magyar válasz kiadásához az összes magyar egyetem és főiskola tényleg egyöntetűen hozzájárultak s ezután az az általános felfogás tükröződött vissza az Egyetemi Lapok hasábjairól, hogy a válaszirat megjelenésével a román agitáció egyszerűen meg fog semmisülni. Hazafias kötelességüknek és az ország közvéleményének is eleget tesznek a Válasz megszerkesztésével, s utána úgyis minden egyéb ilyen szellemű ténykedés feleslegesnek fog bizonyulni. 1891. júniusában ki is adták tehát Budapesten a magyar főiskolák ifjúságának emlékiratát „A magyar románok és a magyar nemzet” címmel. Kiadóiul tizenhat magyar főiskola ifjúsága van megnevezve. Az „Egyetemi Lapok” mellékleteként, magyar, francia és német nyelven jelent meg.⁵⁶

A magyar egyetemi ifjúság Válaszában a bukaresti Memorandum vádjait igyekszik pontról-pontra megcáfolni. A román Emlékirat igazságtalan vádját, mely szerint Európa védőpajzsának címét Magyarország jogtalanul bitorolja, a magyar állam történeti múltja és ezeréves fennállása cáfolja meg. A Memorandum követelései és állításaival egyébként sem az erdélyi, sem az ókirályságbeli románság nem ért mindenben egyet, ez

⁵⁶ „A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára.” Budapest 1891. július hó.

csak egy túlzó nemzetiségi érzéstől áthatott politikai párt műve. E politikai párt pedig végső céljának, Erdély Romániához való csatolásának történeti alapjául a dáko-román elvet szokta felhozni. A magyar Válasz a dáko-román kontinuitás elméletét, komoly külföldi tudósoktól, történészektől és nyelvészektől származó ellenérvekkel állítja szembe. A román ifjúság azon állítása, mely szerint a magyarság a románokat elnyomta és pusztította volna, nem egyéb valótlanoságnál. Ha a magyarság tényleg ezt tette volna ezer éven át, hogyan lehetnének a románok most ilyen nagy számban Magyarországon? Pusztítani csak a magyart pusztították, mert tudták, hogy ha ezt megtörik, akkor a Kárpáti medencében nincs más népelem, mely képes lenne alkotmányt föntartani. A magyarság ezeréves múlt utáni létezése és alkotmányos szabadsága is rend- s államfenntartó képességét bizonyítja legvilágosabban. Hogyan lehet azt a nemzetet a nyugati rend és műveltség ellenségének mondani, amely megoltalmazta a nemzetiségeket, megőrizte államát és alkotmányos szabadságát, megtartotta, sőt kiművelte a maga nyelvét s átvette és terjesztette a nyugati szellemi irányokat? A magyar közigazgatás terén felhozott vádak is pontos ellenbizonyítékokkal cáfolja meg a Válasz s rámutat arra, hogy a románok azon híresztelése, mely szerint a magyarság a román kultúrának ellensége lenne, a legrosszabbakarátú s valótlan állítás. A magyarországi románság kultúrában és szabad intézményeiben legalább egy századdal megelőzte az ókíráltságbeli románságot s a romániai műveltség vezetői jóidéig az erdélyi románság sorából kerültek ki. A román nyelv és irodalom művelése magyar befolyásra, magyar fejedelmek támogatására indul meg s a román egyházakat, melyek különösen kezdetben a műveltség központjai és terjesztői voltak, a magyar állam mindenkor a legnagyobb erkölcsi és anyagi támogatásban részesítette. Hasonló jóindulattal viseltetik a magyar állam a román tannyelvű iskolákkal szemben is. Képtelenség az a vád, hogy a magyar kormány nem engedélyezi a románságnak, hogy akár saját pénzén is felállítson iskolákat. Ezt csak abban az esetben nem engedélyezte, ha azokkal a törvényszabta feltételekkel nem rendelkeztek, melyek mellett iskolákat alapítani lehet. Politikai elnyomatással, üldözéssel is vádolják a magyarságot a román Memorandum szerzői, s elfeledkeznek arról, hogy 1848-ban a

magyar állam a legnagyobb szabadságot létesítette; az összes állampolgárok teljes jogegyenlőségét. A román Emlékirat legvalótlanabb és legmerészebb állítása pedig az, hogy a nemzeti-ségeket a magyarság a parlamentből kirekesztette, mégpedig a választási törvény miatt, holott azt 1874-ben hozták, ők pedig már öt évvel azelőtt, 1869-ben léptek passzivitásba. A magyar egyetemi ifjúság Válaszának befejezésében megállapítja, hogy a bukaresti Memorandumban csak egy dolog van ami igaz: ez pedig az a politikai gyűlölség, melyet a romániai románság egy része érez az egyre jobban fejlődő és gyarapodó Magyarország iránt. Reméli azonban a magyar ifjúság, hogy eljön az idő, midőn a magyar és román nemzet, mely földrajzi fekvésénél fogva egymásra van utalva, őszinte barátságra és szövetségre fog lépni egymással. „Az utolsó szó pedig, melyet e könyvben ajkunkra veszünk: ez legyen: az Igazság!”

A magyar „Egyetemi Lapok” cikkei és közlései szerint a magyar Válasznak is megvolt külföldön a hatása. Grenobleban, Bécsben, Lembergben és Athénben a magyarok mellett szimpátia-tüntetések rendeztek. Annak az okát azonban, hogy a magyar Válaszirat csak pillanatnyi hatást és jelentős, sokáig kiható eredményt nem tudott elérni, abban kell keresnünk, hogy a román propaganda behatóbb, fáradhatatlanabb és kitartóbb volt, mint a rövid ideig tartó magyar fölbuzdulás. Már a Memorandum megjelenése előtt állandóan dolgozott és izgatott a román propaganda, így midőn Emlékiratukkal Nyugatot elárasztották, már éppen tőlük megtudott és általuk felvilágosított adatokat és körülményeket erősítettek meg. A magyarság ezzel szemben jó hírnevének megőrzésére, a valótlanságok megcáfolására, a félrevezetett és részben a magyar ügyekről tudatlan Európa felvilágosítására még akkor sem tett semmit, amikor pedig az ellenséges tábor már mindenütt elhintette a magyargyűlölet magvát. A román Memorandum tehát már jól előkészített úton haladt és ért el nagy eredményeket, a magyar Válaszirat ellenben legfeljebb csak pillanatnyi érdeklődést és rokonszenvet váltott ki néhány irántunk barátságos nemzet közvéleményéből. Az egyre nagyobb mértékben meginduló román propaganda hadjárat és az eseményeket szerencsétlen alakulása, a további közleledést már csírájában elfojtotta. A román Memorandum előnyére szolgált még az a nem jelentéktelen körülmény is, hogy

míg nálunk főleg az egyetemi hallgatók és egyes mecénások támogatása jelentette az anyagi eszközt, mellyel a Memorandum megszerkesztését és kiadását megteremtették, addig Romániában átlátták ennek fontosságát és jelentőségét állami tényezők is. A bőséges anyagi forrást e Memorandum kiadására s egyáltalában a Liga minden hasonló célú működésére állami pénzből teremtették elő, az egyetemi ifjúság, mint ahogyan már előbb is kifejtettük, csak a nevét adta hozzá.⁵⁷ Így természetesen sokkal számosabb példányban, több nyelven jelenhetett meg és eredményesebb propagandát tudott kifejteni, mint a magyar cáfolóirat.

⁵⁷ Az anyagi támogatásról a II. fejezetben szólnak.

II.

1891-ben a bukaresti egyetemi hallgatók Memorandumának kiadásával kezdődött meg a Liga Culturală működése. Megalakulásakor, kitűzött programjához híven igyekezett minden energiájával és minden lehető eszközzel elérni célját. Figyelmesen tanulmányozva a Liga működését, arra a tapasztalatra kell jutnunk, hogy azok a tények, amelyek munkássága által kerülnek nyilvánosságra, nem felelnek meg nyíltan hirdetett célkitűzésének. Ennek a körülménynek pedig csupán egyetlen oka lehet: a nyilvánosság előtt hangoztatott program helyett a Liga Culturală a nyílt programtól különböző, ú. n. „intim vagy titkos programot” igyekezett megvalósítani. A nyílt program természetesen nem foglalta magában a titkos program összes pontjait, mert ez egyúttal az ellenfél tájékoztatása is lett volna, ami pedig még román források bevallása szerint is, egyáltalában nem kívánatos.⁵⁸ Bár az „intim program” nyílt bevallásától a Liga mindig őrizkedett, működésével mégis azt bizonyítja be, hogy ennek a szolgálatában állt.

A Liga e titkos programj át alkotó román irredentizmus célkitűzései ebben a korban már nem voltak egészen új keletűek. Minden jogunk megvan annak a feltevésére, hogy gyökerei tulajdonképpen Papiu Ilariannak 1861-ben szerkesztett Memorandumára nyúltak vissza. Ennél a politikusnál már találunk olyan kijelentéseket, melyek a Liga igazi programjának valóságos hírnökei: „A román tartományokat összevéve vagyis: Ro-

⁵⁸ N. Iorga i. m. 272 l. „Orice partid nu are numai un program. Are programul pe care-l enunță și are programul intim. De multe ori programul care se enunță nu trebuie să cuprindă toate punctele programului intim, fiindcă înseamnă o înștiințare a adversarului, ceia-ce nu e de nevoie...”. Iorga ezt a megállapítást az erdélyi román pártokra vonatkozólag teszi.

mánia, Moldva (Besszarábia és Bukovina), Erdély (Bánáttal, Biharral és Máramarossal a Tiszáig) összesen 5720 négyzetmérföld területtel bírnak.” „Nemzetiségi tekintetben egy ilyen román állam egyike volna a leghomogénebb államoknak egész Európában.” „Erdély arany Kárpátjai egész Románia védelmezői volnának. A magas Erdély Dácia közepén van, mint hatalmas és fontos természeti erődtény. Központon lévén, természetesen uralja a Bánát és Bihar térségeit a Tiszáig, uralja Moldva hegyeit és Oláhország mély síkságait. Aki ura Erdélynek, úr a Tiszáig, Aki ura ezen stratégiai központnak, ura Erdélynek, ily körülmények között kevés bölcseséggel, úr egészen a Tiszáig és a Fekete-tengerig.” „Aki ura Erdélynek, ura a román tartományoknak.” „Erdély nélkül a fejedelemségeknek nincs jövőjük Európában.” „Erdélynek egyesülése a fejedelemségekkel, megmentené őket a haláltól; létesítené a román államrendszert és megvetné Románia örök életének alapjait.”⁵⁹ Papiu ez (elgondolása maradt azután a román értelmiség mindenkorai áibrándja. Ion Brătianu abban az őszinte kijelentésében is napfényre került, amelyet a magyarországi emigrációval folyó tárgyalások alkalmával tett: „Nem bízom a magyarokban — de ha másként volna is, — mi Erdély miatt sohasem egyezhetünk meg velük, mert Erdélyt semmi áron nem hagyhatjuk Magyarországnak. A Kárpátokon túli románok egyesülni akarnak velünk s mi megígértük, hogy támogatni fogjuk őket. Ha Erdélyt Magyarországnak hagynók, árulást követnénk el

⁵⁹ Al. Papiu-Iliarian: „Idealul național al Românilor”, továbbá: *Independența constituțională a Transilvaniei*. 1861. Ez a fölfogás mindmáig megmaradt a román tudományos közvéleményben. Iorga számára is (*Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*. Buc. 1937. I. 1. 8 l.) Erdély „un monde aux frontières bien déterminées”, „une puissante citadelle” melytől valamennyi északi román vidék függ. Ugyanezt a fölfogást fejezi még ki Lupulescu is (*Raportul general despre activitatea comitetului central al Ligei pentru unitatea culturală a Românilor*. Buc. 1892. 4. l.), hangsúlyozván Erdély fontosságát az egyetemes románság szempontjából. Földrajzi szempontból L. Someșan „Structure orographique de la Transilvanie et son influence sur la vie populaire” (*La Transylvanie*, Buc. 1938. 7. kk. 1.) című munkájában próbálja e fölfogást részletesen alátámasztani, Someșan cikkének bírálatára nézve v. ö. „Nouvelle Revue de Hongrie”, 1939. ápr. 311—12 l.

velük szemben.”⁶⁰ Külpolitikai nyomásra azonban Brătianu kénytelen volt magatartását legalább látszólag megváltoztatni, s az egyre nyiltabb irredentizmust hirdető „Carpații” tagjait ki kellett utasítania Romániából. Ekkor a román képviselőházban tettének igazolás ául, szembeszáll va az egész országai véleményével, a következőket mondotta: „A Kárpátokon túl lakó románoknak gyakran megmondtuk, hogy ne erőszakolják ránk politikájukat, mert nekünk semmi szükségünk sincsen reá. Akik idejöttek, azokat szívesen fogadtuk, akik odaát maradtak, járjanak el saját érdekükben úgy, ahogy jónak látják. Nekünk az irredentizmus nem szolgál javunkra.”⁶¹

Kilenc évvel a „Carpații”, e kifejezetten irredenta célú egyesület, megalakulása után jött létre a Liga Culturală, Olyan társadalmi szervezkedés ez, melynek megindítói elsősorban Magyarországból kivándorló emigráns románok voltak. A Liga is, miként a Carpații, felhívásában arról a kultúrmisszióról beszélt, melynek teljesítésére a románságot bírta meg a nyugati civilizáció és amelyet a magyarok jogtalanul bitoroltak idáig.⁶² Nem hirdette azonban az irredentizmust oly nyíltan, mint éppen emiatt feloszlattott elődje, mert ekkor már a románok meggyőződtek arról, hogy céljaik leplezetlen feltárása Románia külpolitikai vonatkozása miatt nem ajánlatos. A „Carpații” kiutasított tagjai azonban résztvettek a Liga szervezésében, megalapították ennek párizsi képviseletét s most már ennek keretében igyekeztek a francia sajtót és közvéleményt a román ügy számára megnyerni.⁶³

Mielőtt hozzákezdenénk a Liga működésének tárgyalásához s ennek kapcsán azoknak a bizonyítékoknak a felsorolásához,

⁶⁰ G. I. Brătianu: Napoléon III. et les Nationalités. Buc. 1934. 43 l., továbbá Sebestyén Ede: A román nemzetiségi politika. Bp. 1905. 53 l.

⁶¹ I. C. Brătianu e kijelentésének őszinteségében a fentebb kifejtett felfogása alapján, minden okunk megvan kételkedni. Románia külpolitikai helyzete, t. i. a hármasszövetséghez való közeledése kényszerítette Brătianut arra, hogy látszólag ne támogassa a politikai egyesülésre irányuló törekvéseket. Ezt a gondolatot fejt ki G. I. Brătianu „A románok politikai egyesülésének eszméjé”-ről szóló értekezésében. Viitorul, 1939. febr. 13.

⁶² I. Lupulescu i. m. 20 k. l. A románság e kultúrmisszióját különben más román források is hangoztatják. Al. Olteanu (i. m. 76 l.) szintén beszél erről, s a Tribuna számos helyén is szerepel e gondolat.

⁶³ Al. Olteanu, i. m. 77 l.

amelyek mindegyike mellett tesz tanuságot, hogy a Liga egyetlen s igazi célja az irredentizmus volt, szükséges, hogy szószerint idézzük egy román forrás kijelentéseit a Ligára vonatkozólag: „Ez a Liga több volt, mint politikai párt. Egyesülete volt a bárhol lakó minden románnak, abban a reménységben szervezve, hogy sikerül egy helyen egyesíteni minden embert, ki velünk egy fajból való és miután minden ember, mikor jár-ke, a talpán egy kis földet is hord, sikerül a román földet is egyesíteni. Mindig érezték öntudatlanul és ösztönszerűen is egy román kulturpárt szükségét valahányszor szóba jöttek azon tartományaink, amelyek idegen uralom alá jutottak. Annyival inkább, mivel kormányzó pártjaink hivatalosan veszély nélkül nem foglalhattak állást a nemzeti kérdésben.”⁶⁴

A Liga elnevezésével is bizonyos mértékben lelkesítő, sőt lázító hatást igyekezett elérni. A társadalmi egyesületek megszokott elnevezéseit (societate, reuniune) ekkor már maguk a románok is elkopottnak érzik és némi öngúnnyal állapították meg, hogy az ilyen mozgalomnak eredménytelensége talán részben a semmitmondó elnevezéssel magyarázható. A Liga nevében viszont, — amint ezt nyugati nyelveket ismerő tagjai igen helyesen érezték, — világosan benne volt a harcnak, mégpedig a politikai küzdelemnek fogalma.⁶⁵ Azt mondhatjuk, hogy ezt a szót valósággal a Liga Culturală honosította meg a román nyelv-

⁶⁴ Figuri contimpurane din Románia, 426 l. (v. ö. Jancsó B. i. m. 128 l.)

⁶⁵ I. Lupulescu i. m. 5 l.„dar de la început lucrarea de căpetenie era de a pune în mișcare întinsă de luptă” etc. Az olasz nyelvben is ilyen harcos, forradalmi jelleget tulajdonítottak a „liga” szónak: *lega* „unione o confederazione di due o più stati per difendersi o per offendere” (Tom-maseo — Bellini: Diz. lingua ital. II. 2, 1784 l.). A francia Littré: Dict. de la langue fr. III. 310 l. szerint: „ligue, union de plusieurs princes ou Etats pour se défendre et pour attaquer; associations et complots entre particuliers pour des intérêts politiques; cabales pour différents intérêts”. A román Laurian-Massimu szótára 1876-ban még csak a „liga” szó teljesen politikai jellegű jelentését ismeri (unione, confederazione a mai multor Statu-ri spre a se appera între senesi, sau a se scolia unite in contra altoru-a), sőt még a forradalmi jellegét is erősen kidomborítja. Șăineanu: Dicționar Universal (5. kiad. 361—2 l.), mely a Liga Culturală megalakulása után készült, már a „liga” kulturális jellegét is megemlíti s példa gyanánt éppen a Liga Culturală nevét hozza fel: „asociațiune între particulari cu scop politic sau cultural”, de első jelentésként ezt adja: „alianță ofensivă sau defensivă între mai multe State”.

ben, s ezért volt ennek a kifejezésnek akkortájt egészen friss, újszerű értéke. Az elnevezés harcos jellegét persze a vezetőség megfelelő óvatossággal igyekezett tompítani, kijelentvén, hogy az egyesület működése, csak a békés kultúra területén fog mozogni.⁶⁶ A Ligának így magában a nevében is felfedezhető — egykorú teljesen hiteles nyilatkozatok alapján — az egyesület céljának fenntebb vázolt kettőssége.

A Liga célkitűzéseivel kapcsolatban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy bár nevében az összes románok kultúrájáról beszélt, ezt akarta megvalósítani, gyakorlatilag elsősorban csak a magyarországi testvérek szenvedései felé fordult. Erdélyi fajtestvéreivel igyekezett csak, mint ahogyan ők hangoztatták, a „kulturális” egységet minden lehető módon megvalósítani. A román irredentizmusnak ebben az időben ugyanis két iránya lehetett. Egyrészt az orosz uralom alatt élő besszarábiai románság felszabadításáról lehetett szó, másrészt az erdélyi testvérek megsegítéséről. Az osztrák uralom alatt élő bukovinai románokról aránylag kevés említés esett. Besszarábiával, hol az elnyomatást egyes román források is kegyetlenebbnek tartották, mint Erdélyben, foglalkozik pl. Take Ionescunak a „Románul” 1891. jan. 1/13-i számában megjelent cikke. Ebben elismeri, hogyha román irredentizmusról egyáltalában szó lehetne, — mely ellen azonban hevesen tiltakozik, — ez csak Besszarábia felé kellene, hogy irányuljon és nem a Kárpátokon túli vidék felé: „Besszarábia ugyanis a román állam része volt, mintegy a felét tette ki a román államnak. Transylvánia azonban, kivéve Mihály dicsőséges de rövid uralmát, nem volt sohasem kapcsolatban velünk.” „Besszarábia és Románia között nincsen határ, a Kárpátok ellenben Erdély felől valóságos gránithatárt alkotnak a román nép két frakciója között, Erdélyből áthallatszanak elnyomott testvéreink jajkiáltásai, de Besszarábiából már semmi sem hallatszik, mert az üldözések már olyan méreteket öltöttek, midőn a fájdalom már néma lesz. Errefelé kellene tehát elsősorban az irredentizmusnak irányulnia, ha egyáltalá-

⁶⁶ Tribuna, 1890. dec. 13/25. „societate înșăși nu se va ocupa decât de tot ce se înțelege sub cuvântul: cultură națională”.

ban szó lehetne erről.”⁶⁷ A diákság körében is volt bizonyos mozgalom Besszarabia érdekében. Az ifjúság egy része ugyanis tiltakozott társaik sovinizmusa ellen és azt követelte, hogy ne csak Erdély, de az orosz uralom alatt élő testvéreik felszabadításáért is küzdjenek a Liga kereteiben.⁶⁸ A nagy többség ezt meg is ígérte az együttműködés kedvéért, azonban a Liga 1891. jan. 24-iki alakuló gyűlésén a jövő program főirányelvéül mégis csak az erdélyi testvérekért való küzdelmet jelölték meg. Az ekkor kiadott „Nyilatkozat”-ban világosan kifejtették, hogy a Liga a küzdelmet csakis a magyarsággal akarja felvenni: „A magyar nemzet megtámadja testvéreinket a kultúra eszközei által, megtámadja iskoláját, nyelvét, hitét és mi több, a hároméves gyermeket is kitépi az anyja öléből és megtanítja nemzetét, nyelve, vallása, sőt családjá gyűlöletére. Midőn pedig azokat, akik a törvények alkalmazását és tiszteletbentartását követelik börtönbe vetik, midőn testvéreink millióinak kétségbeesett kiáltása hallatszik, midőn egy zsarnok sovinizmus a mi népünk nagy részét sanyargatja — be kell látnunk, hogy minden közömbösség és nemtörődömség részünkről nemzetünk öngyilkosságát jelentené. Ezért a románság harcot hirdet nemzetisége megvédéséért mindaddig, míg ezek az üldözések meg nem szűnnek. A Liga azt kívánja, hogy testvéreink mindenütt szabadok legyenek, követeli, hogy nyelvünket tiszteljék, s a román egyházat sérthetetlennek tartsák. Ezeknek az ősi javaknak a megőrzéséért indítunk ma, a siker teljes reményében ünnepélyes és szent harcot, s az ebben való részvételre felhívjuk az összes románokat, megesketve őket a Liga erkölcsi támogatására és arra, hogy ennek a legszentebb és legmagasztosabb nemzeti ügynek az oltárán anyagi áldozatot is fognak hozni.”⁶⁹ A Memorandum-pör alkalmával pedig, midőn a Román Akadémia tagjai közül egyesek azt a kijelentést kockáztatták meg, hogy a magyarországi románoknak elég jó dolguk van s inkább az orosz-

⁶⁷ Tribuna, 1891. jan. 5/17. Paul Scorțeanu i. m.-ben ugyancsak beismeri, hogy az orosz elnyomatás sokkal kegyetlenebb, mint a magyar.

⁶⁸ Jancsó, i. m. 120 l.

⁶⁹ I. Lupulescu i. m. 29 k. l. Az itt szereplő kifejezés („smulgând cu o cruzime barbară copilașii de trei ani de la sinul mamei române spre a-l desnaționalisa”) állandó frázisként volt használatos minden román könyvben, röpiratban és szónoklatban egyaránt.

országiak sorsával kellene foglalkozni az ókirályságbeliéknek, a többség ijedten tiltakozott, mert tudták, hogy Oroszország legkevésbé sem tűri, hogy a román alattvalók ügyét nyilvánosan csak szóvá is tegyék.⁷⁰ A Liga vidéki tagozatainak gyűlésén a szónokok mindig csak a hegyeken-túli testvérek szomorú helyzetét ismertették, s célúi mindig csak ezek felszabadítását tűzték ki.⁷¹ A külföldi propagandát csak ezek érdekében kell folytatni, „az európai sajtóba kizárólag olyan cikkeket kell közzétenni, amelyek az erdélyi románok jogtalan üldözésével foglalkoznak”.⁷² A Liga különben, mint ahogyan a román források is kijelentik, már megalakulásától kezdve nem ismert más határokat, mint a nyelvi és etnikai határokat: „A politikai határokat, amelyek a testvéreket elválasztják, mindig, minden eszközzel igyekezett eltörölni és megsemmisíteni.”⁷³

A Liga már megalakulásakor éppen azon körülmény által is, hogy irányítását tekintélyes román politikusok vállalták magukra, Románia politikai életében jelentős tényező lett. Tagjaidból delegációt állítottak össze, mely közvetlenül a Liga létrejötte után memorandumot nyújtott át I. Károlynak, Ebben a memorandumban az erdélyi románság szenvedéseit foglalták össze, mintegy bemutatván a legfelsőbb fórumoknak azokat az okokat, amiért harcukat megindították. Vasile Maniu a Román Akadémia tagja és a Liga központi bizottságának elnöke, ez alkalommal pedig a küldöttség vezetője, a memorandum átnyújtásakor azt kívánta a királynak, hogy uralkodása 50-ik évfordulóját az egész román világ élén ünnepelje meg.⁷⁴ Ettől az

⁷⁰ Sebestyén E. i. m. 56 l.

⁷¹ Tribuna, 1891. jan. 23. (febr. 4.)

⁷² Calendarul Ligei Culturale pe anul 1911. 64 l.

⁷³ Patria, 1929. jan. 30. „Liga instituție de suflet, necuprinsă în hotare dela întemeierea ei n’a cunoscut alte granițe pentru neamul nostru, decât granițele etnice și granițele limbii, iar granițele politice, care despart pe frați, a căutat totdeauna să le distrugă, să le desființeze prin toate mijloacele”. Ugyanezt a felfogást fejezi még ki Lupaș is i. m. 319. lapján.

⁷⁴ I. Lupulescu i. m. 20, 128 l. P. Grădișteanu, a Liga későbbi elnöke pedig egy ünnepély alkalmával beszédében azt jelentette ki a királynak, hogy Nagy István koronájából hiányzó értékes drágaköveket majd az idegen elnyomás alatt élő románok segítségével szerzik vissza, akik máris királyuknak tekintik az uralkodót. Curentul, 1931. jan. 24.

audienciától kezdve szokás lett, hogy a Liga Culturală gyűlései üdvözlő táviratot küldjenek a királynak.

A Liga bukaresti központi bizottsága mellett rövid időn belül, egymásután keletkeztek vidéki tagozatok Románia összes nagyobb városaiban. A Tribuna jelentései szerint szinte naponként létesültek újabb fiókok, s pár hónap alatt Bukaresten kívül Tumu-Severin, Drăgășani, Craiova, Pitești, Slatina, Giurgiu, Turnu-Măgurele, Călărași, Brăila, Vașlui, Bărlad, Focșani, Buzeu, Alexandria stb. lakossága is nagy lelkesedéssel áldozott e szekciók alapításával a Liga céljainak terjesztésére.⁷⁵ E vidéki tagozatok állandó összeköttetésben voltak a központtal és azzal mindig a legnagyobb egyetértésben működtek. A Liga szempontjából pedig nagy érdemük, hogy az erdélyi románsággal való szolidaritást erősítették meg és a román nép minden rétegének leikébe mélyen belevésték a hegyeken túli testvérek sorsa iránti érdeklődést.⁷⁶ Az együvértartozás érzése különösen az ókiráltságbeli románok gondolatvilágában mind erősebb lett s mind gyakrabban kerültek napfényre olyan kijelentések, melyek szerint a románságnak egyetlen célja van: ez pedig nem a nyíltan hangoztatott kulturális kapcsolat, hanem az összes románok politikai egyesítése. E végső cél érdekében pedig a Liga tagozatok vezetőinek kijelentései szerint a belső egységre kell törekedni, mert csak így éri el a románság nemzeti eszményét: „amely ideál az összes románoknak, a regátiaknak és a regáton kívülieknek is az egyesítése.”⁷⁷

Ez az ókiráltságbelieknél tapasztalható nagy egyetértés és harmónia, ekkor már, legalább is külsőleg, a Liga mozgalmainak eredményeképpen, az erdélyi románság körében is tapasztalható.

⁷⁵ V. ö. Tribuna, 1891. évi számaival, továbbá I. Lupulescu i. m. 5 l.

⁷⁶ Megjegyzendő, hogy az együvértartozásnak a vágya, éppen a Liga vidéki fiókjai működésének hatására, főleg az ókiráltságban fejlődött ki ily nagy mértékben. Az erdélyi románság, főleg az alsó néposztályok, sohasem voltak ennyire áthatva a nemzeti célok tudatától. Ghiță Pop 1914-ben ezeket írta: „Nem tagadhatjuk, hogy vannak népünkben a nemzeti öntudatnak némi kezdődő jelei, de távolról sem annyi, amennyi szükséges volna; egész vidékek vannak annak minden nyoma nélkül.” (Desbaterile adunării nationale constituante a deputaților, 1924, 25, 389 l.) Ezzel szemben Pop-Csicsó István szerint az egyesülés kimondottan az erdélyi románság akaratából és áldozatkészségéből született meg. Patria, 1923. márc. 25.

⁷⁷ Calendarul Ligei Culturale pe anul 1911. 63 l.

talható. Midőn a magyar ujságok az egyre nagyobb mértéket öltő román nemzetiségi mozgalmakat úgy ítélték meg, mintha csak néhány lázító műve lenne és az egész román nemzetiségtől távol állna minden efajta mozgalom — a Tribuna erélyesen tiltakozott ez ellen, s kijelentette, hogy az egész románság a legnagyobb mértékben vállalja a szolidaritást ezekkel a törekvésekkel szemben.⁷⁸ A kárpátaljai románság pedig a magyarországi románok sérelmeit teljesen a magáévá tette és egy-egy olyan alkalommal, midőn úgy vélték, hogy a Kárpátokon túl lévő testvéreik jogait és nemzeti érzését a magyar intézkedések megsértik, a Liga Culturală összes szervei egyöntetűen tiltakoztak a magyar „barbarizmus” ez újabb támadásai ellen. Az 1891.-i magyar kisdedóvó-törvény javaslat alkalmával tapasztalhatjuk különösképen az okiráltságbeli románok együttérzését magyarországi testvéreikkel és a Liga Culturală mind jelentősebb politikai befolyását. Magyarországon a Tribuna cikkei lázítottak a törvény ellen, Romániában pedig a Liga Culturală rendezte a tiltakozó gyűlések sorozatát. A külföldi közvélemény előtt is ismertették természetesen ez újabb „merényletet” s különösen Németország az, ahol a legnagyobb megértéssel fogadták a románság panaszait, hiszen nekik is voltak érdekeik Magyarországon. Ez az izgatások által eredményesen felkavart és megbolygatott román közhangulat Romániának és a Központi Hatalmaknak tárgyalásait is erősen befolyásolta. Németország, mely Romániát mindenképpen igyekezett szövetségesül megtartani, nyomást gyakorolt a monarchia külügyminiszerére gróf Kálnokyra, akinek meg kellett ígérnie, hogy a kisdedóvó-törvényt nem fogják alkalmazni.⁷⁹ Így vette fel tehát már rögtön megalakulása alkalmával a Liga a kapcsolatot Románia külpolitikájával, s lett az ország összes ügyeiben iránytszabó jelentős tényező. További működése által csak nőtt a tekintélye, s a mindjobban befolyása alá jutott román közvéleménnyel szemben nem létezhetett Romániában egy olyan kormány, mely szembe mert volna helyezkedni a Liga Culturală akcióival.⁸⁰

⁷⁸ Tribuna, 1891. febr. 21. (III. 5.)

⁷⁹ Al. Olteanu, i. m. 78 l.

⁸⁰ Al. Olteanu, i. m. 82 l.

1893-ban már 50 vidéki tagozata van a Ligának,⁸¹ amelyek igen eredményesen működnek a célból, hogy a közvéleményt megnyerjék eszméik és törekvéseik számára. A Liga Culturală nagygyűlésein a vidéki lakosság, sőt a parasztság is nagyszámmal vett részt s mindinkább kitűnt, hogy Slavici elgondolásának megfelelően az egész románság már Bukarestet érzi kultúrközpontjának. A román nép lelkét már ekkor áthatották a Liga céljai „s a Liga e nagy és jótékony hatása nem is fog elmúlni sohasem, mert nem a múltó politikai körülményekből származó mesterséges alakulat, hanem egy olyan nemzeti intézmény, mely a román nép történelmi tudatából származik”.⁸²

Míg a Liga belső tagozatainak működése által a román nép nemzeti öntudatát és az összetartozás érzését ápolta, addig a párizsi, berlini, antwerpeni, liègei, stb. fiókok a külföldi közvélemény rokonszenvét nagyvonalú és fáradhatatlan propaganda által igyekeztek megnyerni. El kell ismernünk, hogy e téren a Liga igen nagy eredményeket ért el. Rövid pár év elég volt ahhoz, hogy a nyugati nemzetek minden szimpátiájukkal a román ügy mellé álljanak s e sikerek kivívásáért csakis a külföldi szekciók működését illeti elismerés. A Liga megindítása után közvetlenül az európai közvélemény irredenta jellegűnek vélte felismerni e mozgalmakat és idegenkedett támogatásuktól. A román propaganda nagy buzgalommal, a cáfoló-íratok és cikkek tömegével árasztotta el ekkor a még ingadozó magatartást tanusító közvélemény irányító elemeit, s igyekezett az igazi célt ezután még jobban eltakarni.⁸³ Rendkívül ügyes eszközökkel dolgoztak s minden nemzettel szemben megtalálták azt a hangot, amely által sikerült rokonszenvüket számukra biztosítani. Mozgalmaiknak olyan színezetet adtak, mintha ezeket nemcsak saját, de főleg általános európai érdekek miatt indították volna meg. „A románok csak méltányos és igazságos harcot harcolnak akkor, amikor az ármánnyal és hazugsággal dolgozó magyarság ellen fellépnek. Kötelessége tehát a román-

⁸¹ Tribuna, 1893. május 23. (jun. 4)

⁸² Tribuna, 1893. márc. 12.

⁸³ A románok állandó tiltakozásaival az irredentizmus „vádja” ellen még e fejezet folyamán foglalkozunk. A Liga külföldön, különösen Franciaországban, Angliában és Belgiumban elért eredményeire nézve I. Moroiannak a 17. j.-ben idézett művét.

ságnak, akik a nyugaton uralkodó elvek, a nemzeti eszme és kultúra nevében cselekednek, hogy a magyar hazugságoktól félrevezetett külföldet saját érdekükben felvilágosítsák. Hiszen a magyarság az európai rend és kultúra megölője, akik újságjaikban állandóan arcátlanul rágalmazzák a nyugateurópai ifjúságot.”⁸⁴ Eredményei szempontjából különösen a párizsi tagozatnak vannak nagy érdemei, mert ügyes propagandája segítségével ennek sikerült a legtöbb barátot szerezni a román ügy számára. Vezetői között Stroe Brătianu, Gheorghe Moroianu, Ocașan, Secășan és Cantili voltak a jelentősebbek. Moroianu aki először a belga, majd 1892-ben a párisi Liga vezetését, irányítását intézte, olyan eredményt ért el, hogy rövid idő alatt e két ország egész közvéleménye szinte maradék nélkül a románság mellé állt. Összeköttetéseket szerzett továbbá tekintélyes francia, belga és angol politikusokkal és írókkal s levelekkel, cikkekkel, felvilágosító iratokkal szolgálta a román ügyet.⁸⁵ Az ő információja alapján foglalkozott a román kérdéssel lord Edmond Fitzmaurice, aki szerint az erdélyi kérdés, „a béke Achilles sarka”. Lord James Bryce volt angol minisztert is Moroianu közbenjárása által sikerült a románság barátjának megnyerni; továbbá Scotus Viatort, (Seton-Watson), akinek működése és barátsága nagy lépéssel vitte előre a román ügy külföldön való propagálását. Wickham Steed angol publicista is Moroianu hatására foglalkozott a román kérdéssel, s fejtett ki jelentős munkásságot céljaik érdekében.⁸⁶ Az angol közvélemény ugyan eleinte tartózkodóan viselkedett a román kérdéssel szemben, csak 1894-től kezdett rokonszenves érdeklődést tanúsítani céljaik iránt. Épen Moroianunak vannak e szempontból nagy érdemei, aki a latin, tehát olasz, francia és belga közvélemény megnyerése után, nagy energiával igyekezett az angolokat is megszerezni törekvéseik támogatására. Fáradozásai sikerrel jártak, az oxfordi egyetemi tanárok és tanulók nagyszabású meetinget rendeztek az erdélyi románok mellett. A Párisban működő Liga a francia közvéleményt szerezte meg céljai szá-

⁸⁴ I. Lupulescu i. m. 17 kk. l.

⁸⁵ Hegedüs Nándor: A külföldi propaganda. Magyar Kisebbség. 1931. (X) 5. 6. sz.

⁸⁶ G. Moroianu i. m. 81—100 l.

mára. Cikkeikkel állandóan foglalkoztatták a francia sajtót, s gyűléseiken harcra, kitartásra buzdították a román ifjúságot, „a hún elnyomók alatt élő testvéreik felszabadítására és szent eszméjük megvalósítására.”⁸⁷ Minden lehető alkalmat felhasználnak a román ügy propagálására; a nemzet ünnepei és államférfiai ünneplései alkalmával sohasem mulasztották el üdvözlő táviratokat küldeni s jóindulatú támogatást kérni nemzetük és ügyük számára. A magyarországi románoknak — és mindig csak ezeknek — sorsát nagy együttérzéssel figyelték. Ha valamely sérelem éri őket, ezek a külföldi tagozatok is egyhangúan tiltakoztak a magyarság újabb „rémtettei” ellen s kaptak az alkalmon, hogy újabb méltatlankodó cikkekkel árasztassák el a nyugati sajtót.⁸⁸ Propagandájuk eredményeképpen maguk a franciák is a román ügy érdekében, Jules Simon-nal élükön, egy Ligát alakítanak, a titkári tisztet pedig a Liga párisi vezetőivel töltötték be. Célul nemcsak a román ügy napirenden tartását tűzték ki, hanem azt is, hogy ennek az egész európai politika szempontjából való fontosságát kimutassák.⁸⁹

A Liga berlini fiókja ezeknél sokkal könnyebb szerrel szerezte meg a német közvélemény rokonszenvét, mert „az erdélyi szászok és bánáti svábok elnyomói” ellen a nagynémet törekvések által mindjobban felizgatott közvélemény közös célt lát a románok mozgalmaiban. A propagandának arra a módjára, amelyet ezek a külföldi tagozatok folytattak s amely által nagy eredményeket sikerült elérniök, jellemző a franciák, illetőleg angolok nyilatkozatai a Liga céljairól. A külső, illetőleg nyílt program volt csak természetesen a propaganda tartalma, mert kétséges és kockázatos vállalkozás lett volna az irredentizmus céljaira kérni az európai nemzetek támogatását. „Csak az igazságtalanul megfosztott jogokat követelik vissza erdélyi testvéreik számára” — ez volt az állandóan hangoztatott kijelentés, amellyel az igazságos Európa ítélőszéke elé fordultak. Az egyoldalúan felvilágosított nyugati nemzetek pedig jogosnak ítélték meg a hozzájuk fajilag, illetőleg érdekileg az „ázsiai

⁸⁷ Tribuna, 1892. nov. 11/23.

⁸⁸ Különösen a Replica ill. Memorandum pör alkalmával tűnik ki a Liga külföldi fiókjainak ilyen irányú működése. Erről részletesen a III. fejezetben szólnunk.

⁸⁹ Tribuna, 1894. máj 18/30.

barbár magyaroknál” sokkal közelebbálló románok követeléseit, annál is inkább, mert az előbbieket legkevésbé sem igyekeztek az „audiatur et altera pars” elvének alkalmazásával a külföldi közvélemény felfogását megváltoztatni. A külföld „az Emke kulturális és szellemi támadásainak spontán reakcióját” látta csak a Liga Culturalában,⁹⁰ az angolok szerint pedig „csak a románok ellenségei hiszik azt, hogy az erdélyi románok egyesülni kívánnak hegyeken túli testvéreikkel. Ez csak néhány költőnek és álmodozónak délibábjá és egyáltalában nem lehet mondani, hogy valaha is belépett volna a gyakorlati politika keretei közé.”⁹¹ Ezeknek a nyilatkozatoknak ellenére azonban a belső, illetőleg titkos program volt mindig a főcél. S bár ezt, amint a fentebbi kijelentésekből is láthatjuk, a külső program hangoztatásával mindig álcázni igyekeztek, arról soha egy pillanatra sem feledkeztek meg. Gondolataikban csak ez szerepelt, minden törekvésük csak erre irányult s egymás között vagy olyanok előtt, akiknek ügyük iránt érzett őszinte együttérzéséről meg voltak győződve, néha még világos kijelentéseikben is napfényre került. A velük legbizalmasabb viszonyban lévő s céljait melegebben támogató olasz diákegyesületeknek az a kijelentése, mely szerint meg vannak győződve arról, hogy a románok egységüket a Tiszától a Dnyeszterig egyszer meg fogják valósítani, ékes s mindennél meggyőzőbb bizonyítéka a Liga Culturală céljainak, illetőleg programjának kettősségéről.⁹²

Az erdélyi és királyságbeli románok közötti szoros összeköttetést és azt az együttérzést, melyet a közös cél iránt a románság mindkét frakciója egyaránt érzett, bizonyítja az a jelentős anyagi támogatás is, amellyel Románia erdélyi testvéreit állandóan segítette. Már az 1870-es években értesült a magyar hormány arról, hogy az erdélyi román gör. keleti iskolák a román kormánytól évi szubvencióban részesülnek. Ekkor a román kormánynál diplomáciai úton tiltakozott ez ellen és az 1875-ben

⁹⁰ R. W. Seton-Watson: A history of the Roumanians, Cambridge. 1934. 411 l. „The controversy was beginning to widen. We have already seen that in the year 1891 the Roumanian Cultural League was founded in Bucarest as the Carpathians and as an answer to the activities of the various Magyar cultural leagues.”

⁹¹ Tribuna, 1894. márc. 30. (ápr. 11.)

⁹² Al. Olteanu i. m. 77 l.

kiadott 559/875. sz. miniszteri rendelet és az 1883:XXX. t. c. 72. §-a szigorúan megtiltotta a román iskolák előjáróságának valamely idegen állam uralkodójától vagy kormányától való bármiféle anyagi támogatás elfogadását.⁹³ Ettől az időtől fogva a magyar kormány meg volt győződve arról, hogy a Romániából érkező szubvenciók küldése megszűnt. Sturdzának 1894-ben tartott beszédében azonban, a hivatalos utalványozási számok idézésével fel voltak sorolva azok az összegek, amelyeket a román királyi közoktatásügyi minisztérium Magyarországra küldött, Gróf Kálnoky külügyminiszternek pedig az e tárgyban az 1894-i delegációban hozzá intézett kérdésre adott felelete azt mutatta, hogy a román kormány a magyarországi román egyházakat és iskolákat évenként mintegy 145.000 frank összeggel szubvencionálja.⁹⁴ A magyar kormány e nyilatkozatok alapján arra a tapasztalatra jutott, hogy azt az évi segítséget, melyet a román kormány 1875-ig nyílt tétel gyanánt vett be az állami költségvetésbe, 1876 után titkos szubvencióként adta a magyarországi román egyházak és iskolák számára. A Liga Culturală megalakulásakor azonnal bekapcsolódott az anyagi támogatásba és 1891-től kezdve a román kormány már ezt használta fel közvetítő eszközül, az erdélyi románság anyagi támogatása céljából. Magának a Ligának alapszabályai nyíltan is kijelentik (3 Art.) egy olyan pénzügyi alap megteremtését, mely által igyekeznek céljaikat elérni.⁹⁵ Ezt a szükséges anyagi alapot, mint már előbb jeleztük, természetesen nemcsak a tagdíjakból állították elő, hanem abból az anyagi segélyezésből is, amellyel a román kormány a bukaresti Nemzeti Bank útján fedezte a Liga költ-

⁹³ A Liga Culturală elődje, a bukaresti „Transylvania” társaság célja is az erdélyi román iskolaügy támogatása volt. *Patria*, 1927. márc. 1.

⁹⁴ *Pesti Napló*, 1894. szept. 20. A külügyminiszter még azt is kijelentette, hogy ezen a hivatalosan feltüntetett összegén kívül még más jelentős eszközökkel is rendelkezik a román agitáció, mégpedig a Liga Culturală jövedelmei révén. Ennek az összegnek a nagyságát azonban pontosan nem lehet megállapítani.

⁹⁵ Lupulescu i. m. 27 l. A greifswaldi német diákegyesület a bukaresti egyetemi hallgatókhoz intézett felhívásában pedig azt a kijelentést tette, hogy teljesen egyetemi jellegű egyesületüket a románok példájára s céljaik elérésére nem kizárólagosan diákokból álló testületté próbálják átszervezni, és a Liga mintájára anyagilag is támogatni fogják ezentúl elnyomott testvéreiket. *V. ö. Tribuna*, 1891. nov. 3/15.

ségeit.⁹⁶ A Liga Culturală 1891-es költségvetési adatai mindenél világosabban bizonyítják azt a bőséges anyagi támogatást, melyet az erdélyi románok ügyének szenteltek.⁹⁷ 400.000 frank elköltéséről van szó. Ez a 400.000 frank a következő tételekből áll: a Memorandum összeállítása, több nyelvre való fordítása és kiadása 40.000 frank, Replika 40.000 frank, a Memorandumnak Bécsben való átadása 30.000 frank, a Nagyszebeni Institutul Typographie megvásárlása a Liga céljaira 50.000 frank, a sajtó: Tribuna, Foia Poporului és a Gazeta szubvenciója 30.000 frank, az agitációs költségek 50.000 frank, a központi igazgatás, gráci, párisi irodák fenntartása 60.000 frank, európai propaganda, egyes agitátorok szubvenciója kb. 100.000 frank: tehát ez összesen 400.000 frank. Román források is nyíltan tárgyalták, hogy a Liga Culturală támogatását iskolák, egyházak és más közintézmények segélyezése által állandóan jótékonyan érzik.⁹⁸ S bár a magyar és román kormány között 1900-ban létrejött megállapodás szerint Románia újból határozott ígéretet tett, hogy a magyarországi román egyházak és iskolák számára soha semmiféle anyagi támogatást nem ad a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül, ezt az ígéretét valójában sohasem tartotta meg.⁹⁹ Romániában ezentúl is nyilvános gyűjtéseket tartottak az erdélyi iskolák céljaira s a rendezői szerepet ilyenkor mindig a Liga vitte.¹⁰⁰ A magyarországi románság érdekeit szolgáló szubvenciókat azonban sohasem adta nyíltan a román kormány, még akkor sem, ha a Liga Culturală volt a közvetítő eszköz. Egyes személyeknek fiktív megbízatások címe alatt utalványozta ki a román Nemzeti Banknál, amely elküldötte valamelyik magyarországi román pénzügyintézetnek, legtöbbször a nagyszebeni Albinának, melytől az illető személyesen vette át. Ezért nem lehet hivatalos aktákkal bizonyítani, hogy a román kormány általában mekkora összeggel és névszerint melyik román egyházat és iskolát részesítette ilyen titkos segélyben.¹⁰¹

A Liga titkos, de igazi célját, az irredentizmust, az előzők-

⁹⁶ N. Iorga: Sub trei regi. Buc. 1932. 85 l.; ld. Al. Olteanu i. m. 77 l.

⁹⁷ Bethlen I. gróf beszédei és írásai. Budapest, 1930. 28 l.

⁹⁸ Tribuna, 1891, márc. 9/21; 1893. máj. 23. (jún. 4.)

⁹⁹ Jancsó, i. m. 255 kk. l.

¹⁰⁰ Magyar Kisebbség, 1931. aug. 1. 15/16. sz. 568 l.

¹⁰¹ Jancsó, i. m. 257 kk. l.

ben kifejtettek szerint, már megalakulásától kezdve működése révén és vezetőinek olykor-olykor elhangzott kijelentései alapján világosan tapasztalhatjuk. Az egykori magyar közvélemény ha egy kissé mélyebben vizsgálta meg, az általános magyar vélemény szerint, minden komolyságot és veszélyt nélkülöző román mozgalmakat, kénytelen volt észrevenni, hogy ennek gyökerei a dáko-román eszme, illetőleg a román irredentizmusnak talajába nyúlnak be. A Liga akcióinak leleplezése, az irredentizmusnak emlegetése mozgalmakkal kapcsolatosan igen kellemetlenül érintette mindig a románságot, s hogy még a gyanú árnyékát is eltereljük magukról, méltatlankodó és felháborodott hangú cáfolatokkal tiltakoztak a dáko-romanizmus vádjá ellen. Nem győzték hangoztatni, hogy a Liga nem a politikai, hanem csak a kulturális egységet igyekszik megvalósítani. Magyar részről pedig, az ellenük felhozott dáko-romanizmus vádját sohasem igyekeztek komolyan tényekkel és adatokkal alátámasztani, így a románok ezt a körülményt is saját hasznukra fordították. A magyarság újabb önkényességét és rosszakaratát bizonyították a külföld előtt ezek az alaptalan irredenta gyanúsítások, amelyekkel az igazságot kereső román népet akarja a sovén magyar nép sujtani. A „Liga Culturală, melyben pedig a román szociális mozgalmak kristályosodnak ki, minden gyanúsítás fölött áll.”¹⁰² S bár néha ők is beismerték, hogy „ezeket a dolgokat (t. i. a Liga céljait) nem lehet bizonyos politika nélkül megvalósítani” (că aceste lucruri nu se pot face și fără de ceva politică), utána sietnek hozzátenni, hogy „a Liga akciói ennek ellenére is, csak a nemzeti kultúra körébe tartozó dolgokkal foglalkoznak.”¹⁰³ „Politikai célok követésétől, valamint pártmozgalmaktól is távol áll a Liga, egy olyan nemzeti mozgalom irányító tényezője, amelyre Románia egyik szomszédjának sem kell haragudnia. A Liga nem a zavargások vagy a bomlasztó áramlatoknak az eszköze, hanem éppen ellenkezőleg, a béke és a civilizáció szolgálatában álló mű befejezésének létrehozásán munkálkodik.”¹⁰⁴ A romániai liberális párt egyik vezetője V. Lascar ugyan, a párt egyik ülésén amikor az erdélyi kérdést

¹⁰² Tribuna, 1891. jan. 23. (febr. 4.)

¹⁰³ Tribuna, 1890. dec. 13. (25.)

¹⁰⁴ Tribuna, 1893. márc. 12. (24.)

tárgyalták, a közel 5000 főnyi hallgatóság lelkes éljenzése között kijelentette, hogy miként Európa minden népének úgy a románságnak is joga volna az összes románok politikai egységét követelni; a románoknak mégsem ez a céljuk. Ők csak arra törekednek, hogy a Regáton kívüli románok között egy se veszzen el számukra, mert ezeknek az elvesztése egyúttal a királyságbeliek pusztulását is jelentené.¹⁰⁵ Az egyre féktelenebb s a Memorandum-pör idején pedig szinte már leplezetlen agitáció álcázására maguk a románok is úgy érezték, hogy valamely hivatalosabb formában magyarázatot kell adjanak. Tisztázni kell viselkedésüket a monarchia és a nyugati országok közvéleménye előtt. Az alkalmat erre a magyar képviselőházban történő események szolgáltatták. A Memorandum-pör után ugyanis, a történetek miatt fölháborodott magyar közvélemény határozottan követelte, hogy a Monarchia külügyi kormánya tiltakozzék a bukaresti izgatások és üzelmek ellen. Gróf Kálnoky külügyminiszter azonban igyekezett kitérni e követelések teljesítése elől, amire a delegáció külügyi bizottságában hozták szóba a román kérdést. Kálnoky ekkor úgy vélekedett, hogy a román irredentizmus, mely szerinte az olasz irredentizmus másolata, annál veszélytelenebb, minél jobb viszonyban vagyunk a román kormánnyal. Azokat az irredenta szellemű térképeket, amelyek Erdélyt Románia részeként mutatják be, üres „fanfaronadenak” ítélte. A nemzetközi sajtóban lévő román izgatást pedig, szerinte nem kell tragikusan felfogni.¹⁰⁶ A Liga Culturală kapva a jó alkalmon, Kálnoky e beszédére tiltakozást szerkesztett, melyet román, német, francia és angol nyelven tett közzé abból a célból, hogy az európai közvélemény tudomást szerezzen ez újabb magyar gyanúsításról. A nyilatkozatot Urechiă elnökön kívül I. C. Grădişteanu, St. Perieţeanu-Buzău, G. Cantacuzino, Delavrancea, I. Bianu, G. Bursan, St. Sihleanu, N. Cosăcescu és I. Neniţescu, kizárólag liberális párti képviselők írtak alá. Ugyanekkor pedig a Liga e nyilatkozatban még tiltakozik az ellen is, hogy valamely politikai párt, így pl. a liberális párt

¹⁰⁵ Tribuna, 1894. márc. 6/18 ugyanezt a gondolatot találjuk meg más román forrásokban is pl. Papiu-Ilarian memorandumában; v. ö. még Lupulescu i. m., 4 1. stb.

¹⁰⁶ Pesti Napló, 1894. szept. 20.

szolgálatában lenne: „A mi mozgalmunkban nincsen semmi az olaszokéból. Mi nem másolunk senkit. Mi nem ismerünk román irredentizmust, mivel ilyen nincsen. Mászt akarunk. Másért lázítunk. A Kárpátokon túlról a kétségbeesésnek a jajkiáltása hangzik fel olyan nyelven, amely egyúttal a miénk is. Nem állhatunk közömbösen, midőn 3 millió románt pusztulás fenyeget. Joguk, hogy mint románok élhessenek, természetadta jog, amelyet a nemzetközi jog is szentesített. Ha mi nem támogatnánk ezt a jogukat, egyúttal le is mondanánk róluk. Történelmi joguk, hogy úgy éljenek mint románok, mivel ezen a földön a románok mint az európai műveltség védőpajzsai már hosszú századokon keresztül állottak. Nem voltak hajlandók sohasem lemondani nyelvükről és nemzeti öntudatukról. S ha mi nem támogatnók ezt a jogukat, nemsokára feladnók a magunkét is. Íme hol kell keresni a mi mozgalmunk mélyebb okait.” Al. Olteanu szerint ezekben a kijelentésekben van legtisztábban megfogalmazva a románságnak az a joga, melynek alapján a háború előtt beavatkozott az erdélyi románok sorsába.¹⁰⁷ Urechiă elnök a „Deutsches Volksblatt” levelezőjének is hasonló értelemben nyilatkozott, s ez alkalommal erélyesen tiltakozott a Liga Culturală állítólagos dáko-román tendenciája ellen, kijelentvén, hogy minden efféle irányszat távol áll a románoktól.¹⁰⁸ Eléggé vigyázatlanul azonban ugyancsak ő, a román ifjúságnak a predeáli háttérállomáson — abból az alkalomból, amikor az erdélyi román nők által a Liga Culturală számára küldött zászlószöveget átvette, — a következő s számunkra is igen tanulságos mesét mondotta: „Volt egyszer egy császár, Traján, akinek három fia volt. Mielőtt a három fiú világgá ment volna, az apjuk átadott nekik három keszkenőt: az egyiknek vöröset — Románia, — a másikkak sárgát — Bukovina, — a harmadikkak kéket — Erdély, — kiszakítva a hármat egy egészből, s azt mondván nekik: „amikor ezt a három keszkenőt ismét egy rúdon fogjátok egyesíteni, az én birodalmam a tiétek lesz. Rajta ifjak — kiáltotta Urechiă — alkossátok meg e birodalmat.”¹⁰⁹

Az irredentizmusnak ilyen leplezetlen feltárása azonban a világháború kitöréséig még elég ritkán történt. A kárpátaljai

¹⁰⁷ Al. Olteanu, i. m. 83 l.

¹⁰⁸ Tribuna, 1894. aug. 2/14.

¹⁰⁹ Jancsó B., i. m. 197 l.

románságot Romániának kényes külpolitikai helyzete, az erdélyieket pedig a magyar büntetőtvénnykönyvtől való félelem tartotta annyira-amennyire vissza törekvések és mozgalmaik igazi céljának nyílt bevallásától. A liberális párti G. Panu 1893 decemberben a román szenátus ülésén tartott beszédében bevallotta, hogy „az Osztrák-magyar monarchia jelenlegi helyzete és összetétele jogosít fel arra, hogy ne foglalkozzunk az azonnal való hódítás gondolatával, de tápláljuk ezt a gondolatot és tegyünk meg mindent a lehetőség határai között, hogy le ne mondjunk róla.”¹¹⁰ Midőn azonban nyilvánvalóvá vált, hogy régi és hön óhajtott vágyuk a megvalósulás küszöbén van, illetőleg már be is teljesedett, nem volt ok többé az igazság elhallgatására. A román nemzeti eszmény létrejövése után a megalakult Románia-Mare fiai nem titkolták többé, hanem mintegy a jövő nemzedék számára tanuságképen, adandó alkalmakkor mindig hangsúlyozták azt a fáradhatatlan és lelkes tevékenységet, amit az erdélyi és az ókirályságbeli románság az „unitatea națională” érdekében a Liga keretein belül vagy pedig ettől függetlenül kifejtett. Az 1859-től 1914-ig tartó kor eseményeinek felidézése és áttekintése, például a Liga Culturală és a Memorandum évfordulói alkalmával, — ezt a kort Lupaș „A románok végső egyesítésére való előkészítés” korának nevezi — a románság mindig jogos büszkeséggel emlékezett meg arról a nemzedékről, amely a politikai egyesítést készítette elő.¹¹¹ A háborút megelőző években szintén lépten-nyomon találunk olyan kijelentéseket, amelyek mindegyike világos és kétségtelen bizonyítéka a Liga Culturală irredenta céljainak. Dr. Comșa országgyűlési képviselő, aki képviselőtársaival itt-hon a magyar állameszme mellett szónokolt, Konstancában tartott beszédében nyíltan kimondotta, hogy „eljön az idő, mikor a határok majd nem választanak szét s akkor a nemzeti ideál meg fog valósulni.”¹¹²

Hasonló szellemű kijelentés hangzott el 1905-ben Nagyváradon is, a Familia fennállásának 40. évfordulója alkalmából rendezett banketten. A jelenlevők lelkesen éltették Vulcan József szerkesztőt, aki szerény, de meghatott szavakkal válaszolt

¹¹⁰ Jancsó, i. m. 161 l.

¹¹¹ Lupaș, i. m. 318 kk. l.: Patria, 1927 ápr. l.; Curentul 1931. jan. 24.

¹¹² Gróf Bethlen István beszédei és írásai. Bp. 1930. I. 25 l.

és poharát a nemzet lelki egységére ürítette. Erre Goga — amint maga elmondja emlékirataiban¹¹³ — „valóságos alvajáróként fel-emelkedett székéről” s a pillanatnyi csöndben ezt kiáltotta: „igyunk politikai egyesülésünkre!” A jelenlévő diákság zajosan tapsolt, a magyar polgármester „nagy szemeket meresztett”, egy román esperes pedig „ijedten törölgette homlokát óriási vörös kendővel.” A bankett gyorsan végétért. Asztalbontáskor egy kéz nehezedett Goga vállára — a Vulcan Józsefé — Vulcan csak ennyit mondott: „Igazad volt” (Ai avut dreptate).

Annak a szoros összeköttetésnek a bevállása pedig, amely már az 1880-as évektől kezdve és főleg a Liga Culturală hatására Erdély és Románia között létrejött, Vajda Sándor nyilatkozatában is napfényre kerül. Szerinte „1907. óta egyetlen politikai lépést sem tettünk Bukarest előzetes tanácsa nélkül. Ha változtak is a román kormányok, a mi politikánk a hatalmon lévő párt vezérének akaratával mindig egyhangban volt.”¹¹⁴ Vajda e nyilatkozatával teljesen összhangban vannak Mihali Tivadarnak, az erdélyi román nemzetiségű politikusok egyik szereplő és jelentős tagjának a kijelentései. Ezek is bizonyítják azt a hosszú és szívós román agitációt, amely előkészítette az Egyesülést és amelynek egyik igen jelentős eszköze a Liga volt. „Emlékezéseiben” a következőket mondja: „Hiba volna azt hinni, hogy az 1918-i unió magában álló spontán megnyilatkozás lett volna. Az alba-iuliai esemény csak egy hosszan előkészített politikai erőfeszítés, egy szakadatlan és meg nem félemlíthető küzdelem fényes és szerencsés befejezése volt. Emlékszem azokra a nyílt és titkos összeköttetésekre, melyeket mi erdélyi és bánáti vezérek tartottunk fent a régi Regáttal, amely — ma bevallhatjuk — segített, bátorított, tájékoztatott küzdelmeinkben. Minden törekvésünket, minden lehetőségünket ismerte Bukarest. Elhatározó pillanatokban Bukarest volt az, amely irányt szabott cselekvéseinknek. Bukarestből kaptuk az utasítást, ha fékezni kellett harci kedvünket, vagy ha harcba kellett menjünk. A bukaresti összeköttetés nem személyi vonatkozású volt, hanem a román párt politikájába, politikai takti-

¹¹³ Goga: *Mustul care fierbe*. Buc. é. n. 282—283 l.

¹¹⁴ Gróf Bethlen István beszédei és írásai. Bp. 1930. I. 25 l.

kájához tartozott...”¹¹⁵ Ennek az okiráltságbeliek és erdélyiek által közösen előkészített mozgalomnak gyökerei pedig a Liga Culturală első korszakának legtevékenyebb éveibe nyúlnak vissza, amint ezt Maniu Gyula 1930. dec.-ben tett kijelentései is bizonyítják. Ekkor ő önérzetesen beszélt el, hogy a román vezérkar birtokában van egy tőle származó 1893-ban írt nyilatkozat, mely így szól: „Esküszöm Istenre, lelkiismeretemre és becsületemre, hogy életemet a román ügy győzelmének szenteltem, s az általunk előkészítendő forradalomban résztveszek.” Ugyancsak Maniu mondta még a következőket is: „Hóra lázadása, Micu-Klein XVIII. századbeli akciója, az 1848-i balázsfalvi népgyűlés Avram Jancuval és Şagunával, az 1881-i nemzeti program, Lucaciu, Raţiu és Coroianu memorandista akciója, az 1905-i aktivista mozgalom mind-mind csak ragyogó mérföld jelzője volt a politikai fejlődés annyiszor vérrel öntözött útjának, amely logikus módon vezetett a nemzeti egységhez.”¹¹⁶ A Liga Culturalának annyiszor eltagadott titkos programja legjobban a háború alkalmával bizonyosodott be. A Liga vezetését ugyanis ekkor a szélsőséges erdélyi menekültek Lucaciu és Goga vették át, akik nyíltan bevallották, hogy mivel a változott viszonyok a nemzeti ideál megvalósításával kecsegtetnek, nincs többé ok arra, hogy a Liga továbbra is címek és szavak leplében harcoljon a nemzeti gondolatért. Ezért eddigi nevét a „Liga pentru unitatea culturală a tutoror Românilor”-t „Liga pentru unitatea naţională a tutoror Românilor”-ra változtatja.¹¹⁷

Ezek a kijelentések mind bizonyítékai annak a ténynek, hogy a Liga Culturală a nemzeti kultúra egyesítésére való törekvés hangoztatása mellett a politikai egyesítés gondolatát szolgálta. Bár kétségtelen, hogy kulturális téren is sokat tett és áldozott az erdélyi testvérek támogatására, ezzel is tulajdonképpen a nagy célt szolgálta, ezt is csak az irredentizmus érdekében tette. Román forrás szerint: „... a Liga Culturală, mely céljául az összes románok kulturális egyesítését tűzte ki, a kultúra területén a politikai egyesülésnek az alapját készí-

¹¹⁵ T. Mihail: Amintiri politice despre unire, Generaţia Unirii, 1929, 3. sz.

¹¹⁶ Szász Zsombor: Scotus Viator „Románok története”. Magyar Szemle. 1935. I. 102 l.

¹¹⁷ Jancsó, i. m. 409 l.

tette elő”.¹¹⁸ A főcél, a nemzeti ideál mindig az irredentizmus maradt, minden nemzetiségi küzdelem mögött, törekedjék akár kulturális egységre is, ott kísértett a románoknak „történelmi végzete”, a románlakta magyar területeknek elszakítása és Romániához való kapcsolása. A Liga Culturală már eddig vázolt működésével is mindig ezt a célt szolgálta s ezek az utólagos beismerések pedig minden kétséget kizárólag bebizonyítják, hogy a Liga Culturală és az erdélyi románok nyíltan bevallott programja csak külső máz volt az igazi cél leplezésére. 1894-ben megmondta már ezt Moldován Gergely: „...,a gyengébbek kedvéért alkottunk magunknak nemzeti programot is.” „Szegény program! Abba csak ki nem írhattuk, hogy nekünk Erdély kell a Tiszáig, mert ez forradalmi tény volna, Európa pedig a forradalmakat a programokban nem szereti: a forradalmak eredményeit azonban szívesen szankcionálja. De különben is ez a program nem a mienk, ezt a pontot a román állam elemei, a Liga vették fel titkos programjukba. A mi feladatunk csak a támogatás, oly magatartással és intézkedésekkel, melyekkel mi a magyar alkotmányosságot megdönthetjük. Így beiktattunk azonban abba a programba egyebeket, vigyázva, nehogy valami olyan legyen benne, amit esetleg a magyar meg is adhatna. Legfőbb követelésünk a magyar állam kettészakítása Erdély autonómikus berendezésével. Oly követelés, amely közelebb visz az ideálhoz, a magyarokat pedig gyengíti. Beszélünk még a föderatív magyar államról is. Ámde ki lelkesül ezen program-pontokért? Kinek kell Erdély autonómiája, a föderatív magyar állam? Nekünk kellene ugyan ideiglenesen, míg megbontanék a magyar alkotmányt, azután abban rágódnánk tovább, míg átrágnék magunkat a Kárpátokon át a román államba. Az egész program egy fikció, csak arra való, hogy Romániával való érintkezésünket fedezzük, s takargassuk forradalmi tendenciáinkat...”¹¹⁹

¹¹⁸ I. Lupaș, i. m. 321 l. „...,Liga, care își fixase ca scop unitatea culturală a tuturor Românilor pregătind în domeniul culturii fundamentarea unității politice.”

¹¹⁹ Moldován Gergely: Magyarok, románok. (A nemzetiségi ügy kritikája.) Kolozsvár. 1894. 28 k. l.

III.

A Liga Culturală által elindított áramlatnak, amely a román nemzetiségi kérdés radikálisabb alapokra való fektetését célozta, a magyarországi románság nem tudott ellentállni. A mérsékeltbb irányt képviselő ellenzék nem volt képes többé az egyre szélsőségesebb párt befolyása alá jutott román közvéleményt a maga táborában megtartani s a Rațiu és Lucaciuféle frakció, amely a bukaresti irányításnak magát alávetette, a Liga Culturalától kapott utasításokkal teljes egyetértésben működött. Ez a körülmény okozta azután, hogy az erdélyi román nemzeti komité 1892. január 20-i ülésén elhatározta a már régóta tervezett Memorandumnak Bécsbe való haladéktalan elküldését: „A románság nemcsak a fennálló kormányzati rendszerrel, de az összes parlamenti tényezőkkel szemben is elvesztette a bizalmát és tudja, hogy a bajok orvoslását csak a legmagasabb fórumtól, az uralkodótól várhatja. Az értekezlet tehát, teljes bizalommal a császár iránt, elhatározta egy memorandumnak az Ő színe elé való „haladéktalan” (fără amânare) elküldését.”¹²⁰ Elhatározták még egy 25 tagú központi komité megválasztását s azt is, hogy ennek a komiténak hivatása lesz az egész országban a nemzeti párt megszervezése, valamint a hazai és külföldi közvélemény tájékoztatása, a nemzeti és külföldi sajtó által. E célt szolgálja az ezen a gyűlésen elhatározott Memorandum is, amely meg fogja értetni a románság és az egész ország helyzetét. A március 25. és 26.-i nagyszebeni gyűlés határozta meg azután a császár elé küldendő Memorandum pontos szövegét. Itt a Coroianu által kidolgozott szöveget

¹²⁰ T. V. Păcățianu: Cartea de Aur VII. 501. kk. 1.

fogadták el.¹²¹ Iorga szerint a román egyházi és világi intelligenciának a *Supplex Libellus Valachorum* óta ez a Memorandum a legsikerültebb műve. Bár kifogásolja kissé elvont hangját, mégis igen jól és alaposan megszerkesztett műnek tartja.¹²² R. W. Seton-Watson véleménye a Memorandumról hasonlóképpen igen kedvező: „The memorandum itself erred on the side of length, as such documents are apt to do, and it is there fore impossible to do more than indicate its main thesis: but it is no exaggeration to say that it contains a full arsenal of unassailable facts and arguments, so masterly in its cumulative effect as to leave no course open to the Government save either to enforce laws which it regarded as the méreést camouflage against foreign opinion, or to strike home ruthlessly with all the forces at its command.”¹²³ Ez az Emlékirat a románság állandóan követelt kívánságait tartalmazza, melynek ismertetését azért tartjuk szükségesnek, mert e Memorandum különösen következményei által, a román nemzeti törekvések történetének egyik fontos állomását képezi.

A bevezető részben elmondják, hogy a román választóknak 1892. január 20-án és 21-én Nagyszebenben tartott értekezlete fájdalommal volt kénytelen megállapítani, hogy az 1866—68-i átalakulás óta eltelt idők szomorú tapasztalatai szerint nem lehet bizalma sem a budapesti parlamentben, sem pedig a magyar kormányban. Ezért a románság, lemondva az állampolgár legértékesebb jogainak gyakorlásáról, magát olyan elemnek kénytelen tekinteni, amely nincs képviselve az ország törvényhozásában. Az 1867-i dualizmust a románság aggodalommal fogadta, mert meg volt győződve arról, hogy ez a rendszer a monarchia népeinek fejlődésében visszaesést fog jelenteni. Az 1848-tól 1867-ig szerzett jogokat ez új kormányzati rendszerben a románság ténylegesen nem gyakorolhatja. A magyar állam ezeréves életében sohasem volt a kormányzás rendszerének alapja a hódító és a hódítottak között való viszony, sem pedig az ú. n. uralkodó nemzet politikája. A román nemzet történelmi életének egész folyamán arra törekedett, hogy a maga nem-

¹²¹ T. V. Păcățianu: i. m. 513 l.; Enciclopedia României. Buc. 1936. I. 786 kk. l.

¹²² N. Iorga: i. m. 276 l.

¹²³ R. W. Seton-Watson, i. m. 412 l.

zeti egyéniségét történeti jogai alapján számbeli és etnikai jelentőségének megfelelően érvényesíthesse. Mindazok a lépések, amelyeket ez irányban 1696-ban, 1700-ban, 1790-ben, 1791-ben és 1848-ban tett, nyilvánvaló bizonyítékai annak a törekvésnek, miként igyekezett kivívni magának, hogy nemzeti jogainak érvényesítésével államalkotó tényezővé legyen. A történeti jog, valamint Erdély közjoga és a Pragmatica Sanctio alaptörvénye biztosították Erdély autonómiáját, amely különösen az 1863—65 évek alatt végbement fejlődés következtében a románság nemzeti életének legértékesebb biztosítója lett. Ezt az autonómiát azonban 1848-ban a régi feudális választói jog alapján összeállított országgyűlés, melyben a románság számának és etnikai fontosságának megfelelően egyáltalában nem volt képviselve, eltörölte és Magyarországgal egyesítette. Az egyesülést újra kimondotta és megerősítette az 1868:43. t. c., amely teljesen figyelmen kívül hagyta a románságnak, ennek az Erdélyben feltétlen többségben lévő népelemnek minden jogát, valamint azokat a törvényeket, amelyek biztosították a fejedelemségnek autonómiáját. A dualizmusnak és az únióknak következtében az államhatalom a magyar elem kezébe jutott, amely nem vette tekintetbe az állam nagy és közös érdekeit, hanem csak a maga hegemoniájára és a magyar nemzeti egységre volt tekintettel. Ennek következtében, minden azóta hozott törvény is ezt a célt szolgálta, amely állítást a következő tények igazolják:

1. Az Erdély számára alkotott különleges választójogi törvényhez az 1848-ban kinyilvánított magyar nemzeti törekvések vétettek alapul. E pontban a Memorandum felsorolja mindazokat az eltéréseket, amelyek a magyarországi és erdélyi részekben érvényes választójogi törvény egyes rendelkezései között fennállanak, sőt ezek a különbségek meg vannak még az erdélyi kerületekben is, aszerint, amint egyikben székelyek, a másikon pedig románok laknak. A választókerületek is akként vannak beosztva, amint azt a magyar érdekek kívánják. Ez okozza, hogy Erdélynek abban a részében, amely a régi feudális vármegyék területére esik, 1,500.000 románnal szemben alig van 200.000 magyar, s mégis a választók többsége e kerületben magyar. Ezután részletesen felsorolja a választási visszaéléseket és erőszakoskodásokat, amelyek szerintük lehetetlenné teszi, hogy a románság e választásokban résztvehessen. Ezért

kénytelen e választásokkal szemben passzív álláspontra helyezkedve, magát az ország alkotmányos küzdelmeinek keretén kívül helyezni.

2. Sérelmesnek találják magukra nézve a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvényt is. Azt mondják, hogy a politikai nemzet fogalmának az etnikai értelemben vett nemzet fogalmával való szándékos összezavarásának segítségével, e törvény mindjárt első mondatában tagadja a románságnak, mint politikai tényezőnek létét. Sérelmesnek találják továbbá azt is, hogy a magyar nyelvet az államhivatalok nyelvévé teszi. E hivatalos magyar nyelv használatát a törvény kötelezővé teszi, a többi nyelveket pedig csak megengedi. De még ezt a törvényt sem hajtják végre azon rendelkezéseiben, amelyek a románokra és a többi nemzetiségekre kedvezőek lettek volna. Még azokban a vármegyékben sem alkalmazzák tisztviselőül a románokat, amelyeknek lakossága többségben román. 23 ilyen vármegye van, de e megyékben egyetlen román nemzetiségű főispán vagy alispán sincs. Elenyészően csekély a központi adminisztrációban, a minisztériumokban és a különböző fokú bíróságoknál a román nemzetiségű tisztviselők száma. A tisztviselők nem tudják a nép nyelvét, E tekintetben rosszabb a helyzet, mint egy ellenséges hadseregtől megszállott országban, mert abban a megszálló hadsereg parancsnoksága a meghódított ország lakosaival való érintkezésben olyan emberek szolgálatát veszi igénybe, akik ismerik a lakosság nyelvét. Még a falusi községekben is olyan jegyzőket alkalmaznak, akik nem tudnak románul. A törvényhatóságok rendezésére vonatkozó törvény pedig ellentétben a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény rendelkezéseivel, egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a románok még a legnagyobb román többségű törvényhatóságokban is számuknak, etnikai és gazdasági jelentőségüknek megfelelő arányban vehessenek részt a törvényhatóság politikai és önkormányzati életében, mivel a törvényhatóságban a bizottsági tagokat ugyanazok az elemek választják, akik a parlament képviselőit.

3. Éppen ilyen súlyosak a románok sérelmei az egyházi és iskolai ügyekben is. Az 1868:42. t. c. teljes autonómiát biztosít a görögkeleti román egyháznak. Ugyanezen törvény értelmében teljes autonóm joga van az egyháznak az iskolai ügyekben is.

A magyar törvényhozás azonban több oly törvényt hozott, mely az egyháznak iskolai ügyekben való autonómiáját teljesen illuzórikussá tette. Így kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását heti 18 órában, a görögkeleti román felekezeti iskolákban is úgy, hogy alig marad a többi iskolai tárgynak anyanyelven való oktatására hetenként 8—10 óra. Még súlyosabban érinti a románok nemzeti és kulturális érdekeit a kisededóvásról hozott törvény, amely a községeket arra kötelezi, hogy kisededóvákat állítsanak fel 3—6 éves gyermekek számára, amelyekben a gyermekeket kizárólagosan magyar nyelven fogják oktatni. A nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény értelmében kötelessége lenne a kormánynak az állami költségvetésből a nemzetiségek számára is különféle középiskolákat felállítani. Egyetlen ilyen középiskolát sem állított fel a kormány, sőt mikor a románok Aradon és Karánsebesen ilyen középiskolákat akartak létesíteni, a kormány egész egyszerűen nem engedte meg. Súlyosabbá teszi a helyzetet az, hogy a kormány a románoknak saját pénzükön fenntartott középiskolaiba is beerőszakolta a magyar előadási nyelvet. Így történt ez Belényesen. A volt határőrvidék alapjaiból fenntartott iskolákat pedig egyszerűen községi iskolákká nyilvánította és így a maga rendelkezése alá vonta.

4. Erdélyben külön és sokkal szigorúbb sajtótörvényeket tart fenn a kormány, csakhogy lehetetlenné tegye a románok vélemény- és gondolatszabadságát. De még ezzel sem elégedett meg. A nagyszebeni esküdtszéket megszüntette, mivel e város nem magyar nemzetiségű polgárai, mint esküdtszéki tagok nem akartak a vádat képviselő ügyész tetszésének megfelelően ítélni. A sajtóbírósgul szolgáló esküdtszékeket két kizárólagosan magyar lakosságú városba, Marosvásárhelyre és Kolozsvárra helyezte, hol a román vádlott felett kizárólagosan magyar esküdtek, tehát politikai ellenfelek hoznak ítéletet. Így azután nem csoda, hogy a román hírlapírókat a legtárgyilagosabb politikai cikkekért is tömegesen ítélik el. Csak 1888-ban hét sajtópört indítottak a román hírlapírók ellen, míg az 1867-től eltelt 25 év alatt egyszer sem történt meg, hogy magyar hírlapírót sajtóvétségért elítéltek volna, holott a magyar hírlapok hasábjain igen gyakoriak a legképtelenebb cikkek.

5. A magyar kormány agrárpolitikáját is ugyanaz a román-

ellenes szellem hatja át, mint a kormányzat és a közélet eddig ismerteit egyéb ágazatait. Őfelsége az 1853. és 1854. esztendőben több olyan kegyes intézkedést tett, melyek a volt román jobbágyok érdekeire nagyon kedvezőek voltak. Ezeket az intézkedéseket azonban a magyar kormányok és az egyes úrbéri pörök alkalmával a magyar bíróságok akként igyekeztek magyarázni, hogy belőlük a volt román jobbágyok kárára kedvezőtlen következtetések legyenek vonhatók. Hasonlóképen a románság kárára haj tátik végre az egyes községekben a tagosítási eljárás is. Sok községben a földesúr megfosztotta a román jobbágyot az erdőlési és legeltetési jogtól és ennek következtében költséges pörök megindítására kényszerítette őket. Röviden, a magyar kormány és a magyar parlament agrárpolitikája egyenesen románellenes irányzatúnak minősíthető.

6. A románoknak mindeme visszaélések és törvénytelenségek ellen rendkívül nehéz védekezniük, mert nincsen terük és alkalmuk rá. A kormánynak a lefolyt 25 év alatt sohasem jutott eszébe, hogy a parlament elé az egyesületi és gyülekezési jogról törvényjavaslatot terjesszen. Az állampolgárok e kettős jogáról még mindig csak miniszteri rendelkezések intézkedtek. E rendeletek intézkedéseit az egyes konkrét esetekben a románok érdekei ellen használják ki. Így nem engedték meg még azt sem, hogy a románok mezőgazdasági és földművelési egyesületeket alkossanak, sőt még román nőegyesületek alapítását sem engedélyezik.

7. Míg az egyesületi és gyülekezési jog terén a magyar kormányzat ilyen igazságtalan a románok iránt, addig annál engedékenyebb a magyarok ilyen irányú társadalmi mozgalmával szemben. Példa erre az „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület”, amely célul tűzte ki mindannak a megmagyarosítását, ami az országban nem magyar. Főcélja az egyesületnek — és ebben nemcsak a magyarországi magyarság, hanem a kormány is támogatja, — beolvasztani az erdélyi magyarságba az Erdélyben lakó összes románokat és németeket. E célra szolgálnak azok az iskolák, melyeket az egyesület olyan tiszta román községekben is, mint Radna és Bucsu felállított anélkül, hogy ez iskolák felállítását az illető községek lakossága kérte volna, vagy szükség lett volna rá. Ezek a magyar közművelődési egyesületek a maguk magyarosító törekvéseivel lehetetlenné teszik,

hogy az országban lakó nemzetiségek a legjobb akarat mellett is békében élhessenek magyar polgártársaikkal. „Felség! — folytatják a Memorandum írói ezirányú fejtegetéseiket — „mi mérsékeltek, rendszeretők, törvénytisztelők és türelmesek, de emberek vagyunk és nem maradhatunk közömbösek, mikor mindennap provokálnak, kíméletlenül sértegetnek, megtámadják kulturális és gazdasági érdekeinket és fenyegetik egész nemzeti létünket.” Még súlyosabbá teszi helyzetünket az, hogy a magyar társadalomnak minden áron való magyarosító törekvéseit a kormány tagjai is nyilvánosan, minden tartózkodás nélkül támogatják. A románsággal szemben megnyilatkozó ellenséges érzület- és gondolatnyilvánítások valósággal ellenséges indulatot keltenek a magyar társadalomban minden ellen, ami román, amely indulat nem egyszer tettleges inzultusokban is megnyilvánul, Példa erre az, ami 1891-ben Kolozsváron történt. A románok Kolozsváron gyűlést tartottak, hogy tiltakozzanak a kisdédóví-törvény ellen. A magyar közönség megtámadta a békés románokat, kövekkel megdobálta és a legközönségesebb módon inzultálta őket, anélkül, hogy a hatóságok közbeléptek volna.

Emlékiratukat a következő fejtegetéssel zárják be: Látván azt a nagy elégedetlenséget, amely a társadalom összes rétegeiben uralkodik, elhatározták, hogy mindazt Őfelsége tudomására hozzák és mint őszinte és törvénytisztelő alattvalók őfelségénél keresnek orvoslást és vigasztalást. A monarchia egysége és azok a magasabb állami szempontok, amelyek az egység mellett szólnak, sőt magának a magyar királyságnak is igazi érdekei követelik, hogy az összes államalkotó elemek megelégedettnek érezzék magukat és ennek következtében készek legyenek vérüket és vagyonukat áldozni a közös haza védelmére. Ez azonban lehetetlen mindaddig, míg a nemzeti jogokat törvényesen el nem ismerik és nem tisztelik a gyakorlatban. Amint a negyedszázad óta folytatott ezirányú sikertelen kísérletek igazolják, teljesen hiábavalónak bizonyult az a vállalkozás, hogy a magyar állam megszilárdítása a magyar nép kizárólagos uralmának segítségével biztosítható legyen. Sem száma, sem kultúrája, sem pedig politikai bölcsesége nem emelte a magyar népet még oly magas fokra, hogy egyedül, a többi népek közreműködése nélkül, sőt azokkal harcban állva, vezethesse a közös haza ügyeit. Az a gondolat, hogy a poliglott magyar államot, alkotó elemeinek egy

nemzetté való egyesítésével, egységes magyar nemzeti állammá alakítsák át, veszedelmes utópiának bizonyult. Ennek következtében a jelenlegi magyar állam a valóságban nem is egyéb, mint olyan alakulat, amelynek nincs egyéb hivatása, mint fenntartani minden eszközzel a magyar uralmat és segíteni a magyarokat abban a törekvésükben, hogy kizsákmányolhassák polgártársaikat. „A monarchiának, szűkebb hazánknak, sőt magának a magyar népnek boldogulása is azt kívánja, hogy a dolgok ez állapotának vége vettessék és hogy már legközelebb megtétesse a kezdő lépések a népek bensőbb egyesítésére, hogy azok szeretettel és bizalommal egyesülve a trón körül, egymással versenyezve munkálkodhassanak a közös haza megerősítésén és megszilárdításán. Ma, miután a népeket egy meg gondolatlan és makacs politika egymás ellenségeivé tette, csakis Felséged természetes közvetítésétől várhatnak hasonló üdvös változást e népek közös életében.”

A Memorandumot, mint az összes erdélyi és magyarországi román választók egyetemes gyűlésének megbízottai aláírták: dr. Ion Rațiu elnök, Gheorghe Pop de Băsești és Eugen Brote al-elnökök, Vasile Lucaciu főtitkár és Septimiu Albini, titkár.

A románságnak ezzel a Memorandummal főleg tüntető célja volt. Remélték és tudták azt, hogy az európai közvéleményben az ezáltal felvert hullámok az ő ügyüknek fognak használni. Lucaciunak, a magyarországi románság egyik legszélsőségesebb érzelmű vezetőjének, a „Românu”-ban közzétett levele, amelyet a magyar egyetemi hallgatók Feleletének szerkesztő bizottságához intéz, világosan visszatükrözi a románság akkori álláspontját. A magyarok által megkezdett mozgalom, t. i. a magyar közvéleménynek a bukaresti üzemekre való reagálása — szerinte csak a románoknak tesz jó szolgálatot, napi-
renden tartván a román nemzetiségi kérdést Erdélyben és Magyarországon is. A románoknak azt a nézetét, hogy nemzetük számára igazságot a magyar kormány megkerülésével, egyedül a császártól kaphatnak, túlzott, de a román sajtóban nem szokatlan formában Lucaciu fejezte ki. „Mínthogy a magyarság mindig nyugtalanságnak és a lázadásnak szellemét mutatja, a románok, mint a rend, kultúra és civilizáció emberei tartották fent Magyarországon és Erdélyben is a Habsburgok trónját, a ki-

rálygyilkos, rebellis és összeesküvő magyarsággal szemben.”¹²⁴ A románság tehát elindult azon az úton, amelyre a Liga Culturală állandó izgatásai és a vezetőszeret teljesen magához ragadó szélsőséges párt irányította. A Memorandum átadásának elhatározásával a románság végleg szakított azzal a lehetőséggel, hogy sérelmeit a magyar állam keretein belül, a magyar kormány hozzájárulásával orvosolja. Vezetőinek Bécsbe való zarándoklása által azt juttatta kifejezésre, hogy csak a dinasztíára van utalva, csak tőle várhat és vár is segítséget. A magyarok iránti ellenszenvüket a románok még azzal is kifejezésre juttatták, hogy a magyarelles magatartásáról közismert Lueger bécsi polgármestert és az általa vezetett osztrák antiszemita és klerikális pártot nyerték meg céljaiknak. Mintegy 200 tagból álló különféle társadalmi osztályból és vidékről való román vitte fel 1892. május 28-án Bécsbe a Memorandumot. A pályaudvaron főleg egyetemi hallgatókból álló bizottság fogadta az erdélyi küldöttséget, melynek vezetője dr. Rațiu még aznap jelentkezett báró Braunnál, a monarchia kabinettirodájának főnökénél. Braun azonban őket az Őfelsége körüli magy. kir. miniszterhez, gróf Szögyényi-Marich Lászlóhoz utasította,¹²⁵ aki azt tanácsolta, hogy menjenek vissza Budapestre és a magyar kormány útján kíséreljék meg kieszközölni a fogadást Őfelségénél a Memorandum átnyújtása céljából. Dr. Rațiu azonban a tanácsot nem fogadta meg s miután arra a meggyőződésre jutott, hogy az audienciát nem sikerül kieszközölni, ezért báró Braunhoz intézett levél kíséretében, — melyben további jóindulatát kérték, — a Memorandumot zárt borítékban a kabinettirodában hagyta. A Memorandumot innen Budapestre, a magyar kormányhoz küldték, majd pedig onnan felbontatlanul vissza Tordára, a román nemzeti párt elnökének, dr. Rațiu címére. ¹²⁶ A ro-

¹²⁴ Tribuna, 1891. ápr. 20. (máj. 2.) Levelét a következő tanulságos sorokkal fejezi be: „Historia est magistra vitae? Miért nem tanulják meg önök? Vagy nem tudják, hogy azok a népek, amelyek nem tartják tiszteletben a nemzeti élet legfőbb elveit és követelményeit, szégyenteljesen pusztultak el és fognak elpusztulni a föld színéről?”

¹²⁵ T. V. Păcățianu: Cartea de Aur, VII. 547. 1. Szögyényi-Marich helyett itt hibásan gróf Széchenyi szerepel.

¹²⁶ T. V. Păcățianu: i. m. 547 kk. 1.; Tribuna, 1892. máj. 27. s. köv. számok.

mán küldöttség tehát közvetlen célját a Bécsbe való zarándoklat által sem érte el. S bár az akkori román újságok ezt nem látták be, a későbbi komoly román források beismerik, hogy Lueger és pártjának állandóan kinyilvánított rokonszenve, valamint az üdvözlő és ünneplő táviratok sem használtak sokat ez alkalommal a román ügynek.¹²⁷ Alkalmat adott azonban mindenesetre ez is újabb magyarellenes tüntetésekre s annak a „rosszindulatnak” a hangoztatására, amellyel a magyarok ez alkalommal is „a románok és szeretett uralkodójuk közé helyezkedtek.”¹²⁸

A Bécsből hazatért román küldöttséget az események miatt felzavart, felháborodott magyar közvélemény nem a legbarátságosabb fogadtatásban részesítette. A magyarországi román-ságnak magyarellenes mentalitása, amely ez alkalommal újlag kifejezésre jutott, természetesen a magyar közvéleményben erős ellenhatást keltett. A felháborodás főleg a küldöttség vezetőjével, dr. Rațiuval szemben nyilvánult meg, akinek ablakait macskazene mellett beverték. Ez az esemény azután okul szolgált arra, hogy a magyarországi és a romániai román sajtó rikító és sokszor a valóságtól eltérő módon fesse le ezt az újabb magyar „vandalizmust”. A Liga Culturală nagy energiával látott hozzá, hogy ebből a jelentéktelen incidensből az egész román nemzetet sértő, nagy horderejű eseményt kovácsoljon. Az európai sajtót siettek azonnal felvilágosítani és tudósítani a „tordai vandalizmusról”, mely alkalommal a román lapok szerint „az ázsiai magyar hordák dinamitmerénylettel fenyegették Rațiu tordai házát”,¹²⁹ Bár a későbbi és aránylag objektívnek nevezhető román források beismerték az igazságot, mégis a magyarság szempontjából jelentősek ezek az önmagukban véve alig fontos történelmi események, mivel a román sajtó azokat a külföld előtt, amint az imént láttuk, erősen kiélezte s magyarellenes politikájának újabb fegyverévé tette. A Tribuna által felvilágosított „Deutsches Volksblatt” már arról tudósítja az olvasó közönséget, hogy körülbelül 3000 főből álló magyar horda földig lerombolta Rațiu házát.¹³⁰ A bukaresti egyetemi hallgatók ez al-

¹²⁷ N. Iorga: i. m. 276 kk. I.

¹²⁸ Tribuna, 1892. jún. 5/17.

¹²⁹ Tribuna, 1892. jún. 5/17.

¹³⁰ Tribuna, 1892. jún. 5/17.

kalomból tartott gyűlésén erélyesen tiltakoztak a tordai események miatt. Táviratot küldtek I. Károly királynak, melyben közbenjárását kérték Ferenc Józsefnél az osztrák-magyar monarchia románjai érdekében. A Liga még megjelentetett egy „dr. J. Rațiu” című lapot Rațiu képével és a tordai események tárgyalásával, majd kiadták még ez alkalomból a „Turda” című újságot is, mely összehasonlította Mihály vajdának itt történt meggyilkolását a Rațiu ellen megkísérelt újabb magyar merénnyel.¹³¹ Teljesen hamis adatok alapján írták le, hogyan fenyegették meg a magyarok Rațiut és az összes románokat az akasztófával, s hogyan veszélyeztetik a lázadó magyar hordák az egész tordakörnyéki románság életét.¹³² A Liga által felvilágosított külföldi újságok a magyar „vandalizmus” elítéléséről szóltak, a romániai Liga fiókjai pedig egyetértésben a központi szervezettel, egymásután rendezték tiltakozó gyűléseiket. A románság Erdélyből és Romániából egyaránt részvétváviratokkal halmozta el Rațiut, fáklyásmeneteket és banketteket rendeztek tiszteletére, mellyel egyrészt erkölcsi elégtételt kívántak neki adni az elszenvedett sérelmekért, másrészt pedig állítólag földig lerombolt házának felépítésére gyűjtöttek. S amikor a magyar hatóságok a fáklyásmenet tartását betiltották, hogy így az ellentüntetéseknek elejét vegyék, a románok újabb és újabb vádakkal halmozták el a magyar „zsarnokságot”.¹³³

A Liga Culturală hatása alá került román egyetemi ifjúság a Liga céljainak megfelelően arra törekedett, hogy a bukaresti ifjak Memorandumával megkezdett érdeklődést és figyelmet továbbra is fenntartsa. A bécsi és gráci román egyetemi hallgatók tehát 1891. októberben felhívást intéztek a nyilvánossághoz, amelyben kijelentették, hogy kötelességüknek tartják szavukat felemelni „abban a percben, amelyet a magyarok már régen elvesztettek.” Elhatározták tehát, hogy a magyar Válaszra egy ellenválaszt, Replicát adnak ki, melyben méltó módon meg-

¹³¹ Ennél az összehasonlításnál a románok megfélemedtek azonban arról, hogy Mihály vajdát nem a magyarok ölették meg, hanem az osztrákok, illetőleg Básta vallonjai. Az amúgy is képtelen párhuzam ezen alapvető eltérés folytán még elfogadhatatlanabb.

¹³² Tribuna, 1892. jún. 13/25. jún. 18/30; T. V. Păcățianu i. m. 547 kk. l.

¹³³ Tribuna, 1892. jún. 7/19.

felelnek a magyar egyetemi hallgatók „hazugsággal, szofizmák-kai és közönséges szidalmakkal teli Emlékiratára.”¹³⁴ 1892. július végén meg is jelent a Replica, amelynek szerzői és kiadói gyanánt a Bécsben, Grácban, Budapesten és Kolozsváron tanuló román nemzetiségű egyetemi ifjúság van megnevezve.¹³⁵ Igazi kezdeményezője és szerzője azonban Popovici C. Aurél, a külföldi propaganda jelentős alakja volt. A Replicát 21.000 példányban adták ki német, román és francia nyelven.¹³⁶

A Replica előszavában azt mondják, hogy céljuk a magyar felelet állításait megcáfolni. Viszontválaszukat az európai egyetemeknek ahhoz az ifjúságához intézik, amelyhez a bukaresti és a budapesti ifjak intézték a maguk iratait. Viszontválaszukból meggyőződhetik mindenki, hogy milyen eszközökkel harcol a magyar ifjúság és velük együtt az egész magyar társadalom, az erdélyi és magyarországi románok és velük együtt a többi nem magyar nemzetiség nemzeti léte ellen. Tekintettel arra — mondják a Replica szerzői, — hogy a magyarosítás ellen folytatott küzdelmünknek nem minden része köztudomású, kötelességünknek tartottuk e küzdelem lényegét megvilágítani. A Replica a magyar ifjúság állításaival fog foglalkozni és újabb bizonyítékokat sorol fel a magyarországi román nép elnyomására vonatkozóan. Mellékelik továbbá az osztrák-magyar monarchiának és a román királyságnak Kiepert-féle etnográfiai térképét is, hogy láthatóvá tegyék azt a területet, amelyen a románság lakik.

A Replicát tulajdonképpen két kisebb fejezet, mint Előszó vezeti be. Egyikben a román nemzetiségi kérdés lényegét igyekeznek összefoglalóan előadni, a másikban pedig a magyar egyetemi ifjúságot felhívás alakjában arról akarják meggyőzni, hogy mennyire nincs a magyarságnak joga arra, hogy a vele nemcsak mindenben egyenértékű, de a nála általában különb románságon uralkodjék. E kettős bevezetés után „Erdély és Magyarország etnográfijából és statisztikájából” cím alatt

¹³⁴ T. V. Păcățianu, i. m. 488 l.; Tribuna, 1891. okt. 4/16.

¹³⁵ Chestiunea română în Transylvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transylvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară, „Memoriul” studenților universitari din România; cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei.

¹³⁶ T. V. Păcățianu, i. m. 552 l.

foglalkozik a románok eredetével s azzal, hogy a hivatalos statisztika miként hamisítja meg a népszámlálás adatait és hogy e hamisítás segítségével hogyan sikerült a kilenc millió magyarról szóló mesét elterjeszteni Európában. A következő fejezetben azt bizonyítgatják, hogy Erdély úniója Magyarországgal az erdélyi lakosság többségének akarata ellenére jött létre. Külön fejezetben foglalkoznak azokkal a sérelmekkel, melyeket a magyarországi románok az erdélyi részeken érvényes különleges választói törvények következtében kénytelenek elviselni s amelyeket még súlyosabbá tesznek a szokásos választási visszaélések és erőszakoskodások. Azután azt bizonyítgatják, hogy a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény, miután nemcsak hogy nincs végrehajtva, hanem legfőbb és legtöbb intézkedéseiben később hozott törvényekkel és miniszteri rendeletekkel egyenesen ki is van játszva, tulajdonképpen nem egyéb, mint paródia. A közoktatás Magyarországon nem az igazi közművelődés, hanem egyszerűen a magyarosítás szolgálatában áll. A románok számára az állami költségvetésből nem állítanak fel különböző fajú tanintézeteket, még azt sem engedik meg, hogy középfokú tanintézeteket saját költségükön állíthassanak, sőt a meglevő román tannyelvű középiskolákat is erőszakkal magyar tannyelvűekké alakítják át. A román egyházak autonómiáját is a megsemmisítés veszedelme fenyegeti, mert annak minden törvénnyel biztosított jogát a kormány erőszakosan lábbal tiporja. A románokat még a majdnem teljes román lakosságú törvényhatóságokban is kiszorították a közigazgatásból és ez állításukat adatokkal is igyekeznek igazolni. Az igazságszolgáltatás is teljesen magyar. A román vádlott nem érti meg sem a vádat, sem a védelmet, sőt még az ítéletet sem. Ha a románnak egy magyarral pöre van, a magyar bírák részéről nem számítat igazságos ítéletre. A románok még politikai jellegtől mentes közművelődési és társadalmi egyesületeket sem alakíthatnak. A román sajtót a királyi ügyészek az igazságügyminiszter utasítására valósággal üldözik. Azoknak az erőszakoskodásoknak, melyeket a románokkal szemben a magyar csendőrök elkövetnek, egy külön fejezet van szentelve. Részletesen foglalkozik a Replica a magyar társadalom és a magyar sajtó azon állítólagos ellenséges magatartásával is, melyet a románsággal szemben tanúsít és amely ellenséges érzületnek durva és támadó

megnyilatkozásai valósággal lehetetlenné teszik, hogy a román-ság a magyar állam keretében békében és nyugodtan élhessen együtt a magyarsággal. Ezeket az üldözéseket azonban nemcsak a románok kénytelenek tűrni, hanem az országban lakó többi nemzetiségek: a szászok, szerbek és a tótok is.

A Replica utolsóelőtti fejezetében foglalkozik a „dáko-román irredentizmussal” is. Az e fejezetben kifejtett kijelentések igen figyelemreméltóak már csak annál a körülménynél fogva is, mert a magyarországi román nemzetiségi politika vezetői részéről az első nyilvános beismerése annak, hogy a románság gondolat- és érzésvilágában van irredenta áramlat is, amelynek napról napra való növekedésével számolniok kell a Habsburg-monarchia politikai vezetőinek is. E fejezet keretében megemlékeznek arról a — nép ajkáról egyre sűrűbben hallatszó — kifakadásról, „jobb a muszkákkal, mint a magyarokkal”, amivel önkénytelenül is elárulják a román irredentáknak azt a titkos, de szinte napról-napra terjedő meggyőződését, hogy a románságnak egyetlen nemzeti államban való egyesítése csakis orosz segítséggel valósítható meg. Ezzel az általánosan elterjedt meggyőződéssel szemben a Replica szerzőinek az az állítása, hogy a román politikusokat az irredentizmustól annak a tudata tartja vissza, hogy a románságot éppen úgy, mint a németeket és a magyarokat az igazi és nagyobb veszedelem északról, az oroszok részéről fenyegeti, — a fentebb kifejtett kijelentésük után nem tekinthető egyébnek, mint irredenta törekvéseik álcázásának.

A magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulók Replica jának tartalma tehát lényegében nem egyéb, mint a román nemzeti komité által Őfelsége elé terjesztett Memorandum tartalmának szenvedélyesebb hangon megírt, bővített kiadása. Célja és feladata a magyarság elleni gyűlölet felébresztése és a magyar kormányzat rágalmozása a románság és a külföldi közvélemény előtt.

Bár e Replica külsőleg a magyar és román egyetemi ifjúság közötti küzdelemnek volt egyik, román részről származó támadása, a magyar egyetemi ifjúság mégis ennek a megjelenése után helyezkedett arra az álláspontra, hogy ebben a mindjobban elfajuló „kérdésben” őket már semmi szerep nem illeti. Kezdték rájönni arra a szomorú valóságra, hogy ez már nem

egyszerű társadalmi harc a magyar és román egyetemi ifjúság között, melyet ők is könnyű szerrel elhallgattathatnak. Most kezdték csak észrevenni azt, hogy ennek a román kérdésnek, melyet ők rögtönzött Válaszokkal egyszersmindenkorra elintéztnek gondoltak, ennek az eleinte nem nagy jelentőséggel bíró román kérdésnek gyökerei sokkal mélyebbek, mint ahogyan ők gondolták... Minden további ténykedésük ez irányban csak ellenségeiknek válna hasznára. Úgy vélték tehát, hogy legeredményesebb lesz részükről a hallgatás. A magyar egyetemi ifjúságot erre a megállapításra és viselkedésük megváltozására nemcsak a Replica szélsőséges és irredenta tendenciákat eláruló hangja vette rá, hanem az a féktelen és állandó bukaresti izgatás is, melyet nem észrevenni és jelentőségét nem felfogni még a magyarságnak is lehetetlen volt. Mindjobban bebizonyosodott a magyar közvélemény előtt az az előttük még előbb hihetetlennek látszó körülmény, hogy a Liga Culturală által felháztított romániai egyetemi ifjúsággal a magyarországi román egyetemi ifjúság is teljes szolidaritást vállal. A kolozsvári és bécsi román egyetemi ifjúság ünnepélyes nyilatkozatai, melyben kijelentik a Replica létrejöttében való aktivitásukat és hogy vállalják a felelősséget ezért, bebizonyították világosan a magyar egyetemi hallgatók előtt, hogy a Liga Culturală akcióival és céljaival nemcsak a román ifjúság, de a magyarországi román közvélemény nagy része is szinte mindenben egyetért.¹³⁷ A magyar egyetemi ifjúság és a magyar közvélemény így a további lépéseket már ezektől a náluk erre hivatottabb tényezőktől várta, akiknek ez szerintük nemcsak joga, de kötelessége is.

A romániai románság izgatásait a magyar állam nem torolta meg, a Replica szerkesztésében résztvevőket azonban a királyi ügyészség a sajtótörvények értelmében felelősségre vonta. 1893. augusztus 30-án tartották meg a főtárgyalást a kolozsvári esküdtszék előtt a Replica-perben. Popovici C. Aurél, Brote Jenő és Roman Miklós ellen emeltek vádat a büntető törvénykönyv 173. §-ába ütköző és ugyanezen § szerint büntetendő nemzeti-ség elleni gyűlöltre való izgatás vétségét magában foglaló nyomtatványoknak, a 171. § szerint tiltott terjesztése miatt.¹³⁸

¹³⁷ Tribuna, 1892. szept. 1/13; dec. 25. (jan. 6.)

¹³⁸ T. V. Păcățianu, i. m. 571 kk. I.; Pesti Napló, 1893. aug. 27. s köv. számok. Jancsó i. m. 147 kk. I.

Popovici C. Aurélt, mint a Replica szerzőjét, Brote Jenőt, mint kiadóját és Roman Miklóst, mint a tiltott nyomtatvány nyomdájának üzletvezetőjét, mindhármukat pedig mint a Replica terjesztőit helyezték vád alá. Brote Jenő a tárgyaláson nem jelent meg, külföldön — valószínűleg Bukarestben tartózkodott — s így csak Popovicit és Románt vonta az esküdtszék felelőségre. A vádló tisztét a pör alkalmával dr. Jeszenszky Sándor kír. főügyész helyettes töltötte be. Nagyhatású vádbeszédje után, mely a román irredentista törekvések leleplezése volt, Popovici C. Aurél mondott védőbeszédet, amelynek lényege a román irredentizmus vádja ellen való tiltakozás. Feltűnően mérsékelt hangú beszédében hangsúlyozta a magyarok és románok egymásra utaltságát, mely mindkét népet összeköti a nagy északi „kolosszus” ellen (Colosul delà Nord). Szerinte a román egyetemi ifjúság csupán azért készítette a Replicát, hogy kiküszöbölje a magyarok és románok közötti ellenségeskedést! — A védők a közismert argumentumok mellett mulatságos érvekkel is álltak elő. Pl. Mudrony Pál, midőn azt akarta kimutatni, hogy a Replica nem izgató könyv, így kiáltott fel: „Ha angyalok bírálnák, nem ítélnének el érte senkit!”¹³⁹ A törvényszék szakadatlan tárgyalás után hajnali 4 órakor hirdette ki az ítéletet. Az esküdtek Popovicit egyhangúan, Romant tíz igennel és két nemmel vétkesnek mondták ki. A törvényszék ennek alapján Popovicit 4 évi, Románt pedig egy évi államfogházra ítélte. Popovicit 5000 ft. biztosíték lefizetése mellett azonban az ítélet jogerőre emelkedéséig szabadlábra helyezte.

A Replica-pör felidézése, sőt mondhatni kiprovokálása, a Liga Culturală műve volt. Természetes tehát, hogy a tárgyalás lefolyása alatt is szüntelenül folytatta akcióit s egyrészt a külföldi sajtót tudósította a magyar törvénykezés kegyetlenségeiről, másrészt az erdélyi románság iránt érzett együttérzésének igyekezett tanujelét adni. Bukarestben és a nagyobb romániai városokban a Liga Culturală gyűléseket rendezett és a pör megkezdése előtt újabb felhívást intézett a bukaresti egyetemi hallgatók nevében az európai közvéleményhez, az erdélyi kérdést illetőleg. Támogatást és együttérzést kérnek a nyugati nemze-

¹³⁹ Pesti Napló, 1893. aug. 31.

féktől jogtalanul üldözött erdélyi testvéreik számára.¹⁴⁰ A pör tárgyalása után pedig a Tribuna hasábjait az elítéltekhez intézett „csatlakozási nyilatkozatok” (aderența condamnaților Republicei) töltötték ki.¹⁴¹ A Liga Culturală tehát eredményesen működött abból a célból, hogy a Kárpátokon inneni és túli román-ságot még közelebb hozza egymáshoz. Az erdélyi román vezetők mind gyakrabban tettek látogatásokat az Ókirályságban; 1893. januárjában pl. Rațiut és Lucaciut ünnepelte Bukarest. Ugyanez év szeptemberében pedig a Konstancában tartott XV. diák-kongresszuson először vettek részt az erdélyi román diákok is, élükön a nemrég elhunyt román miniszterelnökkel, Miron Cristea patriarchával.¹⁴²

A Liga Culturală befolyását, sőt irányító szerepét kell látnunk abban a körülményben is, hogy Popovici C. Aurél a bűntetést nem töltötte ki, hanem ez elől Romániába szökött. A Liga Culturală vezetői ugyanis alkalmas egyéniséget láttak benne arra, hogy szerepeltetésével a romániai és európai közvélemény figyelmét ismételten felhívják az „erdélyi kérdésre”. Brote Jenő a Replica per másik vádlottja is Romániába ment önkéntes száműzetésbe, mert a Liga és az erdélyi nemzeti komité is ügyük érdekébe hasznosabbnak vélte, ha e két kiváló erőnek bizonyult emberük a fogházbüntetés helyett Romániából folytatja a harcot a magyarság ellen. Slavici példája ugyanis a magyarországi és királyságbeli románok előtt is bebizonyította, hogy egy kis erdélyi román emigráció igen hatásos és alkalmas eszköz lehet az erdélyi kérdésnek az európai közvéleménybe való átültetésére. Brote Jenő száműzetését azért is proponálták a Liga

¹⁴⁰ Tribuna, 1893. júl. 1/13.

¹⁴¹ Arról a nagy hatásról, melyet a Replica a külföldi közvélemény-nél váltott ki a következő, IV. fejezetben fogunk szólni.

¹⁴² A magyarországi román diákoknak e kongresszuson való részvétele ellen a monarchia, illetőleg a magyar kormány részéről tiltakoztak. Romániának külpolitikai helyzete arra kényszerítette Bukarest polgármesterét, hogy az erre a tiltakozásra felzúdult tömeget, utcai falragaszokon figyelmeztesse, hogy minden véleménynyilvánítástól tartózkodjék. A rendeletet kibocsátó Mihail Deșliu, bukaresti rendőrfőnök nevét a felizgatott lakosság több ilyen hirdetésen, a monarchia külügyminiszterének, gróf Kálnokynak nevével helyettesítette, ezáltal gúnyolva ki a kormány „szolgalelkűségét”. Constantin Bacalbașa: Bucureștii de altă dată. Buc. 1928. II. 176—171 l.

vezetői, mivel őt nemcsak a Replica, de az 1894-ben tárgyalandó Memorandum-pörben is felelősségre vonták.

A román nemzeti komité ugyanis azt a politikai kudarcot, amelyet a Memorandum Bécsbe való vitele alkalmával szenvedett, úgy akarta palástolni, hogy ezt a Memorandumot a további és sikeresebb izgatás céljaira használta fel. Tartalmát közölték a Tribunában és nyomtatványok útján terjesztették, mert meg voltak győződve arról, hogy ez esetben a királyi ügyészség a Memorandum szerzőit és terjesztőit vád alá fogja helyezni. A magyar kormány tényleg kinyomoztatta és elkoboztatta a Memorandumot, szerzőit pedig még 1892. őszén pörbe is fogta.¹⁴³ A Liga Culturală és az erdélyi nemzeti komité ezek után arra törekedett, hogy ha már a Memorandummal remélt nagy hatású célt nem értek el, legalább pöre által idézzenek fel a romániai és az európai közvéleményt egyaránt foglalkoztató politikai harcot... Ez pedig csak akkor lesz lehetséges, ha a Memorandum szerzőjeként nem egy embert, hanem egy egész nemzetet fog pörbe a magyar kormány, vagyis az erdélyi román nemzeti komité helyezi vád alá, mint a magyarországi románság legális képviselőjét. Brote Jenő egyszerű és mindennapi sajtópörét a románság nagyvonalú nemzeti küzdelemmé formálta át, mely bármilyen kimenetelű is legyen, a románságnak csak hasznára fog válni azzal a ténnyel, hogy az egész világ figyelmét felhívja a pör tárgyára: a magyarországi románságnak nemzeti és politikai törekvéseire.¹⁴⁴

Brote Jenő tehát a komité egyenes kívánságára Romániába szökött. 1893. július 23-ára pedig összehívták Nagyszebenben az erdélyi és magyarországi román választók értekezletét, hogy ez mint a magyarországi románság képviselője, azonosítsa magát a Memorandum szerzőivel. Hogy az erdélyi nemzeti komité és a Liga Culturală céljai ekkor már — legalább is látszólag — teljesen azonosak voltak, bizonyította az az ünnepélyes nyilatkozat, melyet a gyűlést megelőzően adott a komité, vezetői

¹⁴³ I. P. P(app): Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date. Cluj, 1933. I. 104 kk. l.; Tribuna 1892. szept. 27. (okt. 9.) T. V. Păcățianu i. m. 551 l.

¹⁴⁴ Tribuna, 1894, ápr. 1/13: „A román nép nem veszthet, hanem csak nyerhet e pör által”. (Ear poporul român nu perde ci numai câștiga poate în procesul acesta); Jancsó i. m. 151 l.

nek. Ebben elismerésüket fejezték ki a bölcs vezetésért és együttérzésükről biztosították őket. E nyilatkozatot természetesen a régi recept szerint egymásután követték a Románia többi részéből érkező hasonló célú ünnepélyes kijelentések.¹⁴⁵ Ezen a nagyszebeni értekezleten dr. Petroviciu indítványára a következő határozatot hozták: „A magyarországi és erdélyi román delegátusok rendkívüli gyűlése mindenben azonosítva magát központi bizottságával, magáénak nyilvánítja azt a Memorandumot, melyet e bizottság múlt évi június hóban letett Ófelsége legmagasabb kancelláriájában. Helyesli az előterjesztés érdekében tett lépéseket. A legnagyobb meglepéssel hagyja jóvá a komiténak ez ügyben tanusított összes cselekedeteit és egyúttal az általa képviselt választók nevében ki is fejezi háláját azért a lelkesedésért és kitartásért, mellyel a komité az erdélyi és magyarországi románok ügyét képviselte. Az értekezlet egyúttal a legmélyebb sajnálatát fejezi ki azok miatt a perek miatt, melyeket, amint látszik, az egész vonalon megindítottak s amelyek semmivel sem járulhatnak a meglévő bajok orvoslásához, ellenkezően, nagyon alkalmasak arra, hogy meggyengítsék az állami igazságszolgáltatás etikai értékét.”¹⁴⁶

A XIX. századi román nemzetiségi törekvések vizsgálata során az 1894. május 7-i Memorandum-pör egyik legfontosabb állomását képezi. A háború utáni román források őszintén és jogos büszkeséggel hangoztatják, hogy a Memorandum-pör nemzedéke — nem annyira, mint ahogyan akkor voltak kénytelenek hangoztatni, nemzeti létüket és jogukat védte, — hanem Nagy-Romániát készítette elő.¹⁴⁷ Azok az 1880-as évektől mind jelentősebbé váló akciók, melyeket a Kárpátokon inneni és túli

¹⁴⁵ Tribuna, 1893. júl. 4/16.

¹⁴⁶ Eugen Brote: Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. 144 l. T. Păcățianu i. m. 570 l. Szó került még e gyűlésen a többi magyarországi nemzetiségek képviselőivel folytatott tárgyalások folytatásáról. Először 1868-ban lépnek a nemzetiségek érintkezésbe egymással, majd 1893. jan. 6-án gyűlnek össze a románok, tótok és szerbek megbízottai közös értekezletre. Ezeknek azonban nem volt eredményük. Az 1893. nov. 14-re összehívott gyűlés sem valósult meg.

¹⁴⁷ Patria, 1927. ápr. 1. Coroianu halála alkalmával Ghiulea professzor emlékbeszédében a következőket mondta: „Generația lui I. Coroianu a pregătit sufletește acest popor pentru ziua mare a libertății sale naționale și a unirii fiilor acestui neam într'o singură țară”.

románok egyforma nagy energiával és lelkesedéssel szolgáltak, a Memorandum-pör 1894-i kolozsvári tárgyalása alkalmával érték el egyik legjelentősebb eredményüket. Az ókiráltságbeli és erdélyi románység szolidaritása ez alkalommal eddig még sohasem tapasztalható arányokat öltött,¹⁴⁸ az európai közvélemény pedig feszült érdeklődéssel figyelt erre a nagy pörre, amelynek alkalmával az egész magyarországi román nép küzd jogaiért és az igazságért, ellenségeinek, a magyarságnak elfogult és pártos igazságszolgáltatása ellen. — Az erdélyi kérdés nemcsak helyi, de általános érvényű európai kérdés — ez volt a románok véleménye, — meg kell tehát tenni minden lehetőt, hogy ismertté tegyék ezt az európai körökben is.¹⁴⁹ Erre a kétségtelenül politikai tendenciájú működésre pedig csak egy testület volt illetékes és megfelelő, mégpedig a Liga Culturală. Annál is inkább volt hivatott a Liga erre a feladatra, mivel a Memorandumnak, illetőleg ennek pöre felidézésében is nagy része volt akcióinak s a tárgyalások alkalmával kifejtendő európai propaganda programjának egyik sarkalatos pontját képezte. A szokottnál is erőteljesebb energiával látott hozzá a Liga összes tagozataival, ennek a számukra oly kiváló és páratlan alkalomnak a kihasználásához.

A magyarországi románok megszervezéséről az erdélyi román sajtó, a nemzeti komité és a lelkes és energikus magyarországi román egyetemi hallgatóság gondoskodott. A Tribuna hasábjai napról-napra növekvő szenvedélyességgel izgattak, a komité pedig a helyi tagozatokat bízta meg, hogy annak tagjai mindent elkövessenek abból a célból, hogy az egyes községek-ből a nép minél nagyobb számban vonuljon be a pör tárgyalásainak idején Kolozsvárra. A falusi papok, tanítók és román egyetemi hallgatók bejárták az egyes községeket és szenvedélyes beszédekkel buzdították a népet a pör tárgyalásán való részvételre. Felszólították a Kolozsvártól távolabb fekvő községeket, hogy követ által képviseltessék magukat s a gör. kel. és gör. kath. papokat pedig megbízták, hogy a pörbefogott román vezetőkért május 7-én istentiszteletet tartsanak az ösz-

¹⁴⁸ N. Iorga: i. m. 279 l.

¹⁴⁹ Enciclopedia României. I. 787 l.

szes templomokban.¹⁵⁰ Arra számítottak, hogy a román tömeg jelenléte a románság teljes együttérzésének lesz bizonyítéka s a felizgatott románok és magyarok között esetleg létrejövő incidensek ügyük nagy hasznára fognak válni.

Az anyagi forrást természetesen ez alkalommal is a Liga Culturală szolgáltatta, az ő költségein indították meg azt a nagyszabású sajtóharcot is, amelynek érdekében a francia, olasz és német hírlapokban a magyarellenes cikkek sorozata jelent meg.¹⁵¹ Ennek a külföldet elárasztó hírszolgálati szervezetnek élén I. Lupulescu, a Liga főtitkára állt.¹⁵² A Liga külföldi tagozatai is nagy erőfeszítést fejtettek ki s a nyugati újságokban megjelent tudósításoknak szerzői vagy sugalmazói mindig a Liga emberei voltak. Ennek a nagyszabású agitálásnak költségeit pedig a liberális párt támogatásain kívül a pör alkalmával Románia összes városaiban rendezett tiltakozó gyűlések, meetingek, felvonulások szolgáltatták, az ezekkel egybekötött gyűjtéseken a „nemzeti kiadások” fedezésére áldozni minden románnak kötelessége volt.¹⁵³ A tiltakozó gyűlések sorozatát, az 1894. ápr. 6-i bukaresti nagy népgyűlés nyitotta meg, amikor tüntető körmenetekkel és istentisztelet hallgatásával igyekeztek a kedélyekre minél nagyobb hatást gyakorolni. Ezt a gyűlést azután Románia összes nagyobb helyiségeiben hasonlók tömege követte, s ezen alkalmakkor mindig, szokásukhoz híven, üdvözlő táviratot küldtek a királynak, ezáltal is bizonyos hivatalos jelleget adtak akcióiknak.

A Liga által fölingerelt európai sajtó mintegy 30 képviselőjét küldte Kolozsvárra, akik közül Roberto Fava az olasz, Rudolf Eigel az osztrák, Safir Rubin pedig a francia sajtót képviselte.¹⁵⁴ Ezek azután a romániai és a magyarországi román hírlapok tudósítóival együtt sajtó és távirati irodát rendeztek be és cikkeikkel az összes nyugati újságokat elárasztották. —

¹⁵⁰ Cuvântul, 1929. máj. 16.

¹⁵¹ A Tribuna 1894. májusi számai e külföldi cikkek ismertetésével vannak tele.

¹⁵² Patria, 1926. dec. 1.

¹⁵³ Tribuna, 1894. ápr. 27. (máj. 3.) A Liga külföldi tagozatainak a Memorandum pör alkalmával kifejtett munkásságáról G. Moroianu i. m. 140—178 l.

¹⁵⁴ Enciclopedia României I. 787 l.; Tribuna 1894. ápr. 26 (máj. 8.)

A komité pörbefogott tagjai Kolozsvárra való elindulásuk előtt bankettet rendeztek, majd táviratot küldtek Ferenc Józsefnek, melyben tudomására hozták, hogy a magyar kormány a lábaihoz tett Memorandumért őket s bennük az egész román nemzetet pörbe fogta és üldözőbe vette.¹⁵⁵ A május 7-i főtárgyaláson a komité tagjait lakásuktól a tárgyalótermet magában foglaló Redut épületéig minden egyes alkalommal nagyszámú román tömeg kísért. Román források szerint kb. 12.000 ember gyűlt össze ez alkalommal Kolozsvárra,¹⁵⁶ s a vezetők a város utcáin, terein s főleg az úgynevezett Bánffy-kertben buzdító, sőt izgató beszédeket intéztek az egybegyültekhez, megmagyarázván nekik, hogy minő jelentősége van az ő számukra is annak, ami most a tárgyalóteremben történik.

A királyi főügyész a büntetőtörvénykönyv 173. ill. 171. §-ra hivatkozva emelt vádat a komité tagjai ellen.¹⁵⁷ A 173. §. szerint ugyanis, aki a törvény kötelező erejét támadja, vagy ez ellen izgat, 5 évi fogsággal sújtható büntényt követ el; a 171. §. szerint ugyanilyen büntényt követ el az, aki a törvény kötelező ereje ellen izgató sajtótermékeket tervez. A Memorandumot aláíró 25 tag e büntényt követte el azért, hogy az Unióról szóló törvényről határozottan kijelentette, hogy nem ismerik el és annak rendelkezéseit magukra nézve kötelezőnek nem tartják. Mivel azonban az aláírók közül kettő időközben meghalt, a vád csak a 23 életben maradt tag ellen emelhető.

A Memorandum inkriminált szövegrészei a következők: „Erdély történeti, valamint közjoga, az alaptörvények és a Pragmatica Sanctio, Erdély autonómiáját megtámadhatatlan módon biztosítják és a román nép különösen az 1848-ban kimondott egyenjogúsítás és az 1863—65. között megtett fejlődés után a közjogban látta a román nemzet életének a jövő számára legértékesebb és legfőbb biztosítékát és nemzeti törekvései elsősorban ebben az autonómiában fejeződtek ki. A több szá-

¹⁵⁵ Tribuna, 1894. ápr. 23. (máj. 5.); ápr. 27. (máj. 9.); Jancsó i. m. 197 kk. l.

¹⁵⁶ Tribuna, 1894. ápr. 26. (máj. 8.): Jancsó i. m. 197 l. 10.000 emberről beszél; I. P. P.: Procesul Memorandului stb. 349 l. pedig csak 3000 emberről tesz említést.

¹⁵⁷ I. P. P. Procesul Memorandului stb. 47 kk. l.; Jancsó, i. m. 199 kk. l.

zad óta uralkodó politikai felfogással szembehelyezkedve, az Unió Erdély autonómiáját olyan módon semmisítette meg, mely jogtalan és ellentétben áll a közjoggal, valamint azon szabad népelemek jogaival, melyek Erdélyt alkotják s nem vette figyelembe Erdély földrajzi-népi helyzetét és fejlődésének sajátos voltát, mely mind határozottan a különállást követeli. Ezen tény által a román nép sértve érzi magát történelmi és nemzeti jogaiban, mivel

a) az egyesülés kimondatott anélkül, hogy a románok számuknak és jelentőségüknek megfelelő módon képviselve lettek volna, egy olyan országgyűlés által, melynek tagjai az 1790-i és 1848-i, tehát a „sötét feudalizmus” korából származó választási törvények alapján gyűltek egybe;

b) s másrésről sértve érzi magát azért is, mert eme tény által fúzió jött létre az ország önállóságát biztosító törvényekkel ellentétben.

Az egyesülés és ennek az 1868:43. t. c.-kel történt életbe léptetése, nyílt figyelembe-nemvétele a román nép összes jogainak, mint olyan népelemnek, mely a régi Erdélyt abszolút többségben alkotja, valamint mindazon alaptörvényeknek, melyek a fejedelemségnek önállóságát biztosítják; a román elemnek ez teljes mellőzését jelenti s igazságtalanság úgy törvénykezési és jogi, mint politikai szempontból.”¹⁵⁸

A 18 napig tartó tárgyalás bármennyire is érdekesnek ígérkezett, valójában mennél jobban húzódott, annál inkább ellassodott és annál inkább átalakult üres szóváltássá és ügyvédi szörszálhasogatássá. Ennek pedig oka egyedül a vádlottak és a védők magatartása volt, akik minden erejükkel zavarni, sőt megghiúsítani igyekeztek a tárgyalást. A vádlottak e céljára jó példa Lucaciu vallomásának módja.¹⁵⁹ Mint a többi vádlott, úgy ő is főleg a tolmács, dr. Lehmann nyelvtudásába kötött bele és ennek ürügye alatt nem akart válaszolni a bíró kérdéseire. A román nyelvű vallomáshoz azonban szívósan ragaszkodott, noha éppen a tolmács fordításának állandó kijavításából világosan

¹⁵⁸ I. P. P.: i. m. 47 kk. I.

¹⁵⁹ I. P. P.: i. m. II. 28 l. — Megjegyzendő azonban, hogy nem mindegyik vádlott használta ezt a hangot, a bíróság az ítélet kihirdetésénél súlyosbító körülményként tüntette fel Lucaciu agresszív viselkedését.

kitünt, hogy kifogástalanul beszélt magyarul. A bíró első kérdésére, „hol született”, kijelentette, hogy nem fogadja el a tolmács működését, mivel személyesen akar harcolni hazája és nemzete jogaiért. Nem ő van a tisztviselőkért, hanem a tisztviselők vannak őerte. Majd végül is kijelentette, hogy enged az erőszaknak, mert kedvesebb neki nemzetének joga, mint saját élete — s csak ilyenféle húza-vona után mondotta meg születési helyét. A többi vádlottak is egyik a másikat utánozva, igyekeztek belekötni az elnök kérdéseibe és sokszor nevetséges feleleteket adtak. Az elnöknek arra a kérdésre, hogy voltak-e büntetve, mind kitérő választ adtak. Coroianu például így felelt: „Ez nem tartozik a tárgyhoz, és a törvény sem intézkedik erre vonatkozólag, mégis válaszolok, hogy nem voltam büntetve.”¹⁶⁰ Tripon: „Nem vagyok köteles erre felelni, de kijelentem, hogy nem vagyok büntetve.”¹⁶¹ Suciú: „Erre a kérdésre nem vagyok köteles felelni. De mivel a tekintetes törvényszék tudni akarja, meggyőződhet az iratokból, hogy nem voltam büntetve.”¹⁶²

A vádlottak és a védők is érezték, hogy az unalom és a kifáradás érzete vesz erőt a résztvevőkön, szerették volna tehát, ha közbejön valami olyan incidens, amely alkalmat ad a rövid, csattanós és hatástkeltő befejezésre. Midőn tehát a tárgyalás 17. napján báró Szenkereszthy elnök az egyik védőt Brediceanu Kornélt 50 forint pénzbüntetésre ítélte, majd mikor az alaptalannak nevezte az elnök által kiszabott büntetést, az elnök az 50 forintot 100 forintra emelte; a következő napon Stefanovics Milos védő kijelentette, hogy az összes védők nevében visszalépnek a védelemtől.¹⁶³ Az elnöknek Brediceanuval szemben tanúsított viselkedése ugyanis a románok szerint bebizonyította azt, hogy a védők kötelességének teljesítése a védelem szabadságának önkényes korlátozásával lehetetlen lett. Rațiu ezért a végtárgyalás elhalasztását kérte. Az elnök e kérés teljesítését azonban nem tartotta lehetőnek, s felszólította az esküdtszékét, hogy vonuljon vissza a szokásos ta-

¹⁶⁰ I. P. P.: i. m. II. 39 l.

¹⁶¹ I. P. P.: i. m. II. 39 l.

¹⁶² I. P. P.: i. m. II. 40 l.

¹⁶³ Román források ezt az eseményt úgy írják le, mintha az elnök olyan durván bánt volna a védőkkel, hogy ezek kénytelenek voltak a védelemtől visszalépni. *Patria*, 1926. dec. 21.

nácskozásra és annak bevégzése után, mondja ki az ítéletet.¹⁶⁴ Az elnök e kijelentése után dr. Rațiu, vádlottársai nevében nyilatkozatot olvasott fel, melyben a többek között a következőket mondotta: „Amiről ebben a perben szó van, a román nép elnyomatással fenyegetett léte, hite és nyelve, ezért a perbefogottak nem is vádlottaknak tekintik magukat, de inkább vádlóknak.” „Van egy önöknél nagyobb, felvilágosodottabb és bizonyára pártatlanabb bíróság” — így fejezte be nyilatkozatát — „ez pedig a művelt világ, amely önök felett fog pálcát törni. Ha elítélnek, bennünket, ez a világ előtt csak újabb bizonyítékául fog szolgálni annak a középkori türelmetlenségnek és faji fanatizmusnak, amelyet a magyarság képvisel, az európai nemzetek sorában.”¹⁶⁵ A többi vádlott is kijelentette, hogy azonosítja magát Rațiu nyilatkozatával és lemond a védelemről. Az elnök figyelmeztette a vádlottakat, hogy kijelentésükkel saját érdekük ellen cselekednek, a vádlottak azonban az elnök figyelmeztetésének ellenére sem voltak hajlandók álláspontjukon változtatni. Az 1894. máj. 24-i végtárgyaláson hozták meg az ítéletet, melynek értelmében megállapították a vádlottak bűnösségét, s a következő büntetésekkel sújtották őket: dr. Rațiu-t 2 évi államfogházra, Pop de Băsești-t 1 évi államfogházra, Lucaciut 5 évi, Comșat 3 évi, Coroianut 2 évi és 8 hónapi államfogházra ítélték.¹⁶⁶ A Kúria 1894. júl. 13-án az elítéltek sémmiségi panaszát elutasította s így az ügyészség rendeletére a hónap végén letartóztatták az elítélteket. Dr. Rațiu-t, Lucaciut és Coroianut a szegedi, a többieket pedig a váci államfogházba zárták.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Érdekes megjegyezni, hogy a Memorandum-pörre vonatkozó források legtöbbször összetéveszti az itt szereplő ügyész személyét. Gratz G.: A dualizmus kora című művében és Iorga: Ist. Rom. din. Ardeal și Ungaria című munkája is Jeszenszkyt tünteti föl a Memorandum-pör ügyészenek, pedig ő csak a Replica-pörben képviselte a vádat. A Memorandum-pörben az ügyész Vita Sándor volt.

¹⁶⁵ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Bp. 1934. I. 381 l.; Jancsó i. m. 201.

¹⁶⁶ I. P. P.: i. m. I. 304. kk. I. U. o. a többi elítéltről is.

¹⁶⁷ I. P. P.: i. m. I. 373 l. A Kúria döntéséig szabadlábon voltak az elítéltek s bár a szökés gyanúja miatt a rendőrség megfigyelte őket, ez az ellenőrzés mindig a legnagyobb tapintattal történt. A könyv szerzőjének az a kijelentése pedig, hogy az összesen 32^{1/2} évre ítélte vádlottak jo-

A Memorandum pör elíteltjeinek fogságba vetésével, ezzel a látszólag befejezett ténnyel, a Memorandum pör által felvert hullámok korántsem csendesedtek el. A „mártírok” csak további ösztönzést adtak a harchoz, csak több barátot szereztek az ügy számára. Az egész európai közvélemény elfordult tőlünk, s bent az országban az ítélet és a „jogtalan üldözés” még az eddiginél is egységesebbé kovácsolta össze a románság lelkét.¹⁶⁸ A magyarság pedig ahelyett, hogy az egész társadalmi és politikai életét e cél szolgálatába állította volna, ahelyett ezután is csak államügyész és államfogház útján reagált az izgatok támadásaira. Hieronymi belügyminiszter 1894. jún. 16-án beszüntette a román nemzeti pártot,¹⁶⁹ ez azonban ennek ellenére is 1894. nov. 28-án újból összeült. 1895. jan. 6-án a miniszter újabb rendeletben figyelmeztette a pártot működésének beszüntetésére, de a párt valójában mégsem szűnt meg. Ezt a tényt is ellenünk használták fel ellenségeink; egész Európa nemzetiség elnyomással vádolt minket és a magyarság semmit sem tett, meg sem próbálkozott a közvélemény felvilágosításával. „Valójában, mikor egész Európa a Nemzeti Erőszakot alkalmazta, mi erre gyöngék voltunk, mi csak az erőszak látszatát keltettük fel.”¹⁷⁰ Bár 1895. szept. 17-én Ófelsége a Memorandum-pör elíteltjeinek akik még fogságban voltak, büntetésük hátralévő részét elengedte, e ténnyel külföld előtt már semmit használtunk, teljesen megrontott hírnevünk helyreállításában.¹⁷¹

gos és becsületes harcukért ennyit szenvedtek, kissé túlzás, hiszen 1 év múlva már megkegyelmeztek nekik és a Kúria ítéletéig is szabadlábban voltak.

¹⁶⁸ Gh. I. Brătianu egy értekezleten ki is fejtette, hogy a Memorandum-pör a románság politikai egységre való törekvését megerősítette. Viitorul 1929. febr. 13.

¹⁶⁹ Gratz G. i. m. 385—86 l.; Jancsó i. m. 214 l. Az akkor érvényben lévő választói törvény 104. §-a ugyanis a képviselőválasztások folyamán megengedi pártgyűlések tartását, de állandó működést kifejtő politikai célzatú társaságok csakis belügyminiszteri megerősítés után fejthetnek ki működést. A román nemzeti párt ilyen jóváhagyott alapszabályokkal nem bírt, a belügyminiszter ezért tiltotta el a további működéstől.

¹⁷⁰ Hóman-Szekfű: Magyar Történet. VII. 376 kk. l.

¹⁷¹ Budapesti Közlöny, 1895. szept. Román források szerint a Memorandum-pör elíteltjeinek megkegyelmezésében I. Károly román királynak nagy szerepe volt. Ő ugyanis a Memorandum-pör alatt szoros összeköttetésben volt az erdélyi nemzeti komitéval és mindig a legnagyobb jóindu-

S akkor, mikor már az ellentétek a magyarság és a románység között annyira kiéleződtek, hogy román forrás szerint is egy lépés kellett csupán a végleges megoldáshoz,¹⁷² akkor a magyarság úgy érzi, hogy a Memorandum-pör által felvert hullámok végre lecsendesedtek s a miniszterelnök szerint: „A hazugságoknak és rágalmaknak sok fáradtsággal és ügyességgel szőtt hálózata kezd szertefoszlni...”¹⁷³

lattal figyelte törekvéseiket, sőt még ő ösztönözte volna a komitét a Memorandum megvalósítására is. Curentul, 1929. máj. 24.

¹⁷² Enciclopedia României. Buc. 1936. I. 787 l.: „De aici până la deslegarea finală e numai un pas.”

¹⁷³ Jancsó i. m. 235 l.

IV.

Abban a tényben, hogy a Memorandum-pör után az európai közvélemény szinte teljesen elfordult tőlünk, s minden rokonszenvével a románok törekvéseit kísérte, legnagyobb szerepe a két Memorandumnak és a Replicának volt.¹⁷⁴ A romániai egyetemi hallgatók Memorandumának és a Replicának létrejöttét pedig kétségtelenül a Liga akciói teremtették meg s az elmondottak szerint most már az is bizonyos előttünk, hogy az erdélyi nemzeti komité Emlékiratának megvalósításában is a Ligának jelentős része volt. Ezenkívül ha tekintetbe vesszük az erdélyi és királyságbeli románoknak a Liga működése és közvetítő szerepe által létrejött teljes együttérzését, céljaiknak és eszméiknek közösségét, el kell ismernünk, hogy a Liga rövid idő alatt feladatának eleget tett, a román törekvéseket nagy lépéssel vitte előre. A Memorandum-pör ítélete forrongásba hozta Románia közvéleményét és a románok is beismerik, hogy az a szoros kapcsolat, amely ettől az időtől kezdve Románia és az erdélyi románság viszonyában megnyilvánul, a Liga Culturală működésének eredménye. A Memorandum-pör alkalmával a Liga tagjai pl. Virgil Arion, Grădișteanu, Simion Mehedinți és Gheorghe Moroianu meglátogatják a pör elítélteit a fogházakban¹⁷⁵ és pár héttel a kolozsvári tárgyalás lezajlása után a Liga egy „Voci latini” vagy „De la Frați la Frați” című albumot adott ki, amelyben a latin nemzetek nagyjai fejezték ki véleményüket a Memorandum-pör elítélteiről és általában a kolozsvári tárgyalásról a románok számára kedvező módon.¹⁷⁶ Az európai közvélemény, amely a 80-as, illetőleg 90-es évekig még

¹⁷⁴ Tribuna, 1893. szept. 14—26.

¹⁷⁵ Al. Olteanu, i. m. 81 l.

¹⁷⁶ Tribuna, 1894. máj. 20. (jún. 1.); jún. 10/22.

egészen közömbösen, sőt tájékozatlanul viselkedett a román kérdést illetően, a Liga akciói után minden rokonszenvével a románok mellé állott, s a magyarságban az egyoldalú és rosszakaratú felvilágosítások után nem látott mást, mint nemzetiségeket elnyomó s egyeduralomra törő faj mintaképét. A románok pedig római eredetük hangoztatásával és Erdélyben való számbeli többségükkel, mely által mozgalmukat, mint a széles paraszttömegekre támaszkodó román intelligencia nemzeti mozgalmát tüntették fel, főleg a nyugateurópai latin népek támogatását nyerték meg a maguk számára. A franciák és olaszok előtt a román ügy azonos volt a demokrácia, a liberális szellem küzdelmével a feudális Magyarország ellen.¹⁷⁷

A nyugateurópai nemzetek rokonszenvének mélyebb gyökeire kutatva azonban, a „latin eredet”, a „demokrácia”, a „liberalizmus” fennen hangoztatott jelszavai mögött megtaláljuk mindig azt a mozgató tényezőt, amely az igazi oka a román ügy iránt érzett szimpátiának. Ez pedig az egyes nemzetek politikai érdekében rejlett. A Liga akcióinak ügyessége éppen abban volt, hogy minden nemzettel szemben megtalálta azt a szempontot, amely az ő érdekeivel közös és ezt állandóan hangoztatva, ügyüket is közössé tette. Németországban a román propaganda a magyarságról, mint a hazai németség elnyomóiról beszélt, Franciaországban pedig úgy tüntette fel a magyarokat, mint a poroszok hűségeseit.

Németországnak a magyar-román kérdéssel szemben tanúsított magatartásából lehet legjobban bebizonyítani azt, hogy az elméleteket az illető népek saját érdekeik szerint készítik, de ha ezek megvalósítása már érdekkörükbe ütközik, végrehajtásából nem csinálnak lelkiismereti kérdést.¹⁷⁸ A német felfogás szerint, magas kultúrájú népeknél lehetséges, sőt szükséges is az asszimilálás és példa gyanánt a magyarokat is felhozták, midőn azonban a hazai németség szempontjából ítélték meg a helyzetet, akkor teóriájukat megváltoztatták. A szász egyetemnek 1876-ban történt feloszlása óta a magyar államról a legellenségesebb hangon írtak s ők az elsők, akik nemzetiségi el-

¹⁷⁷ Mikó I.: Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt az 1865—1920. években. Magyar Kisebbség 1936. XV. 542 l.

¹⁷⁸ Ezt a gondolatot Székfü Gyula a budapesti egyetemen az 1935—36/II. félévben tartott előadásában fejtette ki.

nyomókként kezdtek minket bemutatni. Természetes tehát, hogy ebben a hangulatban a román propaganda jó talajra talált. Az ifjúsági mozgalom álcáját felvevő Liga céljait és törekvéseit, nagy megértéssel karolták fel a „Deutsche Schulvereinein”-ok.¹⁷⁹ Az ezek keretében tartott román propaganda előadások mindig a magyarországi németiség helyzetének vázolásával kezdődtek és a közös ügy számára kértek segítséget. Wattenbach prof., a Schulvereinein egyik jelentős vezéralakja és Helen Engel tanárnő, a női tagozat vezetője, már a Liga akcióinak megindulásakor teljes erejükből támogatták a román törekvéseket s előadásokkal igyekeztek új barátokat szerezni a németiség köréből a román ügy számára. A nagynémet és antiszemita irányzatú hírlapok, élükön a berlini „Kreuzzeitung”-gal állandóan támadták Magyarországot és a legnagyobb szolidaritást fejezték ki a Liga törekvéseivel szemben. Ausztriában a klerikális és antiszemita színezetű újságok és politikai pártok rokonszenvét sikerült a román ügy számára megnyerni és Lueger bécsi polgármester, a bécsi városházán és az osztrák parlamentben is hevesen harcolt a magyarság ellen. A németországi román barát Kreuzzeitung szerepét pedig itt a „Deutsches Volksblatt” vette át. Az említett német, illetőleg osztrák újságok, minden olyan alkalommal, amikor a románság a magyarság ellen nagyobb tiltakozó jellegű akciót indított, tüntetően hírdettek a románok melletti szimpátiájukkal s a Ligától, valamint a Tribunától átvett cikkeikben hevesen keltek ki a magyar nemzetiségi elnyomás ellen. Ezeket a románbarát cikkeket azután a Tribuna hasábjai a román nemzeti öntudat erősítése, valamint a további működésre való buzdítás céljából állandóan ismertették, mégpedig olyan részletesen, hogy a hírhedt sajtópörök alkalmával például, egyebet jóformán nem is tartalmaztak a Tribuna ekkori számai. A már fentebb megnevezett két ilyen irányú újság mellett, még sok más német és osztrák lap, így a: „Kölnische Zeitung”, „Münchener Allgemeine Zeitung”, „Gegenwart”, na.

¹⁷⁹ Tribuna, 1894. júl. 1. 13.; Lupulescu i. m. 8. 11, 1.: Henri Gaidoz: Les Roumains de Hongrie. Revue de Paris. 1894. A Liga Culturalának a Deutsche Schulvereinein-okkal való kapcsolataira utalnak ezek a munkák. Henri Gaidoz szerint (i. m. 22 l.) a Liga Culturală éppen a berlini Schulvereinein mintájára keletkezett s célja fellendíteni és fenntartani a külföldi román iskolákat.

„Magdeburgische Zeitung”, „Berliner Local Anzeiger”, „Staats Bürgerzeitung”, „Berliner Neueste Nachrichten”, „Agramer tagblatt”, „Neue Deutsche Zeitung” stb. foglalkozott, a Tribuna jelentései nyomán, barátságos hangon a román ügygel.¹⁸⁰ Ezeknek a cikkeknek alapján azonban mindig szemünkbe ötlük a rokonszenv igazi oka; a németek érdekei Erdélyben és Magyarországon közösek a románokéval s így minden humanitáson és egyéb hangzatos jelszavakon túl csakis ez az oka annak, hogy a románokkal együtt „a világ legönzőbb, legreakcionáriusabb, legarcátlanabb és legvadabb népének” a magyarságot tartják, mint a szászok, svábok és ... románok elnyomóit.

Európa latinfajú népeinél, így az olaszoknál és a franciáknál a közös eredet és a liberalizmus hangoztatásával sikerült a Ligának barátokat szerezni a román kérdés számára. E két ország közvéleményének rokonszenvét szinte maradék nélkül megnyerték céljaiknak, újságaikkal és tekintélyes férfiak ki-jelentéseivel állandóan hangoztatták a meleg román barátságot. Az olaszoknál azonban a latin testvériség annyiszor hangoztatott frázisa mögött lényegében véve Ausztria olasz lakosságú tartományaira vonatkozó irredentizmus rejlett, amely iránt maguk a románok is szimpátiával viseltettek.¹⁸¹ „A román ügy nem elszigetelt jelenség, hanem az egész latin fajnak közös ügye és az olaszoknak még annál is inkább az, mert nekik is sok testvérük van idegen elnyomatás alatt, akiket szintén az elnemzetlenítés veszélye fenyeget. „Dante Alighieri”-ről nevezett társaságuk célja is ugyanaz, mint a Ligáé, t. i. az olasz nyelvet és kultúrát terjeszteni azokon az elszakított területeken, melyek még nem tartoznak az anyaországhoz.”¹⁸² A római, nápolyi, turini és páрмаi egyetemi hallgatók számtalan esetben biztosították a Ligát együttérzésükről, tevékenyen munkálkodtak hazájukban honfitársaik között a román kérdés ismertetésén s őszinte szívből kívánták faj testvéreiknek, hogy „a latin kultúra

¹⁸⁰ Tribuna 1891, 92, 93, 94. évfolyamai; I. Lupulescu i. m.

¹⁸¹ V. ö. Teohari Antonescu román archeológus útijegyzeteivel, aki 1893-ban örömmel állapította meg, mennyire megmaradt az osztrák uralom alatt is Trieszt olasz jellege (Convorbiri Literare 1939, LXXII. 257 l.) A Liga sikereiről Olaszországban l.: G. Moroianu i. m. 169 kk. l.

¹⁸² Tribuna, 1891. júl. 13—25.

és civilizáció diadalmaskodjék a barbár magyarok felett.”¹⁸³ Az egyetemi ifjúság szellemének megfelelően a legtöbb olasz újság, így az „Il Diritto”, „Tribuna”, „Riforma”, „Il Meridionale”, „Roma”, „La Sveglia”, „Giornale di Udine”, „Il Veneto”, stb. magáévá tette a Liga céljait s a Replica-pör alkalmával valóságos sajtóhadjáratot kezdett Magyarország ellen.¹⁸⁴

Abban a nagy eredményben továbbá, amelyet a Liga a francia és belga közvélemény megnyerése által ért el, kétségtelenül a párisi és antwerpeni tagozatok munkásságát illeti a legnagyobb elismerés. A román források egyhangúan megegyeznek abban, hogy az összes európai nemzetek közül a franciák rokonszenvét sikerült számukra a leghathatósabban megnyerni.

Ez a körülmény annál is inkább feltűnő, mivel az összes nyugateurópai nemzetek közül a 80–90-es évekig éppen a franciák tekintettek legbarátságosabban Magyarországra felé.¹⁸⁵ Bár a francia közvélemény rokonszenvvel kísérte a 48-as szabadságharc eseményeit s a Duna völgyében az általunk alkotott első liberális alkotmányt, ennek a barátságnak háttérében tulajdonképpen az a politikai törekvés állt, hogy Magyarországot megnyerjék a jövő háborúban szövetségesül Németország ellen. E tervnek különösen Mme Juliette Adam és pártja volt nagy barátja, aki személyesen is járt Magyarországon, hogy minél hathatósabban működjék közre annak a célnak érdekében, hogy Magyarországot kiszakítsák a német érdekközösségből. E törekvés azonban célját nem érte el, mert Magyarországon a nagy többség inkább a német barátságot akarta biztosítani számukra, miért is a francia közvéleménynek ezután nem állt érdekében a magyarsággal folytatandó további barátságos viszony ápolása. A Liga párisi tagozatának energikus és fáradhatatlan propagandája így itt is termékeny talajra talált s rövid pár év alatt, különösen pedig a Replica és Memorandum-pör után nemcsak az egész francia közvélemény, hanem még neves, szereplő egyéniségek is, minden rokonszenvükkel a románok törekvései felé fordultak. A Liga vezetői pedig nagyon jól értettek ahhoz,

¹⁸³ Tribuna, 1892. júl. 14–26.

¹⁸⁴ Tribuna, 1893. jún. 15–27.

¹⁸⁵ Lelkes István: A magyar-francia barátság aranykora, Budapest, 1933.

hogyan fokozzák még a közhangulatot ellenünk s szerezzenek minél több barátot a maguk ügye számára. A Replica és Memorandum-pör tárgyalásai alkalmával gyűlölködő röpiratok tömegével árasztották el Páris boulevardjait és a liberális szellemű franciák elszörnyedve olvasták a román értesítésekből, hogyan akarja a kolozsvári faj törvénytörő 25 ártatlan román ember életét kioltani?¹⁸⁶ A francia tudományos világ számos tagja nyilatkozataiban súlyosan elítélte a magyarságot,¹⁸⁷ sőt a Liga nagy áldozatok révén még a politikai élet jelentős alakjait is megnyerte a román ügy számára. Jules Delafosse francia író és politikus szerint Franciaországnak nincsen határozottabb ellensége a magyaroknál, Clemenceau pedig, akinek magyargyűlölete még ebbe az időbe nyúlik vissza, „Lutte de races” című cikkében tört pálcát a magyarok felett.¹⁸⁸ „Elítélhetik dr. Rațiut és barátait, de az európai közvélemény már előre felmenti őket” mondja nyilatkozatában, melyből kitűnik az egyoldalú, s kizárólag román forrásokból szerzett értesülés. Ő maga is kijelenti, hogy román ismertetés alapján mondja el a magyarországi románság politikai és nemzeti küzdelmeinek egész történetét s nagyon világosan látszik a román propaganda közismert szólamainak hatása abból a kijelentéséből is, amely szerint „éppen Magyarország érdekében is kívánja az erdélyi románok számára a szabadságot.” A Memorandum-pör után Magyarország eddigi barátai is az ellenséges táborhoz csatlakoztak. Így például az olaszok közül De Gubernatis gróf, Imbriani olasz és a svájci Gobat szenátorok, a franciák közül pedig a híres nemzetgazda, Leroy Beaulieu,¹⁸⁹ Alfred Rambaud történész, Mme. Adam, François Coppée, a híres költő is a románok mellé állottak, bár az utóbbi még 1885-ben Pesten, a Petőfi-szobor előtt lelkesedéssel szavaltta el a nagy magyar költőhöz intézett ódáját. A Sorbonne diákjai és tanárai gyűléseken tüntettek a román ügy mellett s Ernest Lavisse, a francia Akadémia tagja a memorandistákhoz írt levelében hő kívánságait küldte a revanche-hoz, ami „remélem, hogy közel van és tudom, hogy biz-

¹⁸⁶ Röpiratok címe: „Le procès d’une nation”.

¹⁸⁷ Tribuna, 1893. máj. 25. (jún. 6.); G. Moroianu i. m. 152 kk. 1.

¹⁸⁸ Tribuna, 1894. máj. 14/26; G. Moroianu i. m. 147 kk. 1.

¹⁸⁹ Tribuna, 1894. máj. 21. júl. 1.; G. Moroianu i. m. 163 kk. 1.

tos”.¹⁹⁰ Bertrand Auerbach „Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie” és Louis Eisenman pedig „Le compromis Austro-Hongrois” című munkájukkal tettek tanúságot románbarát érzelmeik mellett. „La République française”, „Revue Encyclopédique”, „L’Europe”, „Le Temps”, „Figaro”, „Le Siècle”, „Le Parti National”, „Le Mémorial Diplomatique” című francia újságok^{190a} értesüléseiket e kérdésre vonatkozóan mind csak román forrásból vették, nem egyszer a Tribunából is. Egyöntetűen megegyeztek abban, hogy a románok a nyugati civilizáció képviselői, az igazságnak megfelelően el kell hogy nyerjék jogos követeléseiket.¹⁹¹ Az antwerpeni Liga fiók is sok barátot szerzett a román ügy számára, amelynek működése folytán a belga közvélemény melegen támogatta a Liga törekvéseit és a „L’indépendance Belge” szerint a Memorandum-pör által a magyarok az egész Európa előtt gyűlölték lettek. E pör megkezdése — szerinte — nemcsak politikailag hiba, hanem még a humanitás elve ellen is vétett.¹⁹²

A nyugateurópai népek közül tehát a Ligának a németeknél, olaszoknál és franciáknál sikerült a legnagyobb eredményt elérni. Ezeknél a nemzeteknél azonban a románok irányában hangoztatott rokonszenv háttérében a fő mozgatóerő a román törekvésekkel megegyező, illetőleg összeegyeztethető közös politikai érdek volt. Azoknál az európai nemzeteknél azonban, amelyeknek komolyabb politikai érdekeik nem kapcsolódtak össze a románság törekvéseivel, a Liga propagandájának jelszavai legfeljebb egyes személyeket nyerhettek meg s nem az egész ország közvéleményét. Az angolok pl. egészen a Memorandum-pör idejéig meglehetősen közömbös magatartást tanúsí-

¹⁹⁰ „Cette revanche, j’espère qu’elle sera prochaine, je sais qu’elle est certaine. Vive la Roumanie.” Georges Moroianu, i. m. 161 kk. I. V. ö. Mikó Imre: Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt az 1865—1920 években. Magyar Kisebbség XV. 1936. 20. sz. 142 l.; (Tribuna, 1892. júl. 25. (aug. 6.) Ernest Lavisse-nak a román kérdéssel foglalkozó munkája: La vie politique à l’étranger.

^{190a} Ezeket a nyugati újsághíreket eredetiben sajnos e dolgozat elkészítéséig nem láthattam; velük később külön tanulmányban óhajtok foglalkozni.

¹⁹¹ Tribuna, 1892. jan. 24. (febr. 5.); G. Moroianu i. m. 147 l.

¹⁹² Tribuna, 1893. jún. 20. (júl. 2.); G. Moroianu i. m. 120 kk. I.

tottak a román törekvések iránt, s bár jelentős problémának tekintették még európai szempontból is, állást egyik fél mellett sem foglaltak.¹⁹³ A német és latin nemzetek rokonszenvének megnyerése után, főleg Moroianu, a külföldi román propaganda e fontos egyénisége, a tekintélyes angol államférfiak és újságírók megnyerésére törekedett. Fáradozásai nyomán 1884-től kezdve tényleg nagyobb érdeklődéssel kezdték tanulmányozni angol körökben is a román kérdést. Ebből a szempontból különösen nagy szerepe volt Rațiunak, illetőleg a feleségének, aki Delhomme kisasszonnyal vette fel a kapcsolatot az angol közvélemény megnyerése céljából.¹⁹⁴ Az angol politikusok közül Edmond Fitzmauriceot, továbbá lord James Brycet sikerült céljaik támogatására megnyerniök.¹⁹⁵ A sajtó képviselői közül Fitz Gerald és Wickham Steed pártolták a Liga törekvéseit. Ebben az időben kezdte meg még akcióját a monarchia ellen Scotus Viator is, akinek egyoldalú információn alapuló művei nagyon sokat ártottak a magyarságnak.

Európa szláv nemzeteinél is főleg a közös politikai érdekek miatt, nagy rokonszenvvel és megértéssel találkozott a román kérdés. A cseh „Narodny Listy” és „Politik”, a szlovák „Narodnie Noviny” s a délszláv újságok hasábjain állandóan jelentek meg román ügygel foglalkozó cikkek, amelyek szerint „a románok harcukban az összes művelt nemzetek rokonszenvét és együttérzését bírják”.¹⁹⁶ Magyarország szláv nemzetiségeivel különben már a Memorandum-pör előtt igyekeztek a románok felvenni a kapcsolatot, hogy a köztük lévő teljes egyetértés és céljaiknak közössége is bizonyítsa külföld előtt ügyük igazságát. Érdekeiket és programjukat azonban nem tudták összhangba hozni, így az 1892-ben megkísérelt nemzetiségi kongresszus nem hozta meg a várt eredményt. A Memorandum-pör után, 1895-ben azután különösen Rațiu javaslatára Budapesten újból nemzetiségi konferenciát hívtak össze. Al. Olteanu szerint az 1895-i nemzeti konferencia egyenesen a Liga Culturală javas-

¹⁹³ Tribuna, 1892. nov. 20. (dec. 2.)

¹⁹⁴ Adevărul, 1929. febr. 6. Rațiu-ra vonatkozólag ld. Ioan Georgescu művét: dr. Ioan Rațiu 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni. Sibiu 1928.; G. Moroianu i. m. 91 k. l.

¹⁹⁵ G. Moroianu, i. m. 81 kk. 1.

¹⁹⁶ Tribuna, 1892. aug. 15/27; Lupulescu i. m. 1—25 l.

lata és műve volt; ők akarták ezzel realizálni I. L. Drăghicescunak 1876-ban, a kelet-európai krízis idején keletkező eszméjét. A románokat ezen a kongresszuson Mangra Vazul és Petrovics István, a tótokat Mudron Pál és Daxner Samu, a szerbeket pedig Gavrilă Emil és Joksimovics Miklós képviselték. Ez a kongresszus éppen a Liga energikus hatására sokkal nagyobb eredményt ért el, mint az ezt megelőző többi ilyen célú kísérletek.¹⁹⁷ Megállapították itt a teljes szolidaritáson nyugvó jövődő közös programjuk körvonalait és lefektették a további együttműködés alapjait. Román forrás szerint a későbbi (1918-as) Kis-antantnak elődjét alapították meg ezen az 1895-i budapesti, nemzetiségi konferencián.¹⁹⁸

Végül pedig a román ügy pártfogói között voltak olyanok is, akik minden politikai érdek nélkül csupán humanizusból állottak a román ügy mellé. Tolsztoj és Björnson pl. a leghevesebben keltek ki a magyar nemzetiségi politika ellen.

Ebben az általános magyarellenes európai közvéleményben csupán egy nemzet volt, amely maradék nélkül mellettünk állott s amely az évszázados baráti kapcsolatok folytán nem adott hitelt a román propaganda gyűlölködő, magyarellenes vádjainak. Ez Lengyelország volt. Ha a lengyel nemzet is csak az egyoldalú, román információkra lett volna utalva, miként a többi nyugateurópai nemzetek, — mert hiszen magyar részről cáfolatokról, sőt felvilágosításról sem beszélhetünk, — valószínű, hogy ők is az általános nyugati közvélemény mintájára magyarellenes álláspontot foglaltak volna el. Nem a mi érdekünk, hanem a két ország közötti történelmi és földrajzi kapcsolatok az okai annak, hogy a lengyelek a többi nyugati nemzetől eltérően objektívebben és más oldalról is megvilágítva látták a magyarság és románság viszonyát. Román források is beismerték, hogy a Liga akciójának csupán a lengyelek támogatását nem sikerült megszereznie.¹⁹⁹

„A politikai élet mikrobája bekerült azonban a Liga Culturală szervezetébe is.”²⁰⁰ A romániai konzervatív és liberális

¹⁹⁷ Enciclopedia României I. 789 l.

¹⁹⁸ Enciclopedia României I. 789 l.; Adevărul, 1929. febr. 6.

¹⁹⁹ Tribuna, 1891. júl. 28. (aug. 9.); 1891. aug. 31. (szept. 12.) továbbá Egyetemi Lapok, 1891. aug. 30.

²⁰⁰ Al. Olteanu, i. m. 83 l.

párt nagy gyűlölködéssel folytatott és teljesen elfajuló vetélkedése, megbontotta a Liga belső egységét és tekintélyét is jóidőig egészen aláásta. A bomlás első jelei a Liga párisi tagozatának szervezetében mutatkoztak. A romániai liberális párt ugyanis, amely már a Liga megalakulásától kezdve ennek irányítását intézte s az ellenzéket képviselte az ekkor hatalmon lévő konzervatív kormánnyal szemben, minden eszközzel arra törekedett, hogy kompromittáló adatok publikálásával a kormány, illetőleg a konzervatív párt tekintélyét megsemmisítse. Önző pártpolitikai érdekből arra igyekezett, hogy olyan színben tüntesse fel a konzervatív pártot, mintha ez az erdélyi kérdést, tehát az egész románság e közös érdekét, semmibe sem venné s csupán egyéni személyes szempontok miatt a Liga Culturală akcióit is megakadályozni törekedne. A liberális párt főlapja, a Voința Națională 1894. okt. 22-i számában meg is nevezett néhány olyan francia újságot, melyeknél a konzervatívok közbenjártak volna azért, hogy a Liga cikkeit ne fogadják el. A megnevezett lapok, pl. a „Journal des Débats”, mely eddig nagy megértést tanúsított a román törekvések iránt, ezekután kijelentette, hogy román ügyekkel nem foglalkozik többé. Ezek az események természetesen hozzájárultak ahhoz, hogy a Liga tekintélye a francia sajtó és a közvélemény előtt sokat veszített. Emellett még a párisi szekció is belső egyenetlenségek miatt kettészakadt s energiáját nem úgy mint eddig, a közös cél érdekében, hanem egymás ellen használta fel. Bár az 1894-ben megjelenő román újságok, pl. a Tribuna, több cikkben erélyes hangon tiltakoztak azon rosszakaratú híresztelés miatt, mintha a Liga működésében a hanyatlás jelei mutatkoznának,²⁰¹ azonban e cáfolatok ellenére is rövid idő múlva kitűnt, hogy a Liga belső egysége teljesen felbomlott. 1895-ben a konzervatív párti politikusok, így Filipescu is kiléptek a Liga vezetőségéből s ez jóidőig csak a liberális párt érdekeit szolgáló s nem általános nemzeti célokat képviselő társaság lett.

A konzervatív és liberális pártnak ez az egymás elleni elkeseredett küzdelme megbontotta az erdélyi komité belső egységét is.²⁰² A párt vezetőségének egy része a konzervatív, másik

²⁰¹ Tribuna 1894. nov. 6/18.

²⁰² T. V. Păcățianu, i. m. VII. 722 l.

része pedig a liberális párt támogatását igyekezett megnyerni, illetőleg megtartani, s ilyen körülmények között természetesen törekvéseiket nem tudták eredményesen megvalósítani. A pártküzdelmek következtében a konzervatív kormány megbukott és szerepcsere állt be a kormányra jutott liberális párt s az ellenzékre szoruló konzervatívok között. Az eddig szinte kizárólag a liberálisok vezetésével működő Liga Culturală irányítását, most a konzervatívok vették át s igyekeztek saját céljaikra építő eredménnyel kihasználni, mint ahogyan az előző években a liberális párt tette azt. A Liga 1896. május havában tartott közgyűlésén a belső életét megmérgező pártellentétek olyan mértékben robbantak ki, hogy a Liga belső egysége teljesen felbomlott. Két Liga Culturală alakult, melyeknek ádáz testvérharca a román nemzeti mozgalomra úgy Romániában, mint Erdélyben nagyon rossz hatást gyakorolt.²⁰³ Bár 1896. december havában a két Liga kibékült egymással s újult erővel igyekezett megrontott tekintélyét helyreállítani, ez a törekvésük nem járt sikerrel. A Liga valójában egészen 1904-ig a „haldoklás” állapotában volt, mert a belső életében fellépő korrupció minden energiáját, melyet céljai elérésére fordíthatott volna, felhasználta. 1901-ben nagyarányú sikkasztást követtek el a Liga vezetőférfiai, amelynek körülményeit és részleteit az újságok a szenzáció kedvéért szívesen szellőztették. Ezeknek az eseményeknek a hatására, természetesen a románság és külföld közvéleménye is elvesztette bizalmát a Liga iránt. A Kárpáton inneni és túli románság egyformán elégedetlen volt a helyzettel s várta „azt a pillanatot, amely meghozza számukra a férfiút, ki dinamikus erővel formálja át nemzetük történetét.”²⁰⁴ Ez a férfiú pedig, aki alatt a Liga újjászületését, második fénykorát élte, nem Urechiă elnök utódja, Grădişteanu, vagy Pilat tábornok volt, hanem az 1904-ben megválasztott új főtitkár, Nicolae Iorga.²⁰⁵

²⁰³ Slavici: Tribuna și Tribuniști. 4 l.; Ovid Densusianu: Români buni și românii rei. Buc. 1902. ld. Jancsó i. m. 240 l.

²⁰⁴ Al. Olteanu i. m. 83 l.

²⁰⁵ Ez értekezésben a Liga Culturală első korszakát, tehát az 1899., illetőleg 1904-ig tartó időszakot tárgyaljuk. Így Iorga működésével részletesen e dolgozat keretében nem foglalkozunk, mivel az a Liga második (1904—1914) korszakába tartozik.

Iorga felismerte állásának nagyfontosságú lehetőségeit és elhatározta, hogy komoly irodalmi program beiktatásával fogja, a sikert és az eredményt megkísérelni. 1904. dec. 12-én Iaşiban, Pilat elnökletével kongresszust tartottak, amelyen a következő újításokat fogantatosították: 1. Tanulmányoztassék a különböző országokban lakó románok helyzete, de különösen azokban az országokban, amelyekben a románság veszélyeztetve van, hogy a Liga kellően tájékoztatva, biztos eredménnyel működhessék közre a veszély elhárítására. 2. A Liga tagjai törekedjenek közelebbi érintkezésbe lépni valamennyi románlakta vidék román vezető férfiival, hogy együttesen tanácskozva elháríthassák a románságot fenyegető veszedelmet. 3. Mindazokkal a mozgalmakkal szemben, amelyek a románoktól lakott országokban meggátolják a románokat közgazdasági, kulturális és nemzeti előhaladásukban, keltse fel a Liga ügy Romániában, mint külföldön a közvélemény figyelmét.

Ennek a programnak megfelelően Russu-Şirianu: „Românii din Statul Ungar” című művében a magyarországi románok monográfiáját írta meg. Iorga pedig e célból beutazta a magyar állam keleti felét s tapasztalatait „Neamul românesc în Ardeal si Țara ungurească” (Buc. 1906.) című két kötetes könyvben gyűjtötte össze. Ezt az 1904-ben kitűzött programot szolgálták még a Slavici által szerkesztett „Biblioteca Populară” és „Minerva” című füzetes vállalatok, továbbá Iorga: „Neamul românesc” című folyóirata is. Ezek a népies és kizárólag propaganda célokat szolgáló füzetek olcsó és még az önköltségeket sem fedező áron jelentek meg bel- és külföldön egyaránt s állandóan a közeljövőben megvalósuló Nagy-Romániával foglalkoztak. Ezeket a füzeteket természetesen Magyarországon is terjesztették, ahová a Bodzái szoroson át csempészték Erdély területére.²⁰⁶ Iorgának propaganda céllal írt 400 oldalas román történelemkönyvét pl. a következő címen csempészték be Magyarországra: „A mi dolgaink (Oktató és irodalmi könyvtár)” vagy „A burgonyatermesztés új módszere (Magyarból fordított munka)”. Ezt a propaganda tevékenységet újabban

²⁰⁶ „Gr. Bethlen István beszédei és írásai” Bp. 1930. I. 30 l.

egyek román szerzők is nyíltan beismerik.²⁰⁷ Az 1906. bukaresti román kiállítás csak továbbfejlesztette ezt az újonnan felébredt nemzeti szellemet, amikor a szónokok kijelentéseiből minden alkalommal világosan kitűnt, hogy a nemzeti ideál a múltnál sokkal erősebben hatotta ismét át az összes románok lelkét és törekvéseit. A Iorga által újra cselekvőképes és nagy hatást elérő Liga eredményeit 1907-ben tetőzte be. A román királyság törvényhozó testületének szenátusa ugyanis ez év febr. 27-én szavazta meg azt a törvényt, amelyet a kamara már 1904-ben elfogadott és amelyben a Liga Culturală erkölcsi testületnek és jogi személynek ismerték el.²⁰⁸ Az 1904-ben hozott új programot szentesítette ezáltal a román szenátus, amely ténynek jelentősége még az is, hogy ettől kezdve a Ligának jogában állott nyilvános adományokat gyűjteni és elfogadni, egyszóval céljaira anyagi erőket és eszközöket szerezni. A Liga törvényhozásilag jóváhagyott alapszabályainak főbb pontjai:

2. §. Az egyesület célja: élénk összeköttetést létesíteni az összes románok között s a román nemzeti kultúra útján a nemzeti öntudatot és összetartozást ápolni.

3. §. Az egyesület e célokat a sajtó, értekezletek és népgyűlések útján szolgálja és támogatja; segítyezi a nemzeti kultúrintézményeket; kiadja az egyesület céljait szolgáló irodalmi munkákat vagy azok kiadását segítyezi; ilyen kiadványokat terjeszt; a románok múltjának nevezetesebb eseményeit megünnepli.

4. §. Tizenöt taggal az egyesület bárhol fiókot alapíthat.

6. §. A Ligának csak románok lehetnek a tagjai, de a tagok felvételénél sem kor, sem nem, sem az, hogy valaki hol született, akadályúl nem szolgálhat.

8. §. A tagok 3 lei beiratási és havi 1 lei tagdíjat fizetnek. Az iskolák tanulói és az egyetemi hallgatók tagdíjat nem fizetnek. A kisgazdák és iparosok beiratási díja elengedhető s tagdíjuk havi 1/2 leire szállítható le.

66. §. A Liga évi jövedelmének 10%-a tőkésíthető.

²⁰⁷ V. ö. I. E. Toroutiu: Studii și documente literare. Buc. 1936. (VII.) LXXIII. és XC. lap.

²⁰⁸ Papp József: Epizódok a románság történetéből a magyar uralom alatt. Magyar Kisebbség 1931. aug. 1. (X.) 15—16 sz.

68—69. §. A Románián kívül alakítandó fiókokról. — A külföldi egyetemeken és más iskolákban tanuló román ifjak (tekintet nélkül születési helyükre) azonnal megalakíthatják a Liga fiókját, amint 5 tag jelentkezik. Az ilyen fiókoknak nem tanuló románok is tagjai lehetnek.

72. §. A fiókok bélyegzőjének körirata: „Liga pentru unitatea culturală a tutoror Românilor.” a közepén pedig „24. Ianuarie 1891”, a Liga alapításának éve és a község neve. Minden fióknak külön román nemzetiszínű zászlója van, amelynek kék mezejében ez a fölirat: „Unirea face tărie” (Egyesülésben az erő), a sárga mezőben pedig a Liga köralakú bélyegzőjének felirata s végül a vörös mezőben az „In hoc signo vinces” jelmondat foglalnak helyet. A tagok azonos nemzetiszínű jelvényt viselnek, amelynek felirata „Liga Românilor”.

A megújhodott Liga munkájához készségesen csatlakoztak a különböző erdélyi és magyarországi román „kulturegyesületek” is. Az erdélyi román nemzeti komité hivatalos szerve, a nagyszebeni Tribuna nagy örömmel és várakozással nézett a megújhodott Liga működése elé s remélte, hogy ez nemzeti életükben még nyomokat fog hagyni. A románság nem is csalódott abban a várakozásában és reményében, amellyel a Liga új korszaka elé tekintett. Fiatal és tehetséges vezetői, egyetlen nemzeti célra irányuló akciói s az új külpolitikai antant orientációi mind nagy lépéssel vitték a Liga törekvéseit megvalósulásuk felé. E siker elérését elsősorban Iorga „nagy átfogóképességű, önzetlen szellemének” kell tulajdonítanunk. Igaza van Meteşnek, mikor azt mondja, hogy „Iorga működése csodálatos intenzitással áradt szét az egész román földön”.²⁰⁹ Az ő kultúrális és nemzeti propagandája a határokat eltörölni igyekezvén, az elnyomott románok nemzeti öntudatát elevenebbé tette, a szabad Romániával való együttérzésüket megerősítette és „kategorikus imperatívuszként” tüzte ki a nagy célt: „Az összes románok politikai egyesítését”.²¹⁰

Meglepő azonban, hogy Iorga a háború előtti román nemzeti és kultúrális törekvések legfontosabb harcosa, aránylag milyen kevés megértést tanusít működésének előfutáraival szem-

²⁰⁹ Patria, 1929. jan. 30.

²¹⁰ Patria, 1929. jan. 30.

ben. A régebbi eredmények lekicsinylésében akkor jut a legtúlzóbb álláspontra, mikor amiatt panaszkodik, hogy a román kérdés még 1914 körül is Európában teljesen ismeretlen volt.²¹¹ Kétségtelen, hogy 1914 és 1916 között az eddiginél sokkal nagyobb tömegben jelentek meg román propaganda-munkák, ez a tény azonban korántsem jelenti azt, hogy az előző évtizedek ez irányban kifejtett munkásságának egyáltalában nem kell fontosságot tulajdonítanunk. Az a szívós és kitartó hadjárat, amelyet a Kárpátokon inneni és túli románság egyaránt kifejtett az összes románok politikai egyesülésének érdekében, nem a háború kitörésekor, — mint ahogyan Iorga írja — hanem már sokkal előbb megkezdődött. Az e ponton tárgyilagosabb Gh. Moroianu is beismeri emlékirataiban, hogy „a világháború kitörésekor az erdélyi kérdés az európai külügyi hivatalokban már ismeretes volt.”²¹² Ennek az ismertetésnek létrejövésénél pedig döntő szerepe volt a Liga Culturală akcióinak. Ha az előzőkben kifejtettekhez még azt is hozzátesszük, hogy a román propaganda nagy mértékben befolyásolta a béketárgyalások eredményeit, akkor el kell ismernünk, hogy a Liga Culturală a modern Románia megteremtésének egyik legügyesebb eszköze és leghatékonyabb tényezője volt.

²¹¹ „Iată cum a fost cu propaganda noastră; când a început războiul n'aveam nici un mijloc de informație pentru străinătate. Nimic. Nu există o singură țară de pe lume care să fi fost mai puțin înzestrată cu material de informație decât cum era România la 1914.” *Politica Externă a României*. 268. l.

²¹² Georges Moroianu: *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'Opinion Européenne. (Épisodes et Souvenirs.)* Paris. 1933. 179 l.: „Au moment où la grande guerre a éclaté, la Question Transylvaine était une question connue des chancelleries européennes.”

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
a) Az erdélyi és a kárpátaljai románság régebbi kapcsolatainak áttekintése	6
b) A román kérdés az európai közvéleményben a Liga Culturală megalakulása előtt	10
I. A Liga Culturală megalakulása	12
II. A Liga Culturală működése 1893-ig	35
III. A Liga Culturală és az erdélyi román sajtópörök	57
a) A Replica-pör	67
b) A Memorandum-pör	75
IV. A Liga Culturală első korszakának eredményei	84